

УДК 338.24-044.922:339.9
Т65

Редакційна колегія: д.е.н., проф. О.О. Борзенко (відп. ред.), к.е.н., с.н.с. Т.О. Панфілова

Організаційний комітет конференції: ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

Рецензенти:

д.е.н., професор **В.Л. Осецький** (Київський національний університет ім. Тараса Шевченка – Київ)

д.е.н., чл.-кореспондент НАН України **І.О. Луїна** (ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» – Київ)

Рекомендовано до друку Вченою радою ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (постанова № 5 від 17 червня 2021 р. протокол № 5)

Т65

Трансформація функцій держави в умовах глобалізації : збірник тез доповідей міжнародної дискусійної платформи 19 травня 2021 р. / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – Електрон. дані. – К., 2021. – 131 с. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/scc/19.pdf>

ISBN 978-966-02-9637-4 (електронне видання)

Збірник тез доповідей міжнародної дискусійної платформи присвячено проблемам сучасного уявлення про державу і державні інститути; державного регулювання української економіки; міста і ролі держави в організації суспільного життя, а також формуванню державного регулювання економіки в умовах змін на тлі пандемії COVID-19; необхідності створення механізму узгодження інтересів і діяльності державних та недержавних суб'єктів, що демонструє поєднання державного регулювання національної економіки з її саморегулюванням на прикладах різних країн світу ; трансформації нових ідей та підходів щодо модернізації функцій держави в новітніх умовах глобалізації.

УДК 338.24-044.922:339.9

ISBN 978-966-02-9637-4
(електронне видання)

© НАН України, 2021
© ДУ «Інститут економіки та прогнозування
НАН України», 2021

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен та інших даних несуть автори статей. Думки, положення і висновки, висловлені авторами, не обов'язково відображають позицію редакції, яка залишає за собою право на стилістичну правку текстів.

Зміст

<i>Горшкова Н.І.</i> Державне стратегічне планування: зміна підходів	5
<i>Гриценко А.А.</i> Основні економічні функції держави та їх трансформація в умовах глобалізації	8
<i>Єфименко Т.І.</i> Посткризове відновлення економіки України	10
<i>Борзенко О.О.</i> Дедалі складніші механізми управління і регулювання національної економікою в сучасних реаліях	17
<i>Шаров О.М.</i> Держава, ринок та глобалізація	20
<i>Колесникова Т., Чобану М.</i> Изменение уровня жизни населения Республики Молдова в период COVID-19	24
<i>Гутюм Т.</i> Влияние COVID-19 на экономическую деятельность Республики Молдова	32
<i>Mantsurov I.G., Khrapunova Y.V., Omelchenko V.P.</i> Institutional Analysis and Planning in the System of the Governmental Management	38
<i>Плотніков О.В.</i> Концептуальні засади ролі держави в сучасних умовах	44
<i>Мокій А.І., Ляш О.І., Коліщенко Р.О.</i> Аналіз та систематизація складників якості та конкурентності державної політики.....	47
<i>Олійник Д.І.</i> Вимірювання цифрової економіки: міжнародний досвід.....	50
<i>Піляєв І.С.</i> Роль держави в генетиці східноазійського «економічного дива»: неокласичний досвід для України.....	56
<i>Антонюк К.І., Антонюк Д.А., Мокій А.І.</i> Мультиагентська взаємодія учасників процесу забезпечення споживання	61
<i>Панфілова Т.О. Хаустов В.К.</i> Структура інвестування в Україні – безальтернативність технологічної дивергенції.....	64
<i>Кушніренко О.М.</i> Напрями державної підтримки адаптації промислових виробників до глобальних технологічних викликів.....	74
<i>Бойко О.М.</i> Міжнародний досвід сучасного державного регулювання інноваційного розвитку	79
<i>Редзюк Є.В.</i> Ефективне державне стимулювання і пріоритети при інвестуванні в економіку	86
<i>Шелудько Е.І. Завгородня М.Ю.</i> Деякі проблеми формування політики зайнятості в промисловості	91
<i>Кудрицька Н.В.</i> Модернізація функцій держави щодо розвитку конкурентного середовища у секторі морського транспорту в новітніх умовах глобалізації.....	95
<i>Гахович Н.Г.</i> Стратегічні пріоритети сприяння розвитку циркулярної економіки.....	99

Глазова А.Б. Особливості функцій держави у стимулюванні цифрової трансформації національної економіки	105
Чмирьова Л.Ю. Державне стимулювання впровадження екологічних транспортних засобів	109
Максименко І.П. Механізм державного регулювання економіки в сучасних умовах	112
Побоченко Л.М. Вплив пандемії COVID-19 на інвестиційну діяльність ТНК.....	117
Бартош С.В. Особливості бюджетної децентралізації в Україні.....	122
Плюта І.Ю. Особливості регуляторного впливу на розвиток конкурентного середовища в секторі електропостачання.....	126

Н.І. ГОРШКОВА

*директор департаменту стратегічного планування
та макроекономічного прогнозування
Міністерства розвитку економіки, торгівлі
та сільського господарства України, м. Київ*

ДЕРЖАВНЕ СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ: ЗМІНА ПІДХОДІВ

Стратегічне планування є однією з найважливіших процедур державного управління. В Україні починаючи з 1991 року відбуваються стрімкі зміни системи державного управління, які мали би супроводжуватися зміною методів і процедур. Проте на практиці цього не відбулося. Держава на сьогодні реалізує свої функції, лише надаючи відповідь на ті виклики, які виникають, не маючи чітких стратегічних орієнтирів, а саме: чого ми хочемо досягти, як ми цього хочемо досягти, за рахунок яких ресурсів маємо це досягти, хто це має здійснювати і яким чином ми будемо контролювати досягнення цих цілей.

Відсутність стратегічного планування як системи підтверджує той хаос, який у нас існує в системі ухвалення рішень щодо розроблення та реалізації стратегічних документів: постійне збільшення кількості незрозумілих та незакріплених нормативно-правовими актами (перш за все – законами) документів, що перебувають у стадії розробки. Йдеться про стратегії, програми, плани, цільові програми, національні стратегії тощо. Їх розроблення зрештою нівелюється, оскільки основна мета стратегічних документів, як ми знаємо, – це визначення цілей та механізмів їх досягнення та те, що вони прив'язані до чіткого ресурсу (фінансування). Але переважно ухвалені документи не відповідають цим вимогам, а є деклараціями, що створюються з єдиною метою – отримання додаткового фінансування з державного бюджету. Розроблення здійснюється без дотримання методів аналізу політики – немає аналізу того, які документи у відповідній сфері ухвалені та якими є результати їх реалізації, що необхідно додатково ухвалити, на що необхідно реагувати. Це призводить до розпорошення фінансування, оскільки для вирішення однієї проблеми (або деяких проявів однієї проблеми) розробляється одразу декілька програм. Як наслідок, повноцінне фінансування відсутнє, а тому заплановані результати не досягаються.

Крім того, в умовах відсутності чіткої системи стратегічного планування, розподілу відповідальності та контролю існує значна політизація процесу ухвалення рішень.

Наприклад, прогноз економічного та соціального розвитку затверджується на рівні постанови Кабінету Міністрів України. Підготовка проекту постанови – це складний процес, який потребує дотримання регламентних норм і узгодження позицій. При цьому прогноз повинен бути більш «живим» документом – він може і повинен переглядатися з урахуванням нових світових трендів та інших факторів, які складно передбачити та врахувати на етапі розроблення. У нашому випадку будь-які коригування потребують внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України – а це

знову складний і довгий шлях. І оскільки прогноз – це механізм, який ми використовуємо задля ухвалення рішень, вважаємо за доцільне пом'якшити ці інституційні особливості ухвалення рішень щодо затвердження прогнозу.

Повернемося до причин відсутності стратегічного планування.

Головна причина, про яку ми вже згадували, – незмінність методів управління в умовах трансформації системи державного управління. Наприклад, проведений етап адміністративної реформи закріпив політичну відповідальність міністрів за формування політики, але не дав їм реальних інструментів. Законом не визначено тип документу, в якому міністр повинен викласти пріоритети своєї політики, горизонт планування та взаємозв'язок з іншими документами. Таким чином, відповідальність є де-юре, але не де-факто. Єдиний документ, який на сьогодні дозволяє так чи інакше побачити пріоритети політики міністерств та інших урядових інституцій, – це Програма діяльності Уряду.

Але чи є її цільове призначення в тому, щоб надати суспільству інформацію про те, яку політику в кожній сфері реалізовуватиме той чи інший міністр? Або ж головне призначення цієї Програми полягає у визначенні системи цілей та пріоритетів усього уряду як найвищого органу в системі виконавчої влади, взаємоузгоджених шляхів їх реалізації та індикаторів, досягнення яких дозволить суспільству оцінити результати виконання урядової програми? Цей приклад – ще одне підтвердження відсутності чіткої системи планування.

Наступною причиною є низька культура суспільства: політична і, на жаль, виконавча культура, а також відсутність налагодженої (неформальної) комунікації із суспільством.

Існування зазначених причин має наслідком порушення базових принципів публічного адміністрування, а це призводить до того, що політика, що реалізується, є реакційною, а не проактивною: ми продовжуємо «гасити пожежі», а не рухатися до визначених і підтримуваних суспільством цілей.

Це і є основні причини і наслідки існування проблеми – відсутності системи стратегічного планування.

Ми бачимо два можливих шляхи вирішення цієї проблеми.

Перший шлях, який пропонуємо ми, вже довго обговорюється – насправді – понад 15 років. Це розроблення фундаментального системного закону про державне стратегічне планування.

Другий шлях – це закріплення в теперішній (реакційній) системі вимог до стратегій, які розроблюються щодо розвитку певних галузей, різного роду планів та інших типів документів. Цей підхід не дозволяє врахувати взаємозв'язок між документами, уникнути дублювання цілей та розпорошення ресурсів. Єдиний його плюс – вдосконалення підходів до розроблення різних типів документів, визначення чітких критеріїв до їх змісту, що сприятиме підвищенню рівня підготовки рішень, які повинні ухвалюватися за допомогою розроблення таких документів. Однак цей шлях не дозволить нам закріпити та дотримуватися принципу цілепокладання, а, відповідно, система залишатиметься реакційною, а не системою стратегічного планування.

Ми хотіли б дуже коротко зупинитися на тому шляху, який пропонуємо, оскільки ця дискусія щодо вибору оптимального шляху і для нас залишається відкритою. Чи справді те, що ми пропонуємо розробити фундаментальний законопроект про стратегічне планування, допоможе змінити методи управління в Україні, які на сьогодні склалися, а відповідно й розв'язати порушені вище проблеми?

А саме: вирішити проблему хаотичного та безсистемного розроблення стратегічних документів, допомогти сформувати чітку систему вибудовування цілей, їх каскадування до рівня конкретних рішень, які будуть спрямовані на їх досягнення, а також пов'язати це все із чітким фінансуванням, визначивши, що саме становить пріоритет і яким має бути його ресурсне забезпечення.

Для вирішення цих проблем у нашому законопроекті пропонується три нововведення. Перше – це спроба розділити політичні документи та документи стратегічного планування. Для чого ми намагаємося це зробити? Тому що нам необхідна трансформація методів державного управління. У нас була президентсько-парламентська республіка, а зараз – парламентсько-президентська. При цьому систему планування, управління та ухвалення стратегічних рішень ми чітко не перебудували. В президентсько-парламентській моделі ключовим документом соціально-економічного планування була Державна програма соціально-економічного розвитку, що ґрунтувалася на положеннях Послання Президента України. Таким чином, система була збалансованою: Президент України виступав з посланням, на основі якого Кабінетом Міністрів вибудовувалась Державна програма соціально-економічного розвитку, яка подавалася до Верховної Ради для її затвердження Законом України. Відтак, на всіх етапах формувалося колегіальне рішення, яке три суб'єкти управління (Президент України, Уряд України і Парламент України) поетапно вибудовували, і, відповідно, рішення про його реалізацію було консенсусним. В умовах сьогоднішньої парламентсько-президентської моделі відсутній документ, який би виконував ті ж завдання, що і Державна програма соціально-економічного розвитку. Крім того, ми переходимо до середньострокового планування, а це також вимагає переосмислення існуючих та впровадження нових методів і типів документів.

Щодо Послання Президента України – чи є воно на сьогоднішній день документом стратегічного планування, чи все ж це документ політичний? Якщо це політичний документ, то він повинен обговорюватися в суспільстві, а потім основні його елементи, що схвалені та сприйняті суспільством, повинні потрапляти до документів стратегічного планування як пріоритети, а інші, наприклад, продовжувати дискутуватися. А якщо Послання Президента України – це, як і раніше, документ стратегічного планування, то саме на ньому повинна базуватися уся інша система, будуватися та каскадуватися цілі, формуватися державний бюджет. Але при такому підході виникає питання про політичну самостійність, наприклад, членів уряду, які відповідають за формування політики у відповідній сфері.

Ми пропонуємо у нашому документі розділити політичні та стратегічні документи з огляду на їх цілі та призначення, а також вибудувати між ними взаємозв'язки.

Друге нововведення нашого законопроекту – це те, що ми намагаємося сформулювати справді чітку ієрархічну систему документів ухвалення рішень: яким суб'єктом, на якому рівні, в якому документі визначаються та закріплюються основні цілі розвитку; як, через які документи, яким чином далі вони каскадуються; яка роль у цьому всіх суб'єктів ухвалення рішень, зокрема міністрів, які відповідають за формування політики, як це буде пов'язано з бюджетом.

І третя новела, що, за нашими очікуваннями, повинна допомогти змінити політичну культуру в суспільстві. Ми пропонуємо створити Раду незалежних експертів (спираючись на успішний досвід Німеччини). Ми пропонуємо зробити її незалежною (за аналогією з Радою Національного банку). В законопроекті пропонується особливий механізм формування цієї Ради. До неї будуть входити фахівці, які мають авторитет у конкретній галузі та можуть комунікувати із суспільством щодо політичних та стратегічних рішень. Передбачається, що на цій Раді розглядатимуться ключові стратегічні документи, даватиметься їм оцінка щодо того, наскільки вони погоджені між собою, чи немає суперечностей між обраними механізмами. Якщо Рада виявляє суперечності, то вона про це повідомляє, і суб'єкт, який розробляє цей документ, повинен точно так само публічно роз'яснити свою позицію і або обґрунтувати та довести її, або внести до підготовленого проекту зміни.

Ось такі основні новели нашого законопроекту, що, на нашу думку, могли б змінити існуючі методи управління у сфері державного стратегічного планування і тим самим наблизити нашу систему державного управління до європейських стандартів публічного адміністрування.

А.А.ГРИЦЕНКО,

*академік НАН України, д-р екон. наук, професор,
заступник директора ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України», м. Київ*

ОСНОВНІ ЕКОНОМІЧНІ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА ЇХ ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Роль держави в економіці є дискусійною проблемою, що обговорюється упродовж усього існування економіки як науки [1, 2]. Переважно вона обговорюється в аспекті економічних функцій держави. Зазвичай на основі емпіричного узагальнення діяльності держави для країн з ринковою економікою виділяють такі економічні функції держави, як захист прав власності та правове регулювання економічних відносин; антимонопольна політика та захист конкуренції; забезпечення стабільного функціонування економіки методами монетарної та фіскальної політики; коригування

локалізації ресурсів з метою підвищення ефективності їх розподілу; перерозподіл доходів з метою зменшення економічної нерівності та соціального захисту населення. Ці функції можна сформулювати і згрупувати по-іншому, конкретизувати до назви статей видатків державного бюджету, тому залежно від конкретних завдань у науковій літературі можна зустріти різний перелік функцій. Однак загальним недоліком таких групувань є те, що в їх основу покладено емпіричний підхід, що спирається на просте узагальнення економічних проблем, якими займається держава, і не з'ясовує суті її діяльності як суб'єкта, що виступає економічним агентом суспільства як цілого. Це не дає можливості поглибити аналіз і вийти на розуміння сучасних трансформацій функцій держави, що відбуваються в умовах поглиблення кризових явищ і зростання глобальної нестабільності соціально-економічної динаміки.

На відміну від емпіричного підходу логіко-історична методологія спирається на основоположне значення з'ясування суті предмета дослідження і наступне пізнання обумовлених нею функцій. Відповідно до такої методології економічні функції держави повинні бути досліджені як способи здійснення державою своєї суті як агента суспільства, що представляє загальні економічні інтереси її громадян [3]. Це означає, що держава, по-перше, виражає загальні економічні інтереси суспільства, по-друге, вона представляє ці інтереси у відношенні до кожного окремого господарюючого суб'єкта чи громадянина і у цій ролі виступає як єдиний суб'єкт і монополіст. Зважаючи на це, *першу економічну функцію держави можна визначити як функцію монопольного виразника і представника економічних інтересів суспільства як цілого*. Вона включає дві свої внутрішні складові, або підфункції. Перша полягає в тому, що громадяни і суб'єкти господарювання *виражають* свої інтереси через державу, друга – в тому, що держава *представляє* ці інтереси у відношенні до кожного окремого суб'єкта.

Друга функція держави є розгортанням першої функції. Якщо держава є виразником і представником загальних економічних інтересів суспільства, то вона повинна *забезпечити задоволення економічних потреб суспільства як цілого*. Ця функція також включає дві складові, або підфункції. Перша полягає у виробництві суспільних товарів і послуг (підтримка освіти, науки, культури, транспортна інфраструктура, оборона тощо), друга – у задоволенні потреб в економічному (монетарному, антимонопольному тощо) регулюванні, яке також є суспільним благом.

Третя функція держави є продовженням попередніх. Реалізуючи свої функції як агента загальних економічних інтересів суспільства, держава стикається з суперечністю, яка полягає в тому, що ці інтереси безпосередньо не збігаються з інтересами кожного господарюючого суб'єкта і громадянина. Поєднання загальних і приватних інтересів відбувається через складну і суперечливу систему соціально-економічних відносин. Наприклад, існує загальний інтерес у розвитку транспортної інфраструктури, але це здійснюється державою за рахунок податків, які платять суб'єкти господарювання і громадяни, безпосередньо не зацікавлені у сплаті податків. Ця зацікавленість є опосередкованою використанням суспільних благ, до яких відноситься

транспортна інфраструктура. Суперечливість загальних і приватних інтересів суб'єкта господарювання і громадянина може виявлятися в різних формах, у тому числі й у таких, які порушують встановлені норми і правила. Тому держава повинна їх захищати. Це втілюється у **третьій економічній функції держави, що полягає у захисті суспільних економічних інтересів**. Вона також включає дві внутрішні складові, або підфункції. Перша полягає у контролі за дотриманням норм економічної діяльності та встановлених правил. Друга – здійсненні економічних санкцій за порушення норм і правил економічної діяльності.

Ці три функції є основними економічними функціями держави, без виконання яких держава як економічний суб'єкт не існує. Всі інші функції є похідними, тобто такими, що впливають із основних та конкретизують їх. Узагальнюючи сучасні тенденції соціально-економічного розвитку та їх вплив на функції держави, можна визначити головні напрями трансформації основних економічних функцій держави. До них можна віднести: 1) послаблення монопольної складової функції держави у представленні суспільних економічних інтересів та зростання значення у цьому процесі державно-публічно-громадських інститутів; 2) підвищення рівня соціалізації та гуманізації економічних потреб та способів їх задоволення; 3) інтернаціоналізація механізмів захисту економічних інтересів держав. Все це має численні конкретні прояви, які потребують ретельного вивчення і відповідного реагування з боку соціально-економічної політики.

Список використаних джерел

1. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / НАН України; Ін-т екон. та прогнозів. НАН України. Київ, 2009. 864 с.
2. Гринберг Р.С., Рубинштейн А.Я. Индивидуум & государство: экономическая дилемма. Москва: Весь мир, 2013. 480 с.
3. Гриценко А.А. Модернізація політико-економічних функцій держави. *Соціологія та суспільство: взаємодія в умовах кризи*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 487–490.

Т.І. ЄФИМЕНКО,

*академік НАН України, д-р екон. наук, професор,
заслужений економіст України,*

головний науковий співробітник відділу економічної теорії

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ПОСТКРИЗОВЕ ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Минулий рік був складним не тільки для України, а й для всієї глобальної економіки. Поширення коронавірусної інфекції COVID-19 призвело до зростання нерівності у світі й поляризації суспільства. Органи державної влади переважно фокусувалися на стимулюванні медичної системи та бізнесу, відчутні результати дала фіскальна підтримка урядів у великих країнах,

особливо у США. Як відомо, на початку ХХ ст. після перемоги над пандемією іспанського грипу стався «вибух попиту». На думку багатьох експертів Давоського форуму [1], внаслідок скорочення обсягів позик і збільшення депозитів із боку споживачів і бізнесу поступово накопичується потенціал відкладеного попиту та купівельної спроможності. Однак пандемію людство ще не пододало, тому частина ризиків залишаються актуальними.

За оцінками Міжнародного валютного фонду (МВФ), як через негативні, так і через позитивні чинники впливу складної епідеміологічної ситуації у 2021 р. очікуються відновлення та зростання «нової економіки» [2]. У першому півріччі спостерігається високий рівень невизначеності. Триває вакцинація, країни продовжують запроваджувати карантинні обмеження. Далі очікується поживлення глобальної співпраці, уряди вже задекларували наміри надавати підтримку найбільш вразливим сферам економіки. Прогнозується, що після спаду світового ВВП (-3,5 %) у 2020 р. його зростання цього року становитиме до +6,0 %, а у 2022 р. – до +4,4 %. Головними локомотивами виходу з кризи в 2021 р. є дві найпотужніші економіки планети – США (зростання +6,4 %) і Китай (+ 8,4 %). Китайська економіка вже повернулася до «доковідного» рівня, але більшість країн навряд чи зможуть досягти такого показника до 2023 р. У країнах еврозони зростання очікується до +4,4 %, в Аргентині – +5,8, у Канаді та Мексиці – +5, у Бразилії – 3,7 % [2].

Менш розвинені країни, очевидно, постраждають набагато значніше, ніж від кризи 2008 р., і без суттєвої підтримки їх відновлення буде дуже болючим та тривалим. Після однієї з найсерйозніших глобальних рецесій із часів Другої світової війни відновлення економіки відбувається досить швидко, водночас для його завершення ще варто попрацювати. МВФ як один із найбільш визнаних гравців у планетарному масштабі запропонував своє бачення того, на яких постулатах найближчими роками повинен будуватися вихід із нинішньої кризи [2]. Нова глобальна стратегія ґрунтується на коротко-, середньо- та довгострокових пріоритетах.

Без подолання пандемії зростання економіки неможливе. Тому однією з головних складових економічної політики визначено загальну вакцинацію населення планети у 2021–2022 рр. Вакцини було створено доволі оперативно, проте далі уряди повинні так само невідкладно співпрацювати, аби всім і всюди забезпечити щеплення. Більшість країн зможуть вийти на необхідні показники вакцинації тільки до кінця наступного року, тому цей процес потрібно прискорювати.

Середньостроковим аспектом світової політики має стати відновлення домогосподарств і компаній, які постраждали від коронакризи. Така ініціатива вимагає цілеспрямованих дій урядів щодо створення сприятливих фінансових умов. Для мінімізації непередбачуваних фінансових асиметрій, з урахуванням різних темпів відновлення, потрібні адекватні дії з боку центральних банків, а також зважена політика в країнах з ринком, що формується, і країнах, які розвиваються. У міру подолання коронавірусу уряди зможуть поступово скорочувати програми підтримки й збільшувати цільові субсидії, аби перезапустити процеси кадрового забезпечення.

Особливу роль відведено довгостроковій перспективі. У її основі – збільшення державних інвестицій в екологічні проєкти та цифрову інфраструктуру, а також у здоров'я й освіту людей. Такі заходи повинні сприяти історичному переходу до більш «зеленої» та інклюзивної економіки. Для цього потрібні достатні державні доходи і продуктивні витрати. У багатьох випадках буде важливо мати консенсус із таких питань, як міжнародні податкові норми, більш прогресивне оподаткування з мінімальними межами обов'язкових платежів для підприємств.

Безперечно, бачення того, якою має бути нова глобальна політика, вкрай актуальне і для України. У посткоронавірусних умовах найближчими роками навряд чи будуть розроблені кардинально інші життєві сценарії. Криза показала, наскільки в контексті глобалізації важливі загальна згода і відповідальність усіх націй, щоб сприяти справедливому відновленню та забезпеченню стійкості постпандемічного світу. Базисні складові нової світової політики поки тільки віднаходять чітку форму, і лише окремі країни зможуть досить швидко й організовано їх упровадити. Для нашої та деяких інших економік навіть вакцинація видається серйозним викликом, з яким доводиться справлятися з труднощами.

Попри всі складнощі минулого року, нашій державі вдалося уникнути катастрофічних наслідків. У 2020 р. рівень ВВП України знизився лише на 4% [3], що стало одним із найкращих показників у світі (наприклад, у ЄС спад – 6,1%) [4]. Така динаміка за помірних коливань інфляції і курсу гривні свідчить про те, що вітчизняна економіка порівняно з попередніми кризами продемонструвала вищу стійкість до потрясінь у глобальному й національному масштабах. У центрах зайнятості суттєво збільшилось число зареєстрованих осіб, але, попри карантинні обмеження, реальна заробітна плата підвищилася. У 2020 р. свою стійкість до шоків продемонструвала вітчизняна фінансова система, що підтвердилося довірою з боку населення. У банках зросли депозити (на 27%), знизилися рівень доларизації вкладень (на 38%), а також відсоток непрацюючих кредитів (на 7,4%). Зменшилася середня вартість кредитних грошей для бізнесу (на 45% рік до року, з 14,8% у грудні 2019 р. до 8,2% у грудні 2020 року). Вартість іпотеки знизилась до 12,1%, а рівень іпотечного кредитування зріс на 10,4% [5].

У структурі ВВП України у 2020 р., за позитивної динаміки зростання в ряді підсекторів промисловості (газ +7,3%, сталь +6,5, продукти хімічної промисловості +4,7, фармацевтична продукція +3, послуги інформації та комунікацій +2,3, виробництво електромедичного та електротерапевтичного устаткування +189,6%), у роздрібній торгівлі (+8,4%), найгірші наслідки пандемії спостерігалися у сферах видобувної та переробної промисловості, виробництва енергії, фінансової та страхової діяльності, транспорту, готельного й ресторанного бізнесу, інших послуг тощо. Сільськогосподарське виробництво характеризувалося мінімальним скороченням проти попереднього року. У секторальному розрізі результати цієї галузі постали своєрідним компенсатором звуження ділової активності через карантинні обмеження та в рамках подій, пов'язаних із поширенням COVID-19 [3]. У зв'язку з

невизначеністю тенденцій пандемії, погіршенням ділових очікувань економічних агентів і т. ін. експерти Національного банку України ключовим фактором дестабілізації назвали суттєве зменшення валового нагромадження основного капіталу практично в усіх сферах ділової активності (-24,4% проти 2019 р.). На розвиток української економіки після 2014 р., безумовно, вплинули наслідки воєнних дій на Донбасі, окупації Криму.

Як відомо, у 2021 р. за помірних тенденцій вартості нафтопродуктів очікується збереження достатньо високих цін на експортні сировинні групи товарів (метали та продукцію сільського господарства). Таким чином, наша країна в перспективі має високі шанси як для поліпшення торгового балансу, так і для зміцнення національної валюти.

Водночас Україна – мала відкрита економіка – істотною мірою залежить від ситуації і будь-яких змін на зовнішніх ринках. Тому так важливе зміцнення ролі держави в оцінці й підтримці позитивних процесів розвитку певних галузей економіки, особливо машинобудування. Наприклад, авіакосмічна галузь включає повний технологічний цикл створення космічних комплексів, а також пасажирських, військово-транспортних та транспортних літаків. Однак за останні роки багато підприємств цієї галузі опинилися у критичному стані, коли постало питання не лише щодо можливості відновлення успадкованого потенціалу, а і його збереження взагалі. Відчувається дефіцит професійних кадрів через їх «старіння», відплив фахівців за кордон та брак попиту на підготовку нових. Відсутність державного фінансування не дає змоги виправити ситуацію, а надходження від міжнародних контрактів не є системними й збалансованими [6].

Важливо, що ці проблеми добре відомі Кабінету Міністрів України і висвітлені в його аналітичних розробках «Аудит економіки України 2030» та «Вектори економічного розвитку 2030», враховані Радою національної безпеки та оборони України у Стратегії національної безпеки України [7–9] і планах заходів з її реалізації на 2021–2025 рр. У них не тільки визначено мету й механізми реалізації заходів національної безпеки, насамперед у критичних зонах (фінансовій, виробничій, інвестиційній, демографічній і т. ін.), а й можливості їхнього впливу на вітчизняну економіку та покращення добробуту населення.

Від вирішення окресленого комплексу проблем залежить задоволення потреб українського суспільства. Саме ця вимога була першочерговою до всіх попередніх складів уряду під час розгляду у Верховній Раді України проєктів концепцій розвитку вітчизняної економіки на майбутні роки. Однак, незважаючи на шляхи, визначені Урядом у відповідних стратегіях, у багатьох документах немає чітких рекомендацій стосовно зменшення монополізації секторів, використання економічних стимулів, досягнення прозорості управління державною власністю, уникнення зростання податкового навантаження тощо [6].

Українські виробники впевнено переорієнтовувалися на світові ринки. У минулому році спостерігався високий рівень поставок вітчизняної експортної продукції до Азії, зокрема до Китаю, майже удвічі зріс експорт товарів до

В'єтнаму й у 5 разів до Пакистану, значним також був експорт до Тунісу, Марокко, Лівії, Узбекистану, Йорданії, Ємену і Катару; високий відсоток українського експорту готових виробів і сировини зайняли ринки країн Євросоюзу –38 % (18,6 млрд дол. США); згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС зменшено митні тарифи та квоти для українських підприємців, що допомогло наростити експорт товарів до ЄС. Стрімко знижувався експорт товарів і послуг до РФ – на 43,6% [3].

2021 р. продовжує бути сприятливим для українського експорту. На тлі падіння ВВП (-2 %) у I кв. його обсяг становив 13,75 млрд дол. США, або на 12,03 % більше, ніж в аналогічному періоді минулого року. Дефіцит зовнішньої торгівлі у I кв. дорівнював 1,33 млрд дол. США, що на 14,34% менше, ніж у минулому році. Окрім традиційно популярних груп товарів, зростає експорт промисловості. Зокрема, меблів – на 50%, до 247 млн дол. США, ласощів – на 15,1%, до 50 млн дол., продукції машинобудування – на 9,6%, до 398 млн дол. США [3].

Такі показники дають підстави очікувати розвитку зовнішньоторговельного обороту товарів і послуг, а також зростання української економіки у 2021–2022 рр. на рівні близько 4%, із надолуженням у 2022 р. втрат від коронакризи. Основним драйвером зростання залишатиметься приватне споживання на тлі стрімкого підвищення мінімальної заробітної плати у 2021 р. Економічне піднесення підтримають фіскальні стимули, м'яка монетарна політика та відновлення зовнішнього попиту в разі відсутності жорстких карантинних обмежень як в Україні, так і у світі. Не вдаючись до детального викладу сутності трансформаційних засад управління національною економікою, відзначимо лише ключові стратегічні напрями, на які, очевидно, необхідно буде звернути увагу, – державну підтримку розвитку виробництва, покращення інвестиційного клімату, забезпечення захисту прав власності, боротьбе з корупцією і т. ін. Можна констатувати, що суто ринкові умови не забезпечать підвищення рівня випуску інноваційної продукції промисловості, оскільки науково обґрунтованою є потреба в державній підтримці підприємств, передусім у період турбуленцій [6].

За даними МВФ, країнам із низьким рівнем доходу для подолання кризи протягом наступних п'яти років знадобиться близько 450 млрд дол. США. У зв'язку з цим у фонді обговорюється додаткова емісія спеціальних прав запозичення (СПЗ, англ. special drawing rights, SDRs) на суму 650 млрд дол. США, яку ймовірно здійснити у другому півріччі. Це задовольнить довгострокову глобальну потребу в резервних активах і забезпечить істотний приріст ліквідності всіх членів МВФ, особливо – найбільш уразливих [2]. На думку голови НБУ К.Є. Шевченка, «зважаючи на розмір квоти України (0,42%), наша держава може отримати близько 2,73 мільярда доларів, що сприятиме нарощенню золотовалютних резервів та покращенню... показника композитного критерію МВФ щодо достатності міжнародних резервів із поточного рівня 91% до близько 98%» [10].

Збереження співпраці з МВФ – це міжнародний імідж і додаткові шанси залучити інші кредити. Протягом останніх місяців підвищувались ціни на

експортні сировинні групи: метали та продукцію сільського господарства. Є очікування, що така ситуація зберігатиметься й надалі, зокрема у 2021 р. На тлі високих цін на зерно і руду слід скористатися «ефектом сировинних ножиць», коли дорожчають експортні товари, і коригувати цілі економічної політики. Мається на увазі збільшення частки товарів із високою доданою вартістю, а також уведення невеликих експортних мит, що дасть змогу формувати резервний фонд для розвитку промисловості. Крім того, у рамках протекціоністської політики потрібні програми підтримки національного виробника, дешеві кредити тощо [6].

Покращилася ситуація на світових фінансових ринках. Закінчення виборчої кампанії у США, інавгурація 46-го президента країни Дж. Байдена сприяли зростанню всіх фондових ринків. Кредитори й інвестори, котрі раніше шукали «тихі гавані», почали виявляти активність. Міжнародні ринки зросли більше ніж на 15 %. Україна, яка належить до групи країн із ринками, що розвиваються, може активно конкурувати за ресурси. Через зацікавленість у вітчизняній сировині інших держав, зокрема країн Азії (Японія, Республіка Корея, Китай, Індонезія, Філіппіни), Україна може отримувати інвестиції наперед і вкладати ці кошти в розвиток територій і нарощування доданої вартості. За рахунок бюджетних надходжень, що збільшуються, зокрема від емігрантів, від сфери ІТ, потрібно інвестувати в інфраструктуру, удосконалювати всі державні інститути. Украй важливе створення якісного інвестиційного клімату, захист прав власності, удосконалення судової системи тощо. Водночас дії України не повинні порушувати домовленостей у межах зони вільної торгівлі з іншими країнами.

Однією з основних відмінностей постіндустріального етапу розвитку, на якому наразі перебуває людство, є інтеграція матеріального виробництва й духовної специфіки інформаційного середовища, коли в цілепокладанні особливого значення набуває відродження планети в контексті як біо-, так і ноосфери. За В.І. Вернадським, у системі «природа – суспільство» розум людини надалі відіграватиме якісно нову роль із точки зору необхідності стійкого розвитку економічних засад господарювання та зростання всього громадського, а також індивідуального добробуту [11]. В умовах мінливого середовища для сприяння досягненню Цілей сталого розвитку в межах державного та наднаціонального регулювання саме на засадах дотримання принципів довіри, транспарентності слід формувати суспільні інститути, які охоплюють систему правозастосування, організаційні структури й норми поведінки.

Як відомо, процеси глобалізації, незважаючи на усунення міждержавних бар'єрів, містять прояви невизначеності, незавершеності, що спричиняє певну непослідовність розвитку господарських зв'язків. Прогнозування взаємодії підойм стабілізації відтворювальної динаміки в Україні з урахуванням її євроінтеграційного вектора має здійснюватися на засадах модернізації економічної політики, реформування відносин власності, а також усіх формальних і неформальних складових інституційного простору. Ідеться про подолання бідності та корупції, дотримання вищих соціальних стандартів,

взаємовигідну співпрацю з міжнародними партнерами, захист інтересів громадян, суб'єктів господарювання, суспільства і держави для досягнення узгоджених Цілей сталого розвитку.

Однією з центральних залишається проблема збалансованого співвідношення механізмів і масштабів державного й ринкового регулювання, коли повноваження останнього без підтримки з боку влади не забезпечують сталого та збалансованого розвитку. Водночас надмірне втручання держави в економічну діяльність створює перешкоди для динамічного зростання бізнесу. Сучасним урядам у своїй діяльності доцільно відштовхуватися від перевіреного часом переконання, що найефективнішими факторами формування економічної системи є конкурентні та працездатні структури, які сприяють стійкому піднесенню ринкової економіки. Взаємодію соціально-економічних систем національного й глобального рівнів варто будувати з урахуванням особливостей ієрархічних державних і багатонаціональних структур, здатних генерувати наукомісткі технології.

Сьогодні наша держава перебуває в черговій точці прийняття рішень. У разі збереження тих рис управління, що були притаманні Україні останні три десятиліття, економіка може розраховувати на помірні темпи зростання, але менші за європейські, що неминуче призведе до подальшого збільшення розриву в рівні добробуту із сусідами. Такий стан справ можна змінити, адже дотепер існує суттєвий невикористаний потенціал.

Стимулювання внутрішнього виробництва – український економічний прагматизм – належить до важливих елементів економічної політики. Пріоритетами національної економіки на довгострокову перспективу є: розвиток високотехнологічної продуктової економіки, експорту, що передбачає максимальну підтримку бізнес-активності; залучення інвестицій; гарантування безпеки країни; закріплення експортерів на наявних та вихід на нові іноземні ринки; створення нових робочих місць; збільшення податкових надходжень до бюджету.

Послідовна державна політика, європейський та євроатлантичний курс, побудова відносин із новими, азійськими та близькосхідними центрами тяжіння, створення сприятливого бізнес-клімату, розвиток підприємництва та підтримка експорту, залучення інвестицій, стимулювання внутрішнього споживання та інші механізми дадуть можливість посилити позицію країни як регіонального суб'єкта, допоможуть у боротьбі з російською збройною агресією та стануть драйверами зростання економіки. У свою чергу, забезпечення інноваційного випереджального економічного зростання сприятиме людському розвитку через відповідну якість освіти, науки, медицини, культури та навколишнього середовища.

Список використаних джерел

1. Summary of key take-aways from Davos. 2021. URL: https://ec.europa.eu/info/publications/summary-key-take-aways-davos-2021_en (дата звернення – 20.05.2021).

2.. World Economic Outlook: Managing Divergent Recoveries / International Monetary Fund. Washington, DC, 2021. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/03/23/world-economic-outlook-april-2021> (дата звернення – 20.05.2021).

3 Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення – 20.05.2021).

4. Real GDP growth rate. *Eurostat. Data Browser*. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00115/default/table?lang=en> (дата звернення – 20.05.2021).

5. Макроекономічний аналіз на 2 квітня 2021 року / Незалежна асоціація банків України. URL: <https://nabu.ua/ru/makroekonomichniy-analiz-na-2-kvitnya.html> (дата звернення – 20.05.2021).

6. Даниленко А.І. Особливості інвестиційної політики в реальному секторі економіки України. *Фінанси України*. 2021. № 4. С. 24–47. <https://doi.org/10.33763/finukr2021.04.024>

7. Аудит економіки України 2030 / Кабінет Міністрів України. 2020. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-audit.pdf> (дата звернення – 20.05.2021).

8. Вектори економічного розвитку 2030 Кабінет Міністрів України. 2020. URL: <https://nes2030.org.ua/#rec246061582> (дата звернення – 20.05.2021).

9. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020. № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text> (дата звернення – 20.05.2021).

10. Онлайн-зустріч з директором Європейського департаменту МВФ А. Каммером. 2021. 8 квіт. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-shevchenko-ukraina-mvf/31199365.html> (дата звернення – 20.05.2021)

11. Вибрані праці академіка В.І. Вернадського. Т. 1: Володимир Іванович Вернадський і Україна. Кн. 2: Вибрані праці / НАН України, Коміс. з наук. спадщини акад. В.І. Вернадського, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т історії України; [уклад.: О.С. Онищенко, В.М. Даниленко, Л.А. Дубровіна та ін.; редкол.: А.Г. Загородній та ін.]. Київ, 2011. 584 с.

О.О. БОРЗЕНКО,

д-р екон. наук, професор,

завідувачка сектору міжнародних фінансових досліджень,

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ДЕДАЛІ СКЛАДНІШІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ І РЕГУЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКОЮ В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

У визначенні поняття державного регулювання мають бути теоретично виражені загальне і специфічне, характерне для його сутності як політико-адміністративного впливу державних владних інститутів на суспільство. Відповідно до цього підходу можна сформулювати таку дефініцію державного регулювання – це свідомий вплив державних інститутів на діяльність

суспільства, його окремих груп, в яких реалізуються суспільні потреби і інтереси, загальнозначущі цілі та воля суспільства.

Державне регулювання – це разом із тим самоврядування відносно самої держави і соціальної системи в цілому, де діють стихійні регулятори суспільних процесів, що не охоплені раціональною діяльністю держави. У науковій літературі і практиці державних органів поряд із поняттям «державне регулювання» використовується поняття «державне управління», причому береться до уваги їх істотна смислова відмінність. З точки зору неолібералів, допустиме, наприклад, в обмежених рамках державне регулювання економіки, але виключається державне управління економікою і соціальними процесами [1].

Семантичне трактування термінів не завжди відповідає сучасній практиці їх функціонування. Поняття «управління» означає переважно зовнішній (що йде від суб'єкта) цілепокладальний вплив на систему, що є фактором збереження і стимулювання певної спрямованості саморозвитку системи.

Регулювання передбачає створення необхідних умов для спонтанної дії внутрішніх закономірностей і механізмів системи, наприклад, для попередження конфліктів або примирення конфліктуючих сторін.

Також є слушною думка, що між державним управлінням і державним регулюванням немає принципових відмінностей за цільовим призначенням. По суті, регулювання – неодмінний елемент державного управління. Теорія соціального управління описала два типи механізмів регуляції поведінки людей в суспільстві: 1) свідомі; 2) стихійні [2].

Свідоме регулювання і є соціальним, зокрема й державне управління. Суть стихійного механізму – в спонтанному, мимовільному (автоматичному) регулюванні процесів поведінки і діяльності соціальних суб'єктів, що не потребують втручання державних або інших керуючих сил. Відзначимо одне з важливих методологічних положень про місце і роль державного управління: державне управління як раціональна, цілепокладальна діяльність суспільства щодо самоврядування.

Спонтанна саморегуляція суспільного життя також є необхідною формою і аспектом самоврядування соціальної і політичної систем. Наука соціального управління та світова практика довели, що в міру ускладнення суспільних і політичних систем зростає роль раціональних механізмів регуляції, включаючи державне управління. Водночас не припиняють діяти і відігравати свою роль механізми спонтанного (стихійного) регулювання [3].

Система державного регулювання, що застосовується в сучасній Україні, має незавершений характер. Об'єктивна можливість проводити державне регулювання національної економіки з'являється з досягненням певного рівня економічного розвитку, концентрації виробництва і капіталу. Необхідність, що перетворює цю можливість у реальність, обумовлена наростанням проблем і труднощів. Державне регулювання сучасної економіки є складовою частиною процесу відтворення, вирішує завдання стимулювання економічного зростання, регулювання зайнятості, заохочення прогресивних зрушень у галузевій і регіональній структурі, полягає в підтримці експорту. Конкретні напрями,

форми, масштаби державного регулювання національною економікою визначаються характером і гостротою економічних та соціальних проблем у тій чи іншій країні в конкретний період.

Найбільш розвинений механізм регулювання сформувався в деяких державах Західної Європи (у Франції, ФРН, Нідерландах, скандинавських країнах, Австрії, Іспанії), а також в Японії і низці країн Азії і Латинської Америки, що швидко розвиваються. Менш розвинене державне регулювання національної економіки в США, Канаді, Австралії, де на відміну від Європи не було соціально-економічних потрясінь, таких як Друга світова війна, утворення, а потім розпад табору соціалізму. Крім того, приватний капітал у цих країнах мав особливо сильні позиції. Проте регулювання і тут відіграє помітну роль, переважно в періоди погіршення кон'юнктури і високих показників безробіття й інфляції [4].

Цікавим з точки зору вивчення механізму регулювання є злиття суб'єктів державної та приватної економічної політики і виникнення в результаті цього нових регулюючих органів, що не вписуються теоретично в класичну схему парламентської або президентської республіки. Формуються комітети, ради з підтримки або розвитку окремих галузей, представників міністерства економіки і галузевих спілок підприємців.

Зворотний зв'язок між процесом регулювання економіки і носіями господарських інтересів досить жорсткий.

Об'єкти державного регулювання національною економікою – це регіони, галузі, де виникли або можуть виникнути труднощі, проблеми, які не вирішуються автоматично або тривалий час не вирішуються належним чином.

Список використаних джерел

1. Державне регулювання економіки та економічна політика: навч. посіб. / Г.С. Третяк, К.М. Бліщук. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 128 с.
2. Адамовська В. С. Механізм державного регулювання економіки та вибір напряму економічної політики в сучасних умовах господарювання. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4.
3. Світові моделі державного управління: досвід для України / за заг. ред. Ю.В. Ковбасюка, С.В. Загороднюка, П.І. Крайніка, Х.М. Дейнеги. Київ: НАДУ, 2012. 612 с.
4. Тарнавська О.Б. Особливості державного регулювання в умовах трансформації економіки України. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*. 2016. Т. 18. № 2 (69). URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/235838493.pdf>

О.М. ШАРОВ,

д-р екон. наук, професор, головний науковий співробітник
сектору міжнародних фінансових досліджень,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України, м. Київ

ДЕРЖАВА, РИНОК ТА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

Питання розуміння та організації державного управління економікою присутні в науковому дискурсі не просто давно, а практично з самого початку зародження сучасної економічної думки. Достатньо згадати Арістотеля, який вважав, що держава повинна підтримувати «натуральну економіку» / ойкономіку (на відміну від простого заробляння грошей – «хремастики»).

Держава, ринок та глобалізація – це три поняття, взаємний зв'язок та вплив яких можна відслідкувати протягом практично усього часу їх існування. Можливо, що, як стверджують деякі дослідники-антропологи, в первісних суспільствах економіка не базувалася на ринкових відносинах, але становлення інститутів ринку неможливе без захисту з боку влади (державної, або, принаймні, квазідержавної) і навіть більше того – без прямого креативного втручання державної влади. Це особливо чітко демонструє поява одного з основних інститутів ринкової економіки – грошей. Давня дискусія щодо джерела походження грошей – ринку (товарна теорія грошей) або держави (хартальна теорія грошей, ММТ) – лише підтверджує тісний взаємозв'язок ринку та держави. А поява грошей – власне не просто товару – еквіваленту, а грошової одиниці, монети, що карбувалася державною владою – породило явище грошової глобалізації (поширення грошових відносин), що з часом стала рушійною силою економічної глобалізації загалом. У багатьох країнах та регіонах світу симбіоз ринку та держави призвів до появи системи, яку прийнято називати «азійським способом виробництва», в якому держава відіграє основну роль – як головний власник, виробник, роботодавець, продавець, покупець і, зрештою, законодавець та арбітр.

Питання розуміння та організації державного управління економікою присутні в науковому дискурсі не просто давно, а практично з початку зародження сучасної економічної науки. Вважається, що ідея «вільної торгівлі» та капіталізму *laissez faire laissez passer* – вільного від втручання держави почала переможну ходу після виходу у світ відомої роботи А. Сміта «Багатство народів», в якій автор, серед іншого, описує бажану економічну систему «природної свободи» (*system of natural liberty*), коли «кожна людина, доки вона не порушує встановлених законів, має повну свободу переслідувати власні інтереси по-своєму і входити як своєю справою, так і капіталом у конкуренцію з іншою людиною або групою людей. Державна влада (*The sovereign*) повністю звільняється від обов'язку, намагаючись виконати який, вона завжди повинна піддаватися незліченним помилковим судженням (*delusions*), і для належного виконання якого жодна людська мудрість або знання ніколи не можуть бути достатніми; обов'язку керувати справами приватних людей та спрямовувати її

на наймання праці, що найбільш відповідає інтересам суспільства» [1, с. 533]. А замість державної влади цю функцію зможе виконувати славнозвісна «невидима рука» ринкових відносин, яка спрямовує усе таким чином, що діючи заради власного інтересу, кожен підприємець, врешті-решт, «найбільш відповідає інтересам суспільства».

Втім, як справедливо зауважує італійський професор А. Ронкалья (*Alessandro Roncaglia*), «ідея „невидимої руки ринку” – це перекручення історії думки; той факт, що це часто повторювалося – і все ще повторюється, особливо з боку теоретиків загальної економічної рівноваги, свідчить лише про їх незнання текстів та історичну поверховність» [2, с. 145]. Про що А.Сміт дійсно пише, так це про те, що «відповідно до системи природної свободи, державна влада має виконувати лише три обов'язки (...): по-перше, обов'язок захистити суспільство від насильства та вторгнення інших незалежних суспільств; по-друге, обов'язок захищати, наскільки це можливо, кожного члена суспільства від несправедливості чи утисків будь-якого іншого його члена, або обов'язок встановлення точного здійснення правосуддя; і, по-третє, обов'язок здійснення та підтримання певних громадських робіт та певних державних установ, здійснення та підтримування яких ніколи не можуть бути в інтересах будь-якої особи чи невеликої кількості осіб; оскільки прибуток [від них] ніколи не може повернути витрати будь-якій особі чи невеликій кількості людей, хоча часто може зробити набагато більше, для усього суспільства» [1, с. 533–534].

Отже, навіть на думку А.Сміта, держава повинна виконувати в економіці три важливі функції: 1) захист країни від економічної агресії; 2) законодавче забезпечення справедливої конкуренції на ринку та 3) здійснення суспільно значущих економічних проєктів, а також функціонування державних (суспільно значущих) підприємств. Або, як зауважує шотландський дослідник біографії та праць А. Сміта Е.А. Скінер (*Andrew S. Skinner*): «Фактично однією з найбільш важливих функцій держави є пошук та усунення перешкод для ефективного функціонування економіки» [3, с. 1–42].

Та й розвиток капіталізму в Нідерландах, а потім – в Англії, Франції та інших країнах відбувався за повної підтримки державної влади, яку, в разі потреби, «вільні індивідууми» просто захоплювали і за її допомогою робили те, що далі вже був неспроможний зробити «вільний ринок».

Навіть у Сполучених Штатах, які створювалися саме «вільними індивідуумами» – яким здавалося б держава була непотрібна, – зрештою створили власну державу, як тільки побачили, що саморегулююча ринкова економіка «не могла б існувати протягом довгого часу, не знищуючи людської та натуральної субстанції суспільства; це могло б фізично знищити людину і перетворити її оточення в пустелю» [4, с. 3].

Вочевидь, що ці питання залишаються актуальними і нині. В сучасних умовах інтернаціоналізації економічних стосунків, обумовлених вимогами глобалізації, ці функції держава значною мірою вимушена здійснювати не тільки на внутрішньому, а й на зовнішньому ринку.

Глобалізація – це процес всеохоплюючої універсалізації умов життєдіяльності людської спільноти у загальносвітовому масштабі на тлі

небувалою спрощення локальної та трансконтинентальної комунікації. Це процес, який охоплює практично всі аспекти життя людства – побутові, культурні, релігійні, екологічні, інформаційні, економічні, політичні тощо. Відповідно, він суттєво впливає і на економічні функції держави.

За таких умов, **захист від економічної агресії** означає, перш за все, проведення *торговельної* політики розумного протекціонізму, який виражається в необхідних (вимушених) тарифних та нетарифних обмеженнях імпорту, а також проведення антидемпінгових заходів; забезпеченні вигідних для національних виробників умов функціонування зон вільної торгівлі; інтеграції до привабливих для національного виробника міжнародних економічних союзів та об'єднань.

Інвестиційна політика держави повинна сприяти залученню не просто іноземних інвестицій, а *необхідних* іноземних інвестицій, розрізняючи не тільки портфельні та прямі інвестиції (залежно від потреб економіки та ступеня розвитку й передбачуваності фондового ринку), а й надаючи перевагу інвестиціям у створення нових підприємств (*greenfield investment*) та модернізацію існуючих (*brownfield investment*) на основі новітніх технологій порівняно з простим придбанням іноземними інвесторами вже існуючих високоприбуткових компаній (*M & A – Merger and Aquisition*). Особливу увагу держава повинна приділяти питанню можливої небезпеки з боку іноземних інвесторів для національної економічної безпеки (зокрема, перехід контролю за стратегічно важливими галузями та окремими великим підприємствами до резидентів інших держав, у першу чергу, потенційних політичних та військових супротивників).

У цьому ж ключі необхідно розглядати і питання *міграційної* політики, контролюючи чисельність та робочу кваліфікацію трудових мігрантів, а також географічну структури країн їхнього походження (громадянства) – оскільки це важливо для підтримки прийнятного рівня безробіття (в тому числі, за окремими галузями та професіями), навантаження на національну систему соціального захисту, а також врахування можливого впливу інших (у першу чергу недружніх) держав шляхом використання наявності впливової національної громади (діаспори).

Що стосується **законодавчого забезпечення справедливої конкуренції**, то насамперед *транзитна* держава повинна була би подбати про **створення належного ринкового середовища** шляхом створення та забезпечення ефективної діяльності відповідних ринкових інститутів – банків, бірж, органів ринкового контролю та регулювання...

Ще Арістотель писав, що призначення полісу – саме забезпечити добродісне життя, засноване на належних звичках. Серед канцелярій, без яких «місто-держава не може існувати» (Aristotle, Pol., 1321b6), Арістотель виділяє, наприклад, контори ринкової служби та інспекції торговельних операцій як «перші серед необхідних офісів» (Pol. 1321b13), щоб обмін задовольняв «необхідні потреби один одного» (Pol. 1321b15), надзвичайно важливо було перевірити та регулювати його.

Тим більше значення має ця функція для процесу повернення до ринкових принципів, коли часу на появу таких інституцій природним, еволюційним шляхом вже не має. Тільки після того, як держава створила б відповідну ринкову інфраструктуру, її можна було би передати в приватні руки (шляхом грошової приватизації). Це б дозволило уникнути концентрації непропорційно великої частини власності в руках незначної кількості осіб, яких прийнято називати *олігархами* (абстрагуючись від ненаукового характеру цього політологічного терміну, широко розповсюдженого на пострадянському просторі). Оскільки цього не було зроблено (за незначним винятком, наприклад, створенням інститутів валютного ринку, – хоча і цей процес був штучно перерваний; а в багатьох випадках державна влада навмисно ухилялася від виконання навіть законодавчо передбаченої допомоги – як у випадках з Національним депозитарієм або Експортно-кредитним агентством), то тепер держава має подбати не тільки про наявність відповідного антимонопольного законодавства, а й про забезпечення його неухильного дотримання. Конкретно в українських умовах, звісно, йдеться про так звану *деолігархізацію*, що повинна зосереджуватися не стільки на позбавленні впливу власників та представників великого капіталу на засоби масової інформації (що є, скоріше, проблемою для політичного істеблішменту, аніж для суспільства загалом), скільки на *виключенні можливостей пріоритетного та привілейованого доступу великого капіталу до послуг та економічних прав, які надаються державою* (бюджетного фінансування, державних закупівель, ліцензій на видобуток природних ресурсів, приватизацію державних підприємств тощо). В цьому ж ряду повинні розглядатися і заходи держави, спрямовані на створення конкурентного середовища шляхом законодавчої та фінансово-економічної підтримки середнього та малого бізнесу.

У царині міжнародних економічних стосунків ця функція держави повинна проявлятися в тому, що держава забезпечує приєднання країни до тих міжнародних союзів, організацій та конвенцій, участь в яких відповідає інтересам створення найкращих конкурентних умов для національних компаній та захисту їх прав. Останнє передбачає також активну участь держави в судових та арбітражних процесах, а також моніторингу антидемпінгових розслідувань, які здійснюються іншими державами проти національних виробників-експортерів.

Нарешті, держава повинна взяти на себе **здійснення суспільно значущих економічних проєктів**, а також функціонування державних (суспільно значущих) підприємств, організація та фінансування яких не можуть бути забезпечені приватним капіталом через їх нерентабельність для окремих осіб та компаній, або велику стратегічну роль, яку не можна довірити окремим приватним особам.

Список використаних джерел

1. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. Book IV. Chapter 9. N.Y.: MetaLibri, 2007. 744 p.
2. Roncaglia A. The Wealth of Ideas: A History of Economic Thought. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 598 p.

3. Skinner A.S. Adam Smith. *The Invisible Hand* / ed. by John Eatwell J., Milgate M., Newman P. N.Y.: W W Norton & Co. xiii + 283 p. P. 29.

4. Polanyi Karl K. *The Great Transformation. The Political And Economic Origins Of Our Time*. Boston: Beacon Press, 2001. 317 p.

Татьяна КОЛЕСНИКОВА,
*канд. экон. наук, конференциар исследователь,
ведущий научный сотрудник, начальник отдела
«Социальные исследования и уровень жизни населения»
Национального института экономических исследований,
Республика Молдова*

Михаил ЧОБАНУ,
*аспирант, научный сотрудник отдела
«Социальные исследования и уровень жизни населения»
Национального института экономических исследований,
Республика Молдова*

ИЗМЕНЕНИЕ УРОВНЯ ЖИЗНИ НАСЕЛЕНИЯ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА В ПЕРИОД COVID-19

В начале 2020 г. власти Китая объявили о распространении нового вируса SARS-CoV-2 в городе Ухань провинции Хубэй. С тех пор количество людей, инфицированных этим вирусом, увеличивается во всем мире. К концу 2020 г. количество людей, зарегистрированных как инфицированные SARS-CoV-2, достигло более 60 миллионов человек, а к концу мая 2021 г. эта цифра увеличилась до более чем 169 миллионов, согласно данным ВОЗ [1]. С начала пандемии из-за коронавируса умерло около 3,4 млн человек. Большинство инфицированных были зарегистрированы в таких странах, как США, Индия, Бразилия, Франция, Турция, Российская Федерация, Великобритания, Италия, Аргентина, Германия, Испания, Колумбия, Иран, Польша, Мексика, Украина, Перу и др.

Из-за очень быстрого глобального распространения инфекции и высокой смертности многие страны начали разрабатывать вакцину, вызывающую формирование приобретенного иммунитета против коронавирусной инфекции COVID-19, вызываемой коронавирусом SARS-CoV-2. Идея коллективного иммунитета состоит в том, что, когда достаточно большое число людей в мире уже обладают иммунитетом, инфекция лишается каналов распространения – из-за этого вспышки заболевания быстро уменьшаются и со временем прекращаются совсем. По состоянию на 19 марта 2021 года, 82 вакцины-кандидата находились на стадии клинических исследований, 182 – на стадии доклинических исследований, а над двумя вакцинами-кандидатами работы были прекращены. Тем не менее, о достижении коллективного иммунитета в мире говорить еще рано.

Однако в мире есть 15 стран, где случаи заражения коронавирусом не зарегистрированы. Большинство из них находится в Океании и они защищены

своим островным расположением – находятся вдали от других стран и континентов. Также в этих странах были приняты строгие меры. Две другие страны находятся на азиатском континенте – Туркменистан и Северная Корея. Власти Туркменистана даже применили такую ограничительную меру, как запрет на использование слова «коронавирус». Соседство с Ираном, страной, серьезно пострадавшей от этого вируса, вызывает сомнения по поводу статистических данных, представленных Туркменистаном. Хотя Северная Корея находится недалеко от Китая и Южной Кореи, министерство здравоохранения Северной Кореи официально заявляет, что у них нет случаев COVID-19. Хотя власти Южной Кореи сомневаются в правдивости этого заявления, следует отметить, что власти Северной Кореи ввели самоизоляцию и закрыли границы еще в феврале 2020 года, которые и до этого момента было нелегко пересечь.

В начале марта 2020 года эпицентр пандемии находился в Италии, затем он переместился в другие страны Западной Европы, из этих стран вирус попал в Республику Молдова, в том же месяце был зарегистрирован первый случай заражения, а потом быстро распространился по территории страны. В результате власти ввели серию карантинных мер по образцу стран ЕС, направленных на сокращение распространения инфекции, с одной стороны, и предотвращение краха системы здравоохранения, с другой: закрытие школ и высших учебных заведений и перевод их на онлайн-образование, ограничение мероприятий с большим количеством людей, а также международных путешествий. Летом 2020 года эти ограничения были ослаблены, чтобы обеспечить постепенное возобновление экономической активности в стране. Дальнейший рост числа инфицированных в стране произошел в сентябре 2020 г., достигнув нового пика случаев заражения, регистрируемых ежедневно и 8 октября 2020 г. был зарегистрирован самый пик, составивший 1121 случаев инфицированных больных. В нескольких европейских странах в ноябре 2020 г. количество ежедневных случаев заражения достигло десятки тысяч. Рост заболеваемости, как в Молдове, так и в европейских странах послужил стимулом для восстановления ограничений.

Существует множество источников статистической информации о новой коронавирусной инфекции, которые в качестве основы для своих расчетов используют постоянное население в случае Республики Молдова. Из-за большой численности людей, которые эмигрировали за границу (около 1 миллиона человек) по отношению к численности оставшихся в стране жителей, показатели, характеризующие заражение COVID-19, менее точны. Для того, чтобы нивелировать этот недостаток, крупная компания Statista, специализирующаяся на предоставлении статистических данных, скорректировала показатели по коронавирусной инфекции в соответствии с численностью населения с обычным местом жительства (2,66 млн жителей в случае Республики Молдова) [2]. Это изменение ставит Республику Молдова на более высокое место по количеству смертей на 1 миллион жителей – 6-ое место в мире (2246 смертей на 1 млн жителей). Молдову по этому показателю опережают такие страны, как Венгрия – 2947 смертей, Чехия – 2788, Босния и

Герцеговина – 2699, Северная Македония – 2464 и Болгария – 2451 смертельных исходов. Топ-10 позиций занимают европейские страны, из которых восемь – восточноевропейские. В отличие от этой компании, власти Молдовы берут за основу численность постоянного населения для статистических показателей по COVID-19 – 3,5 млн жителей, но при этом показатели искусственно занижены.

Социально-экономические показатели Республики Молдова в 2020 году

Демографические показатели. Мнения многих экспертов в этой области, высказываемые в начале пандемии, о том, что изолированные локдауном пары обеспечат рост рождаемости, а именно вырастет число половых контактов, часть из которых окажется продуктивными, – не оправдались. Так, объединённая команда американских социологов из ряда университетов, сделали вывод о том, что в абсолютных величинах, если бы не было пандемии, в США родилось бы на 300 000–500 000 детей больше, что соответствует снижению уровня рождаемости на карантине на 8%. В процентном отношении этот показатель даже превосходит показатели по России, где по итогам прошлого года снижение рождаемости составило примерно 5% [3].

Количество новорожденных в 2020 г. в Республике Молдова составило 30597 чел., что ниже на 1784 детей, или на 5,5%, по сравнению с прошлым годом. Уровень рождаемости составил 11,6 живорожденных на 1000 жителей, что ниже на 0,5 п.п. по сравнению с прошлым годом. Количество умерших составило 40618 человек, что выше на 4207 чел., или на 11,6%, по сравнению с прошлым периодом, а уровень смертности составил 15,5 умерших на 1000 жителей, что выше на 1,9 п.п. по сравнению с прошлым периодом. Разрыв между смертностью и рождаемостью в Республике Молдова продолжает увеличиваться, естественная убыль населения составила -10021 чел. (-4030 чел. в 2019 г.), а коэффициент рождаемости составил -3,9 чел. на 1000 жителей (-1,5 чел. на 1000 жителей в 2019 г.) (рис. 1).

Согласно данным НБС Республики Молдова, в 2020 году было официально зарегистрировано 15544 брака, что на 4761, или на 23,4%, меньше, чем в 2019 г. В 2020 г. 8676 семей решили развестись. Цифра на 2072, или на 19,3%, меньше, чем год назад. С начала 2021 г. более 3200 пар решили объединить свои судьбы, еще две тысячи развелись.

Что касается такого показателя, как ожидаемая продолжительность жизни, то по итогам 2020 года этот показатель снизился во многих странах. Так, по данным Евростата, в Италии он снизился с 83,6 до 82,4 года. Еще более заметное снижение зафиксировано в Испании (1,6 года), Болгарии (1,5), Литве, Польше и Румынии (1,4) [3].

Согласно отчету Института исследования будущего, заказанному Агентством общественного здравоохранения, в Швеции ожидаемая продолжительность жизни – как для женщин, так и для мужчин – в 2020 г. снизилась по сравнению с предыдущим годом. Согласно результатам исследования, в 2020 г. ожидаемая продолжительность жизни в Швеции снизилась на 0,69 года для мужчин и на 0,4 года для женщин по сравнению с 2019 г. Ожидаемая продолжительность жизни сейчас составляет 84,33 года для

женщин и 80,66 года для мужчин. Это означает, что ожидаемая продолжительность жизни в Швеции в 2020 году будет на уровне 2017 г. для мужчин и на уровне 2018 г. для женщин [3].

Рис. 1. Естественное движение населения за период I кв. 2019 г. – IV кв. 2020, по кварталам

Источник: составлено авторами по данным НБС РМ [4].

Рынок труда. По результатам Обследования рабочей силы, в 2020 году, рабочая сила (активное население) Республики Молдова, которая состоит из занятого населения и безработных, составила 867,3 тыс. человек, что на 5,7% меньше по сравнению с 2019 г. (919,3 тыс.) продолжая тенденцию прошлых лет. Численность занятого населения в 2020 г. составила 834,2 тыс. человек, что на 4,4% меньше, чем в 2019 г., а количество безработных, определенное по данным МОТ, в 2020 году составило 33,1 тыс. человек и сократилось на 13,8 тыс. человек, или на 29,4%. (рис. 2).

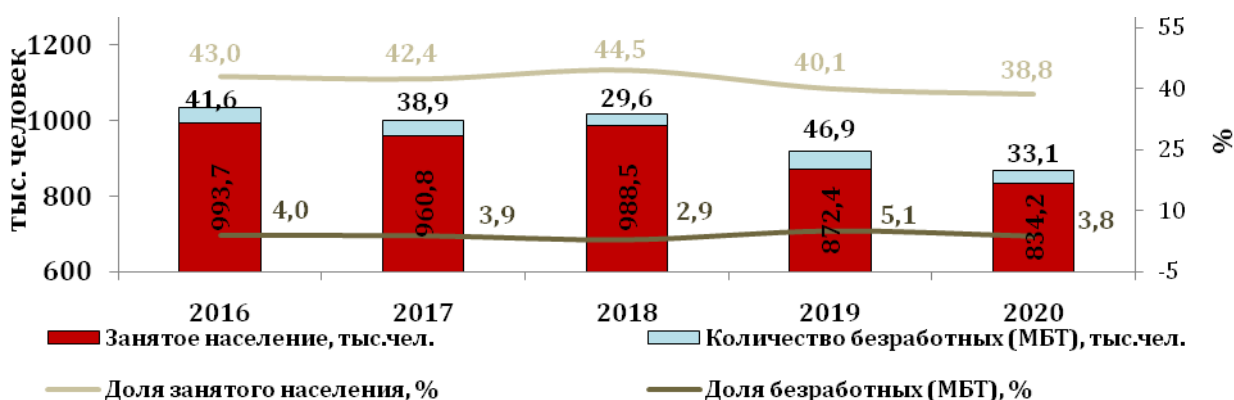

Рис. 2. Динамика численности занятого населения, безработных и уровней занятости, а также безработицы среди населения возраста 15 лет и старше за период с 2016 г. по 2020 г.

Источник: составлено авторами по данным НБС РМ [42].

Распространение коронавируса оказало негативное влияние на молдавский рынок труда, в том числе в период чрезвычайного положения в здравоохранении. Каждый четвертый гражданин страны заявил о том, что пандемия коронавируса так или иначе затронула его профессиональную деятельность. Число тех, кто попал в состояние *технической безработицы* – когда формально человек трудоустроен, но не работает, к примеру во II кв. 2020 года число таких граждан страны выросло в 8 раз по сравнению со II кв. 2019 года. Что касается занятости по различным отраслям экономики, в 2020 году доля трудоустроенных в аграрном секторе составила 21,1%, в промышленности – 14,7%, в строительстве – 7,2%, а в сфере услуг – 57,1%.

Располагаемые доходы и потребительские расходы населения. В 2020 году располагаемые доходы населения РМ в среднем на одного человека в месяц составили 3096,6 лея, что на 7,5% больше, чем в 2019 г. В реальном выражении (с корректировкой на индекс потребительских цен) доходы населения увеличились на 3,6%. Расходы населения в 2020 г. в среднем на одного человека в месяц составили 3791,2 лея и практически остались на уровне предыдущего года (рис. 3).

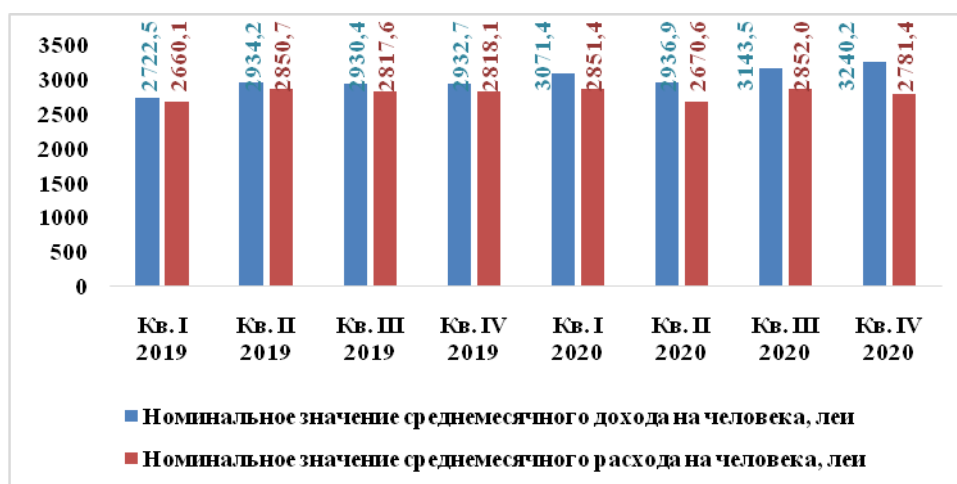

Рис. 3. Номинальные значения среднемесячного дохода и среднемесячного расхода на человека, лея

Источник: составлено авторами по данным НБС РМ [4].

В период сентябрь–октябрь 2020 г., группа исследователей, включая авторов данной статьи, провели исследование изменения потребительских настроений молдавских граждан в связи с COVID-19. В ходе исследования была проведена работа с 862 респондентами по всей стране, опрашивались люди из разных социально-демографических групп с углубленным исследованием в столице страны – городе Кишинёве. Были проанализированы данные о потребительских расходах в восьми товарных категориях. Целью исследования было проведение анализа выявления потребительских настроений молдавских граждан и их готовности тратить деньги в такой непростой период.

В категории, связанной с вопросом изменения расходов на приобретение продуктов питания в период пандемии, – наблюдался спад во всей категории «Продукты питания» за исключением сегмента «Свежие продукты» (рис. 4). Потребители, которые увеличивали свои расходы, делали это исключительно ради создания запасов в период самоизоляции.

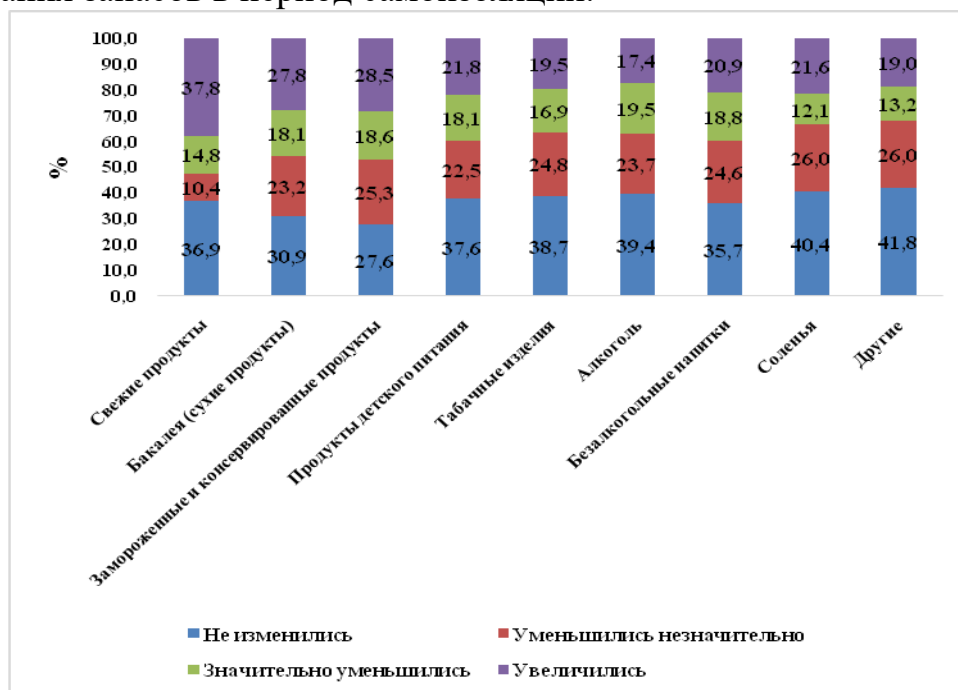

Рис. 4. Изменения расходов респондентов на приобретение продуктов питания в период пандемии

Источник: составлено авторами по данным опроса [5].

Касательно изменения расходов на приобретение одежды и предметов роскоши в период пандемии – в 90% случаев наблюдалось снижение потребительского спроса, за исключением детской одежды и ремонта одежды обуви (рис. 5).

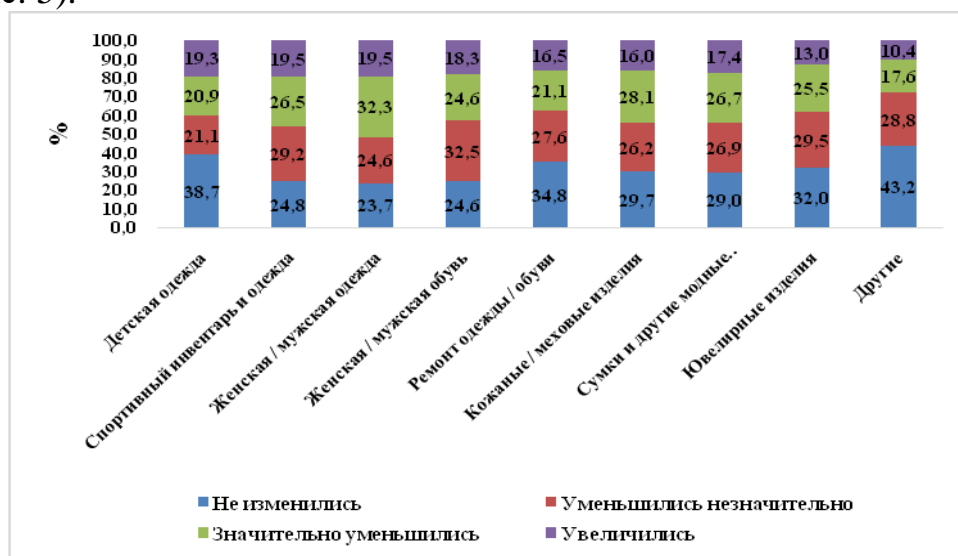

Рис. 5. Изменения расходов респондентов на покупку одежды и предметов роскоши во время пандемии

Источник: составлено авторами по данным опроса [5].

Что касается изменения расходов граждан на приобретение товаров длительного пользования в период пандемии – тут наибольшее снижение наблюдалось в сегментах – мобильные электронные устройства, стационарная и бытовая электроника, а наименьшее – в сегменте мебели и интерьера (рис. 6). Потребители либо планировали покупать раньше, либо покупали, опасаясь роста цен.

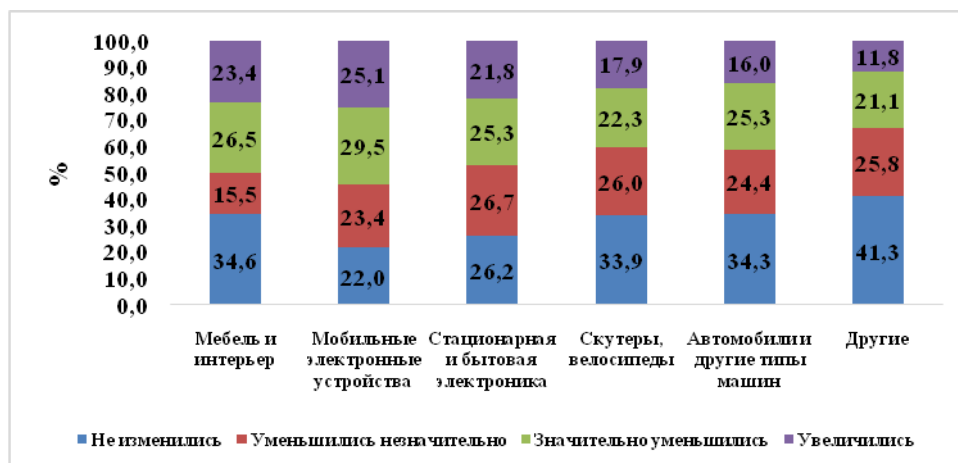

Рис. 6. Изменение расходов респондентов на покупку товаров длительного пользования во время пандемии

Источник: составлено авторами по данным опроса [5].

Относительно вопроса «Как изменились Ваши расходы на приобретение других товаров в период пандемии?» большинство респондентов отметили, что сократили расходы на такие категории товаров, как косметика, макияж, парфюмерия; игры и игрушки; товары для дома и «прочие» товары, в то время как значительное число респондентов заявили, что они увеличили свои расходы на средства по уходу за волосами, лицом и телом (рис. 7).

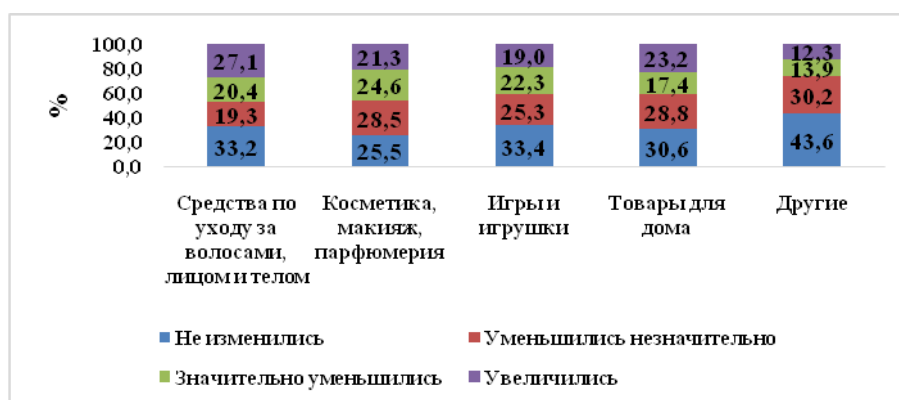

Рис. 7. Изменение расходов респондентов на покупку других товаров во время пандемии

Источник: составлено авторами по данным опроса [5].

Пенсии и социальные выплаты в 2020 г. Согласно данным Национальной кассы социального страхования (НКСС), на начало апреля 2021 года, в Республике Молдова числилось 680,4 тыс. пенсионеров, число которых

по сравнению с аналогичным периодом 2020 г. сократилось более чем на 13,1 тыс. человек. Средний размер пенсии вырос на 240 леев, достигнув почти 2155 леев. Абсолютное большинство, а именно 520,1 тыс. человек, получает пенсию по возрасту – в среднем около 2131 лея, а 117,2 тыс. – по инвалидности (1516 леев). Самые большие пенсии – свыше 9998 леев – у «некоторых категорий работников гражданской авиации» (513 человек), а одни из самых маленьких, например – по случаю потери кормильца, – 1567 леев (10,5 тыс. человек). Получателями государственных социальных пособий на начало апреля являлось 68,7 тыс. человек – на 2,5 тыс. больше, чем год назад. Размер пособия варьируется от 568 до 776 леев, в основном для лиц с ограниченными возможностями. Размер единовременного пособия по рождению ребенка увеличился с 8299 до 9459 леев. Ежемесячное пособие по уходу за ребенком до трех лет для застрахованных лиц равняется 2366 леев, что втрое больше (740 леев), чем для тех, кто не застрахован (причем последним оно выплачивается лишь до 1,5–2 лет).

Правонарушения. Согласно данным НБС РМ, в 2020 году, в стране было зарегистрировано 408,9 тыс. правонарушений, что на 37,8 тысяч больше, чем в 2019 году. В большинстве случаев зарегистрированных преступлений были применены штрафные санкции – 96,2%, или 391,6 тыс. случаев. В среднем на 1000 человек приходилось 148 случаев правонарушений с применением санкций.

Выводы. Инфекция COVID-19 распространилась по всему миру. Как и в других странах, в Республике Молдова, были приняты ограничительные меры для замедления распространения инфекции и предотвращения коллапса системы здравоохранения. Эти меры повлияли на разные аспекты уровня жизни населения страны. Возросла смертность, снизилась рождаемость, поэтому отрицательный естественный прирост увеличился. Произошел резкий рост числа безработных. Располагаемый доход на человека в 2020 г. увеличился в реальном выражении в меньшей степени, чем в 2019 г., а потребительские расходы на человека остались на уровне 2019 года. Анализ настроений потребителей показал, что наблюдался спад потребления во всех категориях. В категории «Продукты питания», за исключением сегмента «Свежие продукты», произошло серьезное снижение. Относительно приобретения одежды и предметов роскоши в период пандемии, а также других товаров и услуг тоже наблюдалось падение.

Список использованных источников

1. World Health Organization (WHO) (2021). URL: <https://www.who.int/> (дата обращения – 30 мая 2021).
2. Statista (2021). URL: <https://www.statista.com/> (дата обращения – 30 мая 2021).
3. Демоскоп Weekly № 897–898, 5 апреля – 18 апреля 2021 / Институт демографии имени А.Г. Вишневого. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2021/0897/mir01.php#1> (дата обращения – 30 мая 2021).

4. National Bureau of Statistics of Republic of Moldova (NBS) (2021). URL: <https://statistica.gov.md/> (дата обращения – мая 2021)

5. Colesnicova, T., Gutium, T., Ciobanu, M., Gutium, M. (2021). Nivelul de trai al populației Republicii Moldova. Institutul Național de Cercetări Economice, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării. Chișinău: INCE. 264 p. ISBN 978-9975-3463-8-2

Татьяна ГУТЮМ,
*канд. экон. наук, научный сотрудник,
Национальный институт экономических исследований,
Республика Молдова*

ВЛИЯНИЕ COVID-19 НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

Пандемия COVID-19 повлияла на экономику в первую очередь за счет карантина, то есть приостановления производства и ограничения передвижения людей и товаров. В данных условиях первостепенной важностью обладает знание об изменениях, произошедших в частном секторе и о действиях предпринимателей в ответ на карантинные меры.

Одним из главных факторов является неопределенность потребителя. На спрос и предложения влияют огромное количество факторов, и сейчас к уже существующим факторам добавились еще и карантинные меры. Риск потери работы, или снижения доходов появился у многих до этого стабильно работающих людей. Неопределенность выросла в разы, и это совершенно не позволяет рабочим и предпринимателям работать в привычном темпе.

Основной прогноз экономистов заключается в том, что пандемия сильно ускорила общий тренд роста онлайн-услуг и онлайн-торговли [1]. После пандемии многие предприниматели, которые перешли на оказание услуг с использованием инструментов цифровой экономики, и в дальнейшем предпочтут оказывать услуги онлайн. Например, киноиндустрия уже переходит на стриминговые сервисы, что напрямую влияет на работу молдавских кинотеатров, которые продолжительное время были закрыты. Вероятно, будет развиваться в онлайн консультации медицинских специалистов, что также сильно зависит от уже приобретённых на карантине привычек, изменения образа жизни населения.

Чтобы снизить степень риска заражения ковидом, большинство компаний перешли на режим онлайн. Для примера: за рубежом компания Twitter объявила, что сотрудники могут работать удаленно и в будущем. Более того, аналитики Goldman Sachs сообщили, что, если все деловые встречи и конференции так и останутся в режиме онлайн, это снизит потребление нефти на 2–3 миллиона баррелей в день благодаря экономии на перелетах.

Все, кто перешёл на новые форматы – онлайн-торговлю, онлайн-доставку, онлайн-образование, – выиграют как в краткосрочной, так и в долгосрочной перспективе. Преимущество режима онлайн-торговли состоит в

том, что для торговли необходимо намного меньше площадей, так как онлайн-магазины не нуждаются в торговых точках, а только в складских помещениях и в транспортных средствах для осуществления доставки. Поэтому сегмент недвижимости со складскими помещениями начнет выигрывать, а вот сегмент, связанный с торговыми помещениями, может начать сдавать свои позиции, и идти на спад. Сегмент недвижимости, связанный с офисами, тоже может пойти на спад, раз удаленная работа станет нормой и впредь.

Естественно, пострадал туризм. Вероятно, страны будут открывать границы осторожно, а на начальных этапах переезд будет затруднен. Авиакомпании гарантируют социальное дистанцирование в самолетах — что неизбежно означает подорожание билетов. Среди тех, кто потерпел убытки, можно назвать и автопром — продажи легковых автомобилей падают гигантскими темпами, не сравнимыми с временами кризиса 2008–2009 гг.

Очень неоднозначной может оказаться ситуация в сельском хозяйстве. Из-за того, что часть границ оказалась закрыта, нарушились логистические поставки, поэтому импортозамещение может стать нормой и для Молдовы. Прежде всего из-за этого могут пострадать поставщики из развивающихся стран. В выигрыше, естественно, окажутся те компании, которые будут развивать собственное производство.

Как ни странно, среди выигравших может оказаться финансовая система, хотя, как мы знаем, в начале пандемии она отреагировала падением. По индексу РТС видно, что сейчас финансовый рынок упал в сравнении с теми же показателями конца прошлого года, но это далеко не самое низкое значение из тех, что были. Говорить о том, что на финансовом рынке всё очень плохо, оснований нет. Если смотреть на международные финансовые рынки, видно, что в среднем они всё еще находятся в зоне роста.

Кроме того, из-за пандемии ожидается повышение уровня государственного долга. С одной стороны, государственный долг — особенно у стабильных стран — это практически безрисковый актив. С другой стороны, не у всех стран уровень долга отличается стабильностью. Россия в этом плане находится в хорошем положении — у нее очень низкий объем государственного долга по отношению к ВВП, она стабильна макроэкономически, что нельзя утверждать о Республике Молдова.

Что касается молдавской банковской системы, то после ее падения ситуация стабилизировалась, поскольку банки предлагают многим заемщикам кредитные каникулы. Необходимо отметить, что пока не был зарегистрирован рост просроченных платежей.

Продолжение банковского тренда на цифровизацию означает, среди прочего, снижение занятости в этой сфере. При этом востребованы будут все, кто умеет работать с большими данными, специализируется на машинном обучении [2]. Банки будут стремиться задействовать искусственный интеллект, чтобы более эффективно предлагать свои продукты. Любопытно, как будет развиваться «Маркетплейс» — проект, который реализуется под эгидой Центрального банка и планируется как платформа для доступа потребителя к финансовым услугам практически во всех областях. Клиенты смогут открывать

депозит и брать кредит в любом банке, покупать страховые полисы, получить доступ к финансовому рынку.

Отрасль фармацевтики также подверглась влиянию пандемии. С одной стороны, спрос на препараты, которые помогают в борьбе с вирусом, действительно повысился, а с другой стороны, правительство и общество оказывают давление, чтобы цены на препараты не поднимались.

В связи с тем, что здравоохранение переключилось на лечение людей с коронавирусом, спрос на ряд других препаратов начал уменьшаться. То есть, в одном сегменте данная отрасль выигрывает, а в другом – проигрывает. Ряд проектов связан с финансированием поиска новых антибиотиков, поскольку появляются новые штаммы, устойчивые к ним. Очень важно, чтобы эта отрасль не сворачивала свои исследования.

Ксавье Роле, в свое время топ-менеджер лондонской биржи, как-то сказал, что внутренняя норма доходности фармацевтической отрасли с 90-х годов падала, причем довольно сильно, практически на 50% каждые пять лет. Сейчас она составляет примерно ноль. Это означает, что сложно привлекать капитал, а исследования становятся всё более дорогостоящими, лекарства и методы – более сложными, а процент успеха невелик [3]. Поэтому возникает важный вопрос, на который государство должно дать ответ: как привлечь инвестиции в фармацевтику, чтобы и после изобретения вакцины хватало средств на её производство и закупку.

С момента вспышки COVID-19 малый, средний и крупный бизнес в Республике Молдова:

- сократил 1600 работников,
- более 33000 работников были отправлены в неоплачиваемые отпуска или временно уволены.

Всемирный банк провел «Опрос предприятий в Молдове». Согласно результатам, годовой объем продаж снизился в среднем на 57%, т.е. в апреле 2020 г. составил только 43% от уровня апреля 2019 г. (рис. 1).

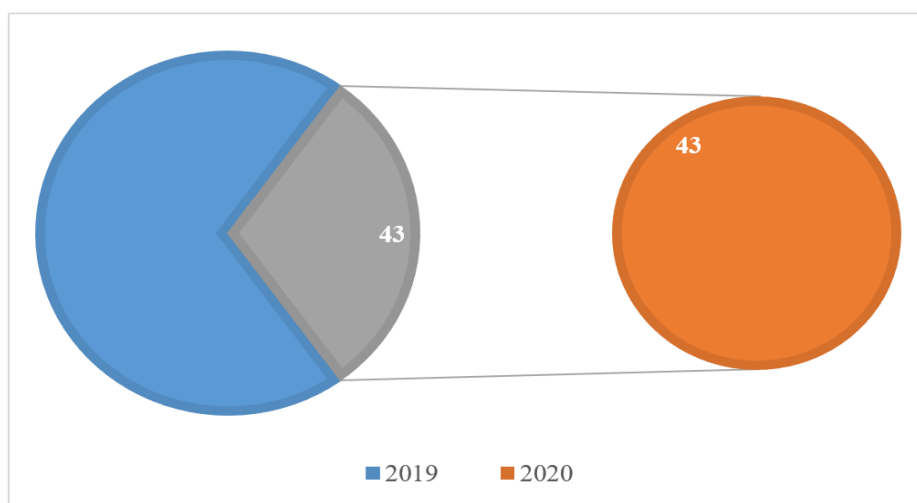

Рис. 1. Годовой объем продаж в Республике Молдова в апреле 2020 года по сравнению с базовым уровнем

Источник: данные Всемирного банка [4].

Последствия от спада в объеме продаж привели к:

- задержке выплаты зарплат работникам, к оплате частями;
- тому, что более 46,4% компаний вынуждены задерживать выплаты поставщикам (рис. 2);
- задержке выплаты налоговых обязательств;
- задолженности по непогашенным обязательствам.

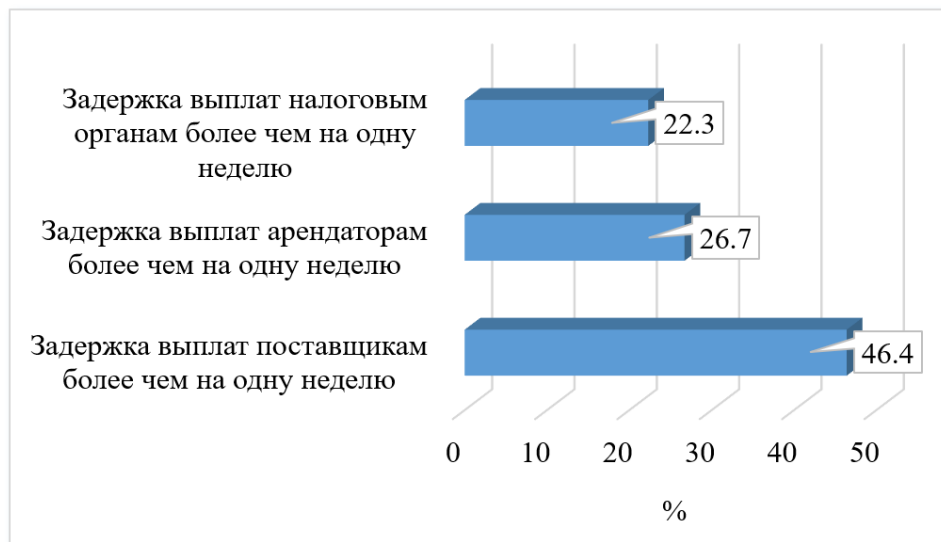

Рис. 2. Процент фирм, задерживающих или ожидающих задержки выплат в апреле 2020 года по сравнению с базовым уровнем

Источник: данные Всемирного банка [4].

Коэффициент прекращения деятельности предприятиями Республики Молдова в апреле 2020 г. по сравнению с апрелем 2019 г. составило 16,4%. Больше всего затронуло малый бизнес, а именно те компании, в которых работает от 5 до 19 работников, а также занятых в производстве.

Только в начале пандемии, в марте–апреле 2020 года, наблюдалась сильная корреляция между перемещением людей и экономической активностью. Там, где перемещение сильно падало, происходил спад экономики, снижение выпуска и потребления [5]. А сейчас эта корреляция почти сошла на нет. Это означает, что экономика быстро, за несколько месяцев, приспособилась к потреблению через онлайн-сервисы.

Очень сильно пострадала отрасль HoReCa (гостиницы, рестораны, кафе). После первого локдауна только часть ресторанов и кафе открылись, так как другая часть в начале первой волны объявила, что распустила свой персонал до конца года, и в результате не смогла быстро восполнить нехватку кадров.

В нынешней атмосфере неопределенности и непредсказуемости, когда идут споры о степени тяжести экономических последствий пандемии для экономики, под удар подпадает и стабильность валюты. Пандемия затрагивает все страны мира. Перед лицом глобальной рецессии, вызванной пандемией, линии разлома между глобализацией и неравномерным развитием становятся все более очевидными.

Ущерб, нанесенный пандемией COVID-19, во многом вызван падением спроса, а это означает, что упала доля потребления. Такую динамику можно

четко проследить в сильно пострадавших отраслях, таких как туризм, отдых и развлечения. Чтобы замедлить распространение вируса, страны ввели ограничения на поездки, а это означает, что многие люди не могут покупать авиабилеты для отпуска или деловых поездок.

Такое резкое сокращение потребительского спроса приводит к тому, что авиакомпании теряют запланированную выручку, а это значит, что им необходимо сократить свои расходы за счет сокращения количества выполняемых рейсов. Без государственной помощи авиакомпаниям в конечном итоге придется сократить персонал, чтобы еще больше сократить расходы, что также негативно повлияет на статистику рынка труда.

Точно такая же динамика характерна и для других отраслей, например, зарегистрировано падение спроса на бензин и новые автомобили, поскольку ежедневные поездки на работу, общественные мероприятия и праздники в период пандемии невозможны. По мере того, как фирмы начинают увольнять людей с целью минимизации расходов, есть опасения, что это создаст рецессивную экономическую спираль, когда безработные больше не могут позволить себе покупать товары и услуги. В итоге розничная торговля также регистрирует спад, что в свою очередь перекинет кризис на сегмент онлайн-торговли (который увеличивался на протяжении всего карантинного периода). Именно эта динамика подталкивает задуматься о том, может ли пандемия COVID-19 привести к глобальной рецессии.

Но пандемический период имел не только отрицательные, но и положительные эффекты:

- расширилась деловая онлайн-активность,
- часть компаний адаптировала свои продукты или услуги (19%).

В апреле 2020 г. одна треть хозяйствующих субъектов начала или расширила свою деловую онлайн-активность, а одна четверть зарегистрировала увеличение доставки товаров или услуг (рис. 3).

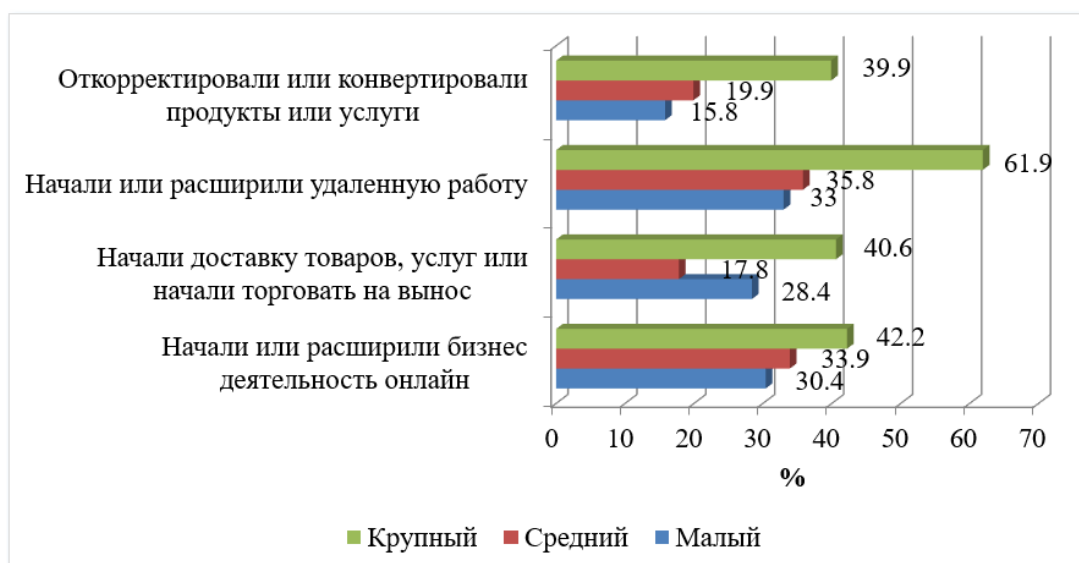

Рис. 3. Процент фирм, адаптирующихся к COVID-19, в зависимости от размера фирмы, в апреле 2020 года по сравнению с базовым уровнем
 Источник: данные Всемирного банка [4].

Выводы

Пандемия повлияла на экономику Республики Молдова. Во-первых, были парализованы продажи в непосредственно торговых точках, что привело к ускоренному переходу на онлайн-торговлю. В этой конкурентной гонке онлайн-магазины, которые были ориентированы на торговлю через сеть изначально, получили преимущество. В то же время, та же онлайн-торговля не была в состоянии покрыть спрос в связи с приостановкой поставок из-за границы. Туризм пострадал больше всех, так как специфика данной отрасли не предполагает возможности оказания услуг на расстоянии.

Рынок труда так же подвергся изменениям. Такие отрасли как туризм и общественное питание больше не нуждались в том же количестве персонала, как и до пандемии, что привело к росту безработицы и негативно сказалось на общем спросе на товары и услуги. Часть компаний смогла перейти в онлайн-режим, что в свою очередь повлияло на рынок аренды недвижимости и спрос на средства для дистанционной коммуникации.

Для противодействия шокам необходимо:

- дальнейшее развитие цифровой экономики;
- инновации, так как именно фирмы с инновационным опытом находятся в более выгодном положении в плане противодействия потрясениям;
- продвижение более эффективных государственных программ поддержки бизнеса.

Список использованных источников

1. Gutium Mircea, Gutium Tatiana. Evoluția vânzărilor de servicii pe piața telecomunicațiilor și a tehnologiei informației în Republica Moldova pe perioada pandemiei COVID-19. In: International Scientific Conference "Economic and social implications of the COVID-19 pandemic: analysis, forecasts and consequences mitigation strategies", 23 octombrie 2020. Chișinău: INCE, 2020. P. 229–230.

2. Raport ANRCETI. Evoluția pieței de comunicații electronice în trimestrul II-2020. URL: https://anrceti.md/files/filefield/Raport_trim_II_2020.pdf

3. Gutium Tatiana. Impactul pandemiei COVID-19 și secetei asupra sectorului vegetal al Republicii Moldova. *Competitivitatea și Inovarea în Economia Cunoașterii, conferință științifică internațională, ediția a 22-a, 25-26 septembrie 2020*. Culegere de articole științifice. Chișinău: Centrul Editorial-Poligrafic al ASEM, 2020. P. 719–727.

4. COVID-19: Impact on firms / The World Bank. URL: <https://www.enterprisesurveys.org/en/covid-19/chart>

5. COVID-19 pandemic outbreak: Overview of the impact on the Agricultural Sector. 2020. URL: https://www.wfo-oma.org/wp-content/uploads/2020/05/COVID19-WFO-technical-assessment_005082020.pdf

Igor G. Mantsurov,
D.Sc. in Economics, Prof.,
Corresponding Member of the National
Academy of Science of Ukraine
Institute for System Statistical Studies,
Director General

Yana V. Khrapunova,
PhD in Economics, Doctoral Student
Department of Mathematical Modelling and Statistics,
SHEI “Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman”

Valeriy P. Omelchenko,
Post-Graduate Program
Research Institute of Economics at the Ministry of
Economic Development and Trade of Ukraine

INSTITUTIONAL ANALYSIS AND PLANNING IN THE SYSTEM OF THE GOVERNMENTAL MANAGEMENT

This paper offers a conceptual model that can be applied to the design a comprehensive system of the *institutional analysis, planning and control* within the overall system of the governmental management.

The first part of the paper is devoted to the development of institutional theory basic definitions. It is important to realise that the authors use definition of ‘*institution*’ quite differently than the word ‘*organization*’. Institutions refer to cultural values, legal frameworks, market mechanisms and political processes: the ‘rules of the game’.

Institutions can be taken as regularities that frame or condition action and allow coordination. Because of the conditioning character, institutions are often called “rules”, whether they are formally designed or have evolved as informal customs. It is necessary to distinguish *formal and informal institutions*.

Formal institutions include laws and legal principles that define, for example, property rights or market transactions. Breaking formal rules is at least in principle followed by a sanction. Institutions are often formalized in processes that involve politics and confrontation but the formalization might also be a mere stating of a practice that has gradually been taken up by the actors. Institutional evolution, where the formal laws and informal customs are in interplay and influence each other, can be exemplified by new economic policies that introduce legal changes. The implementation of these policies is conditioned by preexisting norms, which might be formalized later.

Informal institutions are norms embedded in interactions between populations groups or organizations/companies, even individuals. They can represent codes of conduct about appropriate behavior in the society or within particular organizations or professions. Just like formal institutions, informal institutions shape and condition what actors can do, should and should not do.

They differ from the formal ones in that they are not explicitly stated or written. The control of customs is social; breaking against informal rules triggers disapproval. As an example of informal institutions, organisations or policy processes might give certain actors a decisive role, even if all actors formally hold similar positions.

Formal and informal institutions are equally important, and often reinforce each other. Institutional analysis often focuses too much on formal rules, such as policies and laws. This framework shows the importance of asking questions about a wider set of factors that interact to shape the incentives for actors to behave in particular ways.

Summarizing all mentioned above it is necessary to mention that the institutions:

- Are the rules and regulations, mechanisms, norms and values that influence livelihood, be they formal or informal.
- Are stable, valued, recurring patterns of behavior that persist over time by serving collective valued purposes.
- Can be seen as the result of a group of people to ensure their vested interests in a particular situation. In effect, institutions do determine the structure of formal and informal power arrangements, such as property rights and access to livelihoods assets.

The differences with organizations are:

- Organizations: structures that have been created to take advantage of the opportunities for action provided by existing institutions, or to implement new institutions such as laws and regulations.
- Institutions: the rules, organizations and social norms that facilitate human and organizational action. As such institutions are essential in determining efficient, sustainable and equitable development outcomes since their functioning helps in creating trust and confidence in joint potential.

In the second part of the paper authors would like to pay special attention to the definition and essence of the *institutional analysis*, which is considered as a very important part of the institutions' regulation system. There is no widely accepted framework for analyzing institutions. The multiple perspectives and lack of practical tools makes it difficult to understand how institutions influence a particular situation, whereas numerous tools exist for stakeholder, problem and power analysis. Yet thinking critically about institutions is the key to social change-focused development.

It is necessary to emphasize the specific role of the institutional analysis, which authors are considered as a part of the social sciences, particularly, economic sciences. According to the authors' point of view, the institutional analysis studies how institutions — i.e., structures and mechanisms of social and economic order and cooperation. governing the behavior of two or more different population groups and/or organizations, companies, countries also and function according to both informal rules and norms and also formal rules and law. This field deals with how these groups/organizations/companies/countries construct institutions; how institutions function in practice, and the effects of institutions on each other, on societies and national economies.

It is necessary to note that institutional analysis covers both formal and informal organizations. Formal ones are those such as government agencies, and they typically have a legally defined role, structure, and in some cases, sets of procedures. Informal organizations are those such as business, social or family networks or associations. The latter also have structure and sets of procedures, although these may have no legal or written basis. In either case institutional analysis requires that both structure and procedures are described and analysed. In essence this requires that the following questions be addressed in relation to any planning issue (such as land or water use):

In summary, institutional analysis framework incorporates attention for four main functions of institutions, namely:

1. Institutions as ways of making *meaning* of the social and economic lives.
2. Institutions as the *associations* of making work together to achieve social, economic and political objectives.
3. Institutions as the basis for *control* over what organizations/companies/countries should or can do.
4. Institutions as reoccurring *action* carried out by organizations/companies/countries in social, economic and political life.
5. Institutions as the objective of *planning*.

For the analysis of institutions, it is important to keep in mind the complexity and uncertainty of economic structure and its functions. The analysis should start by identifying those institutions that address economic functions in the form of 1) laws and policies at different governance levels, 2) dominant practices in administration, management, and research. Further, it might seek to unravel the institutional interplay between different regulations and practices.

Although descriptive institutional analysis is informative, the consequences of particular institutional arrangements or governance mechanisms are often the target of analysis. Particularly economic and policy analyses with an institutional focus have aimed at identifying the connection between institutions and conservation behavior, and even conservation outcomes. As an example, the payments administrative services literature has addressed the institutional preconditions of establishing payment schemes and the conservation consequences following from different arrangements. Policies and institutions can be evaluated also with respect to equity, social acceptance, political feasibility and practicability, transparency and democracy, and legitimacy as well as trade-offs between different criteria.

In this regard it is quite important to talk about the “*stakeholder analysis*”, which is related to institutional analysis, but places far more emphasis on individual motivation and/or collective interest, than on structures and procedures. It may be summarized as an approach to understanding a system, and changes in it, by identifying key actors or stakeholders, and assessing their respective interests in that system. It is of particular importance where competition for, or depletion of natural resources is an issue, and is therefore of great relevance to planning for sustainable economic development. It is a necessary starting point for any kind of public involvement, since it will help to define who needs to be involved, and how.

Taking into account all mentioned above one can affirm that the institutional analysis is an essential part of any new *institutional planning* and management initiative, especially where a greater degree of integration is sought. The nature and operation of governmental organizations (agencies), and their mode of decision making, will have major implications for the implementation of any strategy or planning related to the promotion of sustainable development. The nature of the existing institutions should therefore be assessed, and new institutions, or frameworks for institutional collaboration and joint decision making, should be established if necessary. Great care should be taken with "model" institutional frameworks for more integrated planning. An institutional structure transformed to a new cultural context is unlikely to operate in the same way.

The third part of the paper is devoted to the institutional planning system. Talking about institutional planning, authors would like to emphasize that traditional explanations of planning assume a dichotomy between the public sector and the free market, associating planning with government intervention. The transaction cost theory of planning offers an alternative account of planning in both the public and private sectors. Implications cover the scope and limits of planning, the link between planning and implementation, and relationships between planning and organizational structure.

The main attention is focuses on the issues connected to the *institutional planning* and *institutional development*. The authors distinguish modes of institutional development, which can determine the development trajectory, gives a description of these modes on input parameters, assess the specific changes in transaction costs for each mode, and analyzes the impact of open within a new institutional economics and principles of the effects on the nature of institutional change.

A significant part of institutional planning is the setting of targets relating to particular sectors or activities. Sector targets may be set in terms of total output, or total allocation of resources. Output targets have commonly been associated with planning in centrally planned economies to meet social and economic objectives, with rather little emphasis on economic, social and environmental consequences. In contrast, they have generally had a minor role in integrated governmental management, where the emphasis has usually been on economic, social and environmental consequences objectives. Ideally sector targets should be informed by a joint consideration of these three objectives.

Authors suggest that institutional planning, both a research tool and national governance, can use an institutional matrix. The institutional matrix is a stable system of interconnected economic, political and other institutions. The main problem in the formation of such a matrix is the development of such an institutional structure that would reflect the actual reality of a particular country. The theory of institutions, unfortunately, both in the West and in the post-Soviet countries, has not accumulated appropriate tools and coefficients for applied institutional analysis. But, the authors note that the main diagonal of the matrix reflects the state of institutional equilibrium. However, during the transition period, there is a contradiction between "old" and "new" institutions, which is expressed in explicit and implicit forms.

It should be noted that the structure of new institutions does not have to coincide with the old one, for the understandable reason that it needs to be changed. Such a matrix anticipates the typical mistake of importing institutions that are inadequate to the current conditions of the country. This mistake manifests itself in the growth of social and transaction costs, which creates additional difficulties for the implementation of reforms. In Ukraine and other such kind of transitional economies, primarily post-Soviet, the costs of creating new institutions still exceed their beneficial effect. Moreover, these new formal institutions are often isolated and realize the interests of certain groups of the population and / or companies through the extraction of institutional rent.

In this regard, the authors believe that institutional planning should become the prerogative of not only the state, but also adequate public bodies in order to exclude the appropriation of "*institutional rent*" by individuals or certain groups of the population and/or organizations/companies.

Unfortunately, the state and civil servants do not differ much in behavior from ordinary citizens with an egoistic mindset. As a result, government officials can increase "their" income by creating new organizational structures, instructions, forms, rules, etc. Usually such "innovations" are financed from the state budget, "justifying" off-budget funds and licensed - collection payments. As a result, something like illegal "*transformational rent*" appears. The latter may be a democratic type of income, but its origin is definitely not the entrepreneurial income that characterizes the market economy.

It is important to see that today literally all countries are concerned with the problem of institutional dynamics. The institutional environment is expensive and also competitive, although the manifestation of its mechanisms is very specific and, naturally, more difficult to study. Economic theory (political economy is no exception here) has not yet created the appropriate methodological and technical tools for studying this complex sphere of human activity and relations.

Even at such a stage of the procedure as the adoption of a separate law, it is very difficult to discern a real desire to realize, for example, a state interest from an elementary selfish group interest of a narrow circle of persons lobbying for a normative document. But sooner or later the contradiction, mediated by the creation of an ineffective institution, acquires special acuteness and requires its correct solution.

First of all, we are talking about the relationship of transaction costs and the role of the state in the specification and protection of property rights is at an early stage, but, undoubtedly, it is the focus on which the efforts of economists should be focused. In this regard, the authors note that for the current stage of systemic reform, the practice itself has highlighted the need to consider transformational traps, which have become a surprise and a serious problem for politicians, company leaders, and the population.

Institutional innovation, therefore, is the basic condition that lays the foundation for a real process of socio-economic dynamics. As noted in the World Development Report 2019 "... positive relationships between economic development and indicators of institutional success are recorded everywhere." Of course, an

independent and extremely difficult problem is the problem of establishing the connection between specific institutions and specific results in a great majority of countries, including Ukraine.

References

1. Alexander, E.R. (2002). Planning Rights: Toward Normative Criteria for Evaluating Plans. *International Planning Studies*, 7(3), 191-212.
2. Alexander, E.R. (2015). 70 Years' Planning Theory: A Post-postmodernist Perspective. *Scienze Regionali*, 14(1), 5-18.
3. Alexander, E.R. (2007). Institutional Perspectives on Planning: Why? Where? How? In: Verma N. (Ed.). *Institutions and Planning: An Analogical Inquiry* (p. 37-59). Oxford: Elsevier.
4. Allmendinger, P. (2002). Towards a post-positivist typology of planning theory. *Planning Theory*, 1(1), 77-99.
5. Connell, D.J. and Daoust-Filiatrault L.-A. (2017). Better Than Good: Three Dimensions of Plan Quality. *Journal of Planning Education and Research*.
6. Goodspeed, R. (2016). The Death and Life of Collaborative Planning Theory. *Urban Planning*, 1(4), 1-5.
7. Guyadeen, D. (2018). Do Practicing Planners Value Plan Quality? Insights from a Survey of Planning Professionals in Ontario, Canada. *Journal of the American Planning Association*, 84(1), 21-32.
8. Healey, P. (2003). Collaborative Planning in Perspective. *Planning Theory*, 2(2), 101-123.
9. Lai, S.-K. and Han, H. (2014). Behavioral Planning Theory. In: Wang J. (Ed.) *Encyclopedia of Business Analytics and Optimization* (p. 265-272). Hershey: IGI Global.
10. Lord, A. (2014). Towards a non-theoretical understanding of planning. *Planning Theory*, 13(1), 26-43.
11. Lord, A., Mair, M., Sturzaker, J. and Jones, P. (2017). The planners' dream goes wrong?
12. Othengrafen, F. (2014). The Concept of Planning Culture: Analysing How Planners Construct Practical Judgements in a Culturised Context. *International Journal of E-Planning Research*, 3(2), 1-17.
13. Othengrafen, F. and Reimer, M. (2013). The Embeddedness of Planning in Cultural Contexts: Theoretical Foundations for the Analysis of Dynamic Planning Cultures. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 45(6), 1269-1284.
14. Oxley, M., Brown, T., Nadin, V., Qu, L., Tummers, L. and Fernández-Maldonado, A. M. (2009). Review of European Planning Systems. Leicester: De Montfort University.
15. Sanyal, B. (Ed.) (2005). *Comparative Planning Cultures*. New York: Routledge.
16. Sorensen, A. (2017). New Institutionalism and Planning Theory. In: Gunder, M., Madanipour, A., and Watson, V. (Eds.). *Routledge Handbook of Planning Theory* (p. 250-263). New York: Routledge.

17. Tambovtsev, V. (2011). Types of Economic Action. *Social Sciences*, 42(2), 3-17.
18. Tasan-Kok, T. and Baeten, G. (Eds.) (2012). *Contradictions of Neoliberal Planning: Cities, Policies, and Politics*. Dordrecht: Springer.
19. Taylor, Z. (2013). Rethinking planning culture: a new institutionalist approach. *Town Planning Review*, 84(6), 683-702.
20. Thomas, M.J. (1982). The procedural theory of A Faludi. In: Paris, C. (Ed.) *Critical Readings in Planning Theory* (p. 13–25). Oxford: Pergamon Press.
21. Watson, V. (2016). Shifting Approaches to Planning Theory: Global North and South. *Urban Planning*, 1(4), 32-41.
22. Watson, V. (2016). Shifting Approaches to Planning Theory: Global North and South. *Urban Planning*, 1(4), 32-41.

О.В. ПЛОТНИКОВ,

*д-р екон. наук, професор, заслужений економіст України,
пр.н.с. сектору міжнародних фінансових досліджень,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЛІ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Протягом усіх років незалежності України роль держави в процесі соціально-економічної і політичної трансформації була відверто неоднозначною. Фактично паралельно існували два протилежних підходи – як неоліберальний з побудовою суспільства неконтрольованого капіталізму, так і більш поміркований – збереженням ролі держави в соціально-економічному житті. На практиці з самого початку незалежності розвивався і утверджувався саме підхід з мінімізацією ролі держави. У загальному вигляді – це модель шоківих змін, що базується на неоліберальній теорії з провідною роллю вільного ринку та загальної приватизації, при мінімальному впливі держави. Сьогоднішня неоліберальна політика покладається на три складові – ринок, гроші та приватизацію. При цьому нав'язується положення про те, що «держави є поганим господарем», а єдиною альтернативою може бути лише лібералізм. Останнє передбачає споживчий тип суспільства, з прагненням до швидкого прибутку, ухиляння від сплати податків, несприйняття прав працюючих громадян. Усе це домінує над соціальною відповідальністю працедавців та держави.

Обрання саме такого шляху розвитку з початку незалежності України можна пояснити певною втомою від централізованої регламентації радянського минулого. Але не можна пояснити, чому протягом тридцяти років не робилися корекції ролі та місця держави відповідно до тенденцій розвитку країн світу [1].

Процеси переосмислення ролі держави відбуваються в світі досить активно. Ми можемо подивитися історію економічної думки і визначити ті чи інші теоретичні підходи та практичні реалізації ролі держави в різних країнах світу. Ми можемо наводити досвід багатьох країн – від Франції до Південної Кореї, та від Нідерландів – до Сполучених Штатів, але роль держави в

соціальному і економічному житті набагато вагоміша, ніж в Україні. Я вже не кажу про так звану «скандинавську модель», яка серед розвинених економік традиційно є взірцем вагомості і державних впливів, і соціальності. В будь-якому випадку роль та місце держави в умовах України треба не лише переглянути, а й спрямовано посилити.

Досліджуючи питання розвитку світової економіки і місця України в цьому процесі, необхідно також враховувати поточний стан та інші глобальні проблеми. Особливо значимості це набуває в контексті проблематики пандемії COVID-19 та відповідних негативних впливів на макроекономічні показники.

Міжнародний валютний фонд поррахував, що глобальна економіка у 2020 р. зменшилася на 3,5% через коронакризу та очікує зростання у 5,5% в 2021 р. у зв'язку з початком вакцинації від COVID-19. Про це йдеться в січневому 2021 р. огляді світової економіки World Economic Outlook [2].

Економічний спад виявився менш глибоким, ніж очікували експерти Фонду. Ще в жовтні 2020 р. прогнозувалося падіння в 4,4% , але економічна динаміка в другій половині року виявилася більш активною. Незважаючи на це, обвал у 2020 р. став найбільшим за багато років. Для прикладу, в 2009 р. через світову фінансову кризу падіння становило тільки 1,7%. Падіння відбулося у всіх великих економіках, за винятком Китаю. В Іспанію – на 11,1%, Великий Британію – на 10,0%, Італію – на 9,2%, Францію – на 9,0%, Індію – на 8,0%, Канади – на 5,5%, Німеччини – на 5,4%, Японію – на 5,1%, Росію – на 3,6%, США – на 3,4% тощо.

Прогноз на 2021 рік також покращений, – тепер зростання глобальної економіки очікується на рівні 5,5%, а не 5,2%, як раніше. Більш оптимістичний прогноз базується на тому, що економічна активність збільшуватиметься завдяки вакцинам і додатковим програмам стимулювання в окремих великих країнах. Темпі зростання будуть значно відрізнятися між країнами залежно від доступу до медичної допомоги, дієвості державної підтримки, впливу вторинних ефектів і структурних характеристик економіки на початок кризи. Прогноз на 2022 рік залишився без змін – зростання на 4,2%.

Стосовно ролі та місця держави в сучасному світі, то в цьому контексті можна навести приклад, який в Україні можна використовувати лише умовно – досвід Китайської Народної Республіки. Як підкреслював лідер КНР Сі Цзіньпін у виступі на Генасамблеї ООН ще в 2015 р., «для успішного управління необхідна не лише невидима рука ринку, а й видима рука державного управління» [3].

Роль держави повинна проявлятися насамперед у стимулюванні економічного розвитку та підтримці соціальної сфери країни. При цьому національні інтереси повинні домінувати над інтересами приватними, чи інтересами, які приходять з-поза меж країни.

Незважаючи на ситуацію в економічній сфері України, життєвий рівень не стає відчутно кращим. Якщо аналізувати перспективи соціальної сфери, то вони дуже пов'язані з виконанням бюджету. Навіть при тому, що бюджетне планування в Україні ніколи не відрізнялося своєю органічністю, зовнішні та

внутрішні чинники зможуть розхитати навіть видимість бюджетної рівноваги. І насамперед це вдарить по соціальній сфері, а, значить, і по життєвому рівню населення.

Можливо, із цим вже треба змиритись, але Україна дуже довго перебувала на узбіччі світових фінансових потоків. Ідеться про прямі іноземні інвестиції та про інші види руху капіталу. Місце в міжнародному поділі праці, яке зараз займають колишні соціалістичні країни Європи, вже зайняте, і знайти свою нішу Україні майже неможливо. В цьому випадку держава вже вичерпала свої можливості в сенсі текстильної та асортименту харчової продукції, а розширення номенклатури експорту, окрім квотування, не є можливим через дві причини. По-перше, Україна може мало що запропонувати на споживчому ринку, наприклад, Західної Європи, а, по-друге, українські виробники переважно вже відчули реальну жорстку конкуренцію.

Досить специфічними залишаються відносини України з міжнародними фінансово-кредитними установами. Будь-яка країна з економікою, що трансформується, потребує зовнішніх фінансових надходжень. Досвід різних країн світу переконує, що країни досягають успіхів тоді, коли поєднують внутрішні джерела фінансових ресурсів із зовнішніми.

Враховуючи викладене вище, пропонуються такі положення.

Роль держави в сучасних умовах повинна бути адекватною сучасному світу, враховуючи цілий ряд чинників – від уніфікації економічних механізмів до підвищення соціальності.

Україна неспроможна – ані економічно, ані політично – в стислий період часу перейти до моделі з відчутною роллю держави за прикладом скандинавських країн, тому може йтися про поступові орієнтири підвищення ролі держави.

В умовах України держава може і повинна відігравати відчутнішу роль у соціально-економічній сфері, насамперед стимулюючи розвиток національної економіки.

Орієнтиром для підвищення ролі держави в сучасній Україні є положення Статті 1 Конституції України щодо соціальності типу країни. З цієї точки зору особлива увага повинна приділятися забезпеченню широких верст можливістю отримувати гідні доходи, доступу до охорони здоров'я та освіти.

Список використаних джерел

1. Горбач Л.М., Плотніков О.В. Глобалізація: світова економіка та українські реалії: монографія. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2020. 224 с. С.184-196.

2. World Economic Outlook: Policy Support and Vaccines Expected to Lift Activity / International Monetary Fund. January 2021. P. 4. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/01/26/2021-world-economic-outlook-update>.

3. Глава КНР: невидимая рука рынка недееспособна без видимой руки госуправления. *Новая газета*. 2015. 28 сентября. URL: www.gazeta.ru/business/news/2015/09/28/n_7643897.shtml

А.І. МОКІЙ,
*д-р екон. наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу регіональної
економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень
ім. М. І. Долишнього НАН України», м. Львів*

О.І. ЛЯШ,
*д-р екон. наук, професор,
проректор з наукової та міжнародної діяльності
Міжнародного університету фінансів,
професор кафедри теоретичної та прикладної економіки
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

Р.О. КОЛІШЕНКО,
аспірант Міжнародного університету фінансів

АНАЛІЗ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ СКЛАДНИКІВ ЯКОСТІ ТА КОНКУРЕНТНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Якість державної політики виступає одним з напрямів економічного прориву України і проявляється у дотриманні верховенства права, незалежності органів контролю та негативному ставленні суспільства до зловживання владою та публічними коштами заради особистої вигоди. Зростання якості функціонування державного сектора є домінантним чинником підвищення інвестиційної привабливості економіки країни.

Загальновідомо, що одним з індикаторів якості державної політики є індекс сприйняття корупції, який в Україні у майже 2,5–3 рази нижчий, ніж у Данії (88,0), Фінляндії та Сінгапурі (85,0), Канаді (81,0) та Німеччині (80,0), а найвищий рівень корупції спостерігається у сферах діяльності, пов'язаних з державними закупівлями, ліцензуванням, квотуванням, бюджетними трансфертами тощо [1]. В основу боротьби з корупцією у Німеччині покладено завдання знищення матеріальної, насамперед фінансової, бази злочинних угруповань шляхом створення Реєстру корумпованих фірм; політика Сінгапуру базується на антикорупційних принципах, зокрема: 1) оплата праці держслужбовців, згідно з формулою, прив'язаною до середньої заробітної плати представників успішно працюючих у приватному секторі осіб [2]. Усі країни Європи ратифікували два жорстких закони – Конвенцію про захист фінансових інтересів громад (Конвенція PIF) та Конвенцію про боротьбу проти корупції, що передбачає участь посадових осіб європейських співтовариств чи держав – членів Європейського Союзу. У Фінляндії свої зусилля у боротьбі з корупцією об'єднали уряд, Міністерство юстиції, Міністерство внутрішніх справ та Національне бюро розслідувань (52% договорів, які укладаються у сфері державних закупівель на регіональному або місцевому рівні, базуються на Акті про державні закупівлі та договори про концесію).

Наразі за показником стабільності державної політики Україна посідає 115-те місце в світі зі значенням 3,1, що у 2–2,5 раза нижче рівня Сінгапуру (6,3 пункта), Фінляндії (5,9), Данії (5,6), Німеччини та США (5,3), Японії (5,2) і є наслідком домінування індустріального ресурсокористування за умов нормативно-регулюючого підходу [3]. А максимальну привабливість для іноземного капіталу сінгапурській економіці створили стабільна політична обстановка, наявність правової системи світового рівня, розвинена фінансова інфраструктура, податкові та інші пільги для іноземних інвесторів.

Варто погодитися з тим, що ефективність та якість державної політики визначається індексом якості постачання електроенергії (у % від виробництва). Так, згідно з даними Світового рейтингу конкурентоспроможності Україна займає 64-те місце, з часткою постачання електроенергії 10,3%, що в 5 разів перевищує показники Сінгапуру (1,9%). До країн з високим рівнем показника можна віднести Фінляндію – 3,1%, Корею – 3,3%, Німеччину та Японію (4,3 %), які використовують такі нові технології, як малі модульні реактори, інноваційні ядерно-енергетичні технології, включно з еволюційними конструкціями, реакторами малої і середньої потужності, які можуть більш ефективно сприяти зменшенню викидів парникових газів і розширенню ролі ядерної енергії в новому застосуванні [4]. Південна Корея почала розвивати технології SmartGrid, з метою реалізації якої у Сінгапурі створили організацію SmartGrid and Power Electronics Consortium Singapore, яка об'єднує компанії, що розробляють інтелектуальні електронні рішення; розробили «розумну» електромережу для бізнес-парків, яка інтегрована з відкритою цифровою платформою, що дозволяє обмінюватися даними про будівлі та оптимізувати використання електроенергії [5].

Необхідно додати, що за прогнозними даними експертів BCG (The Boston Consulting Group) до 2020 року приблизно 25% світової економіки перейде до впровадження технологій цифровізації, які дозволяють державі, бізнесу та суспільству функціонувати більш ефективно, що потребує впровадження ефективної правової бази. Сьогодні за показником пристосованості правової бази до цифрових моделей бізнесу Україна займає 89-те місце у світі зі значенням 3,3, США (5,7), Сінгапур (5,6), Фінляндії (5,1) та Німеччина (5,0). На нинішньому етапі цифровізації України основною перешкодою слугує брак узгодженого стратегічного підходу до формування політики в напрямі гармонізації цифрових ринків з ЄС і регіоном Східного партнерства. Першим кроком буде узгоджене із заходами виконання Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України розроблення стратегічних документів/дорожніх карт/планів дій для кожної з перерахованих вище сфер гармонізації цифрових ринків [6].

Зауважимо, що якість державної політики України демонструє низький рівень відповідальності уряду України за зміни та неефективність політики його довгострокового бачення. В рейтингу Україна перебуває на 98-му місці з показником 3,3, а лідерами є Сінгапур (5,6), Фінляндія (5,2), США (5,1) та Данія (4,6). Існуючий державний механізм України спроможний реалізувати в кращому випадку 50% затверджених планів. При тому, що на урядових

засіданнях за рік ухвалюються понад 4000 рішень, уряд є автором лише близько 30% ухвалених законодавчих рішень країни порівняно з європейською практикою 70–90% ухвалених законів, запропонованих через уряд [7, 8]. Неадаптованість влади та невідповідність управлінської моделі до зсуву міжнародних сфер впливу та міждержавного суперництва, зміни державних союзів та об'єднань, усе це впливає на довгострокове бачення [9]. За Індексом глобальної конкурентоспроможності Україна з показником 3,1 займає 104-те місце, що вдвічі нижче Сінгапуру (6,5) та Фінляндії (5,1). Сінгапур підтримує систему чистих, вільних від олігархів виборів, що допомагає зберегти чесний уряд, та запровадив унікальне поєднання стратегічного прогнозування, планування та стратегічної реалізації відповідних стратегій у постійно мінливому та конкурентному глобальному середовищі. В США ухвалено Комплексну стратегію економічного розвитку (CEDS), що сприяє ефективному економічному розвитку в американських громадах та регіонах за допомогою процесу планування економічного розвитку на основі місцевого рівня.

Аналізуючи митні тарифи досліджених країн, слід констатувати, що найбільш високі ставки спостерігаються в Китаї (11,12%) та Південній Кореї (7,36%), що перевищує показник України (2,69%) у 2,5 рази. Разом із тим ефективність торговельної політики Сінгапуру (митний тариф 0,02%), Фінляндії, Німеччини, Данії (1,12%), США (1,65%) та Австралії (1,62%) є суттєво нижчими, ніж в Україні. У Сінгапурі оцінка митних цілей базується на Кодексі митної оцінки (CVC), у якому митна вартість визначається як трансакційна вартість імпортованих товарів при продажі на експорт до Сінгапуру.

Зважаючи на критичні чинники складових «економічного прориву» як державної політики, зокрема, технологічні, інноваційні, освітні, наукові, соціальні, фінансово-економічні, екологічні та державотворні ризики посилення економічних проблем в Україні, пріоритетними напрямками політики економічного прориву мають стати механізми розбудови економіки добробуту та економічного зростання.

Список використаних джерел

1. Міжнародний досвід боротьби з корупцією в секторі безпеки: висновки для України. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/mizhnarodniy-dosvid-borotbi-z-korupcieyu-v-sektori-bezpeki>
2. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. URL: <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html>
3. Державна політика сталого розвитку на засадах «зеленої» економіки. Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/derzhavna-politika-stalogo-rozvitku-na-zasadakh-zelenoi-ekonomiki>
4. Енергетичний перехід: виклики для України. URL: <https://niss.gov.ua/news/novini-nisd/v-nisd-vidbuvsya-krugliy-stil-energetichniy-perekhid-vikliki-dlya-ukraini>

5. «Розумним» містам потрібні «розумні» мережі. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/so-skorostyu-sveta/rozumnim-mistam-potribni-rozumni-merezhi-50060324.html>
6. Цифровізація економіки: нові можливості та перспективи. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/11_2018/13.pdf
7. Уряд, якому довіряють. Як побудувати ефективний уряд в Україні? URL: <https://pravo.org.ua/ua/news/20873848-uryad,-yakomu-doviryayut.-yak-pobuduvati-efektivniy-uryad-v-ukrayini>
8. Ключ до успіху України — мінімізація корупції (досвід Сінгапуру). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/klyuch-do-uspihu-ukrayiny-minimizatsiya-koruptsiyi-dosvid-singapuru-2/>
9. Україна 2030. Доктрина збалансованого розвитку. URL: <http://econom.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/03/E-Book-Doctrine-2030.pdf>

Д.І. ОЛІЙНИК

*д-р екон. наук, професор, гол. наук. співробітник
відділу економічної стратегії Центру економічних і соціальних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень*

ВИМІРЮВАННЯ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Цифрова трансформація впливає на прискорення економічного розвитку та суспільства складними та взаємопов'язаними способами, що обумовлює потребу в чітких та узгоджених правилах та інструментах вимірювання цифрової економіки, що формують основу для спільного використання цифрових даних в різних галузях економіки. Цифрова економіка охоплює всю економічну діяльність, що посилюється використанням цифрових технологій, цифрової інфраструктури, цифрових послуг та даних і її суспільні наслідки набагато ширші, ніж дані, офіційно зафіксовані в економічній статистиці. Усвідомлення реальних можливостей та викликів цифрової економіки потребує доказової бази для аналізу та вироблення політики у ключових аспектах.

Дорожня карта країн G20 «*Набір інструментів вимірювання цифрової економіки*», розроблена Дирекцією з питань науки, технологій та інновацій (STI) і Дирекцією статистики та даних (SDD) ОЕСР, окреслює спільні рамки та об'єднує різні методологічні підходи на основі міжнародних стандартів [1]. Запропонований набір інструментів вимірюється показниками впливу цифрових технологій на міжнародну торгівлю, електронну комерцію, ринок праці, створення нових робочих місць тощо і складається з понад 30 ключових показників ІКТ, які слугують загальною основою для міжнародних порівнянних статистичних даних [2].

Окрім того, у досягненні Цілей сталого розвитку важливу роль відіграє *тематичний перелік показників ІКТ*, започаткований Партнерством з вимірювання ІКТ для розвитку (ICT4D) Міжнародного союзу електрозв'язку, який доповнює загальний набір інструментів та індикаторів і стосується таких

сфер, як: інфраструктура ІКТ та доступ; доступ та використання ІКТ домогосподарствами і приватними особами; використання ІКТ підприємствами; сектор ІКТ; торгівля ІКТ-товарами; ІКТ в освіті; електронні відходи та електронне урядування [3].

У міжнародній практиці сформовано набори інструментів для вимірювання цифрової економіки залежно від визначених пріоритетів державної політики, зокрема:

– у *Великій Британії* оцінювання економіки цифрового сектора здійснюється на основі статистичних даних про внесок цифрового сектора в економіку, який вимірюється валовою доданою вартістю (зайнятість; імпорт та експорт товарів/послуг; кількість підприємств). Цифровий сектор визначається цифровими стандартними кодами промислової класифікації (SIC07) згідно з методологією економічного оцінювання секторів [4];

– в *ЄС* ключовим аналітичним інструментом вимірювання цифрової економіки є *Індекс цифрової економіки та суспільства (DESI)*, який узагальнює відповідні показники розвитку країн у цифровій конкурентоспроможності. Методологія міжнародного індексу I-DESI створює можливість порівнювати та оцінювати результати роботи європейських країн з рештою країн світу. В 2020 р. 24 показники I-DESI було виміряно та проаналізовано у 45 країнах світу [5];

– служба цифрового обслуговування казначейства *Канади (CDS)* згідно з проєктом *ОЕСР* цифрового переходу (*Going Digital*) на основі статистичних досліджень цифрової економіки *вимірює вплив цифрових технологій (DES)*. Пріоритетними напрямками вимірювань визначено: внутрішнє використання цифрових інновацій, цінність даних та штучного інтелекту, цифрові компанії та набуття навичок і досвіду;

– метод вимірювання шкали цифрової економіки в *Китаї* базується на вимірюванні цифрової індустрії (телекомунікації, інтернет-індустрія, програмне забезпечення, інформаційні технології, виробництво електронної інформації) та *цифровізації галузей* (підвищення ефективності існуючих та нових галузей);

– в *Кореї* сформовано *План статистики ВВП, що відображає цифрову економіку* і включає вимірювання економіки спільного використання (спільний доступ домогосподарств, послуги P2P тощо) та цифрову економіку (цифрова комерція, цифрова послуга);

– у *Сінгапурі* стимулювання оцифрування підприємств здійснюється у рамках загальнодержавного підходу щодо *посилення управління ІКТ в державному секторі (Framework for the digital economy)*. Стратегічними пріоритетами для посилення конкурентних переваг цифрової економіки визначено : прискорення оцифрування традиційної промисловості та підтримки бізнесу і працівників; створення конкурентних переваг за рахунок отримання цінності від нових екосистем та створення цифрової індустрії наступного покоління. Формування цифрових показників вимірювання цифрової економіки здійснюється згідно з набором інструментів для відстеження розвитку щодо набуття навичок і досвіду, досліджень та інновацій;

– визначення та вимірювання цифрової економіки в *США* здійснюється Бюро економічного аналізу (*BEA*) для оцінювання комплексного внеску

цифрової економіки у ВВП на основі результатів щорічного оновлення рахунків міжнародних транзакцій (ІТА), рахунків міжнародного інвестиційної позиції (ІІР) США та ін. Процес оцінювання передбачає концептуальне визначення цифрової економіки; ідентифікацію товарів та послуг і використання системи ідентифікації галузей;

– в Японії розраховується *Індекс міжнародної конкурентоспроможності Інтернету речей*, який аналізує галузь ІКТ за двома напрямками: ринок *IoT* (розумне місто, підключений автомобіль тощо) та звичайний ринок ІКТ (хмарні обчислення, обладнання фіксованої мережі). Розрахунок індексу базується на визначенні вартості продукції/послуг та потенційній конкурентоспроможності, що включає дослідження та розробки, а також злиття та поглинання компаній [6].

Більш широке розмежування і вимірювання секторів цифрової економіки в міжнародній практиці полягає у визначенні цифрової інтенсивності секторів на основі таксономії, яка доповнює існуючі класифікації на галузевому рівні з урахуванням нових способів поведінки та дії, що виникають у міру розвитку технологій [7].

Концепція вдосконалення вимірювання «цифрових слідів» ІКТ базується на галузевій системі кваліфікації видів економічної діяльності ООН (*ISIC Rev.4*) [8] та базі даних міждержавних таблиць уведення-виведення ОЕСР (*ICIO*) [9], які використовуються для вимірювання показників доданої вартості (*TiVA*) [10].

У контексті Генеральної угоди про торгівлю послугами (*GATS*) у міжнародній практиці особлива увага приділена вимірюванням сектора послуг ІКТ, перекодованого на статистику торгівлі послугами, що базується на цифрових даних класифікації розширеного платіжного балансу (*EBOPS 2010*) [11] і включає телекомунікаційні послуги, комп'ютерні послуги та ліцензії на відтворення та/або поширення комп'ютерного програмного забезпечення. Проте з метою адекватного відображення тенденцій у сфері цифровізації та загального використання ІКТ набір показників періодично доповнюється міжнародними організаціями, що формують нові визначення для цифрових продуктів, суб'єктів та транзакцій. Так, наприклад, *Міжнародна організація праці (ILO)* представила звіт 20-ої Міжнародної статистичної конференції з праці (*ICLS*) щодо нових *статистичних стандартів робочих відносин*, в якому запропоновано нову Міжнародну класифікацію статусу працівників на виробництві (*ICSaW*) та Міжнародну класифікацію статусу зайнятості (*ICSE-18*) у Міжнародній стандартній класифікації професій (*ISCO-08*), включаючи також ті, що пов'язані з цифровою економікою. Зокрема, йдеться про вимірювання таких робочих місць в ІКТ, як «архітектор», «майнер даних», «спеціаліст з оптимізації пошукових систем» та ін.

Європейська Комісія впровадила *Індекс цифрової економіки та суспільства (DESI)*, який базується на багатовимірній структурі цифрових показників ключових аспектів європейського інформаційного суспільства (телекомунікаційний сектор, широкосмуговий зв'язок, мобільний зв'язок, використання Інтернету, Інтернет-послуги, електронна комерція, ІКТ-навички,

дослідження та розробки) і узагальнюється у складеному міжнародному індексі цифрової конкурентоспроможності держав – членів ЄС (*I-DESI*).

Серія показників *Міжнародного союзу електрозв'язку (ITU)* «Вимірювання цифрового розвитку: факти та цифри» окреслює огляд стану цифрового розвитку у 196 країнах – членах *ITU*. *Індекс розвитку ІКТ (IDI)* є зведеним базовим індексом, який складається із 14 показників для *вимірювання рівня цифрового розриву* між країнами (доступ, використання *ІКТ*, кваліфікація) [12]. На 51-й сесії *Статистичної комісії ООН*, яка відбулася в Нью-Йорку в березні 2020 р., у доповіді «Партнерство з вимірювання *ІКТ* для розвитку: статистика інформаційних та комунікаційних технологій»¹ представлено новий *тематичний перелік показників ІКТ*², які мають відношення до ЦУР [13]. Окрім того, у зв'язку із зростанням електронних відходів (непридатних електричних або електронних пристроїв) *Глобальне статистичне партнерство з електронних відходів (GESP)* ініціює створення на законодавчому рівні гармонізованої системи вимірювань та *набору показників для електронних відходів* [14].

Набір інструментів інтегрованої бази показників для цифрового переходу (*GD*) [15] *Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD)* формує інтегровану базу цифрових технологій за 33 основними та доповненими показниками в інтерактивному режимі (штучний інтелект, Інтернет речей, широкосмугові вимірювання, цифрові технології, безпека та конфіденційність, довіра споживачів до онлайн-середовища, навички роботи з цифровими технологіями, державні цифрові послуги, цифрові трансформації державних операцій та використання даних, оцифрування науки, цифрова торгівля, бар'єри для торгівлі цифровими послугами, цифрова економіка у ВВП та майбутнє праці) [16].

Конференція ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) підтримує портал показників інформаційної економіки і *вимірює експорт технологій ІКТ-послуг*, що надаються віддалено мережами *ІКТ* через режим, визначений Генеральною угодою з торгівлі послугами *COT (GATS)*, і є складовими ланцюжка створення вартості цифрової економіки [17]. *UNCTAD* також здійснює розробку показників щодо вимірювання електронної комерції та цифрової економіки.

ЮНЕСКО ROAM-X оцінює універсальність Інтернету за допомогою набору з 303 показників, що охоплюють чотири категорії (права, відкритість, доступність, багатостороння діяльність).

Група Світового банку (WBG) у співпраці з Інститутом інформаційного суспільства на основі методології оцінювання цифрової економіки країн (*DECA*) визначила загальний набір показників, які орієнтовані на діагностику *рівня зрілості цифрової економіки*. В рамках інноваційних проєктів, що

¹ Довідково: Партнерство підтримується Міжнародним союзом електрозв'язку (МСЕ), Конференцією ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) та ЮНЕСКО (*University of Illinois Springfield, UIS*).

² Довідково: тематичний перелік включає 26 показників ІСТ, що стосуються 27 цілей ЦУР і охоплює такі сфери, як інфраструктура ІСТ та доступ; доступ та використання ІСТ домогосподарствами та приватними особами; використання ІСТ підприємствами; сектор ІСТ; торгівля товарами ІСТ; ІСТ в освіті та електронне урядування.

фінансуються Світовим банком, розроблена спрощена версія *DECA* «Оцінка цифрової економіки eXpress» (*DEXA*) [18].

Міжнародним валютним фондом розвиток цифрової економіки фіксується в макроекономічній та фінансовій статистиці *вимірюванням ВВП* на основі інформації про цифровий сектор та цифрові трансакції. Новий спосіб вимірювання ВВП полягає у вимірюванні даних як активів та оновленні класифікаційних систем для охоплення Інтернет-платформ та додаткових заходів цифрових трансакцій [19].

Фондом розвитку капіталу ООН (UNCDF) розробляється інструмент для відстеження *ключових компонентів інклюзивної цифрової економіки (IDES)*, який розглядається як стратегічний інструмент оцінювання ефективності цифрової економіки, цифрової інклюзивності та цифрового розподілу [20].

Швидкі темпи цифрової трансформації вимагають подальшого розвитку міжнародної координації та вимірювання цифрової економіки з метою постійного оновлення та узагальнення відповідних показників розвитку країн у цифровій конкурентоспроможності. Вимірювання цифрової економіки має вирішальне значення для формування, діагностування, оцінювання потенційного впливу альтернативних варіантів цифрової трансформації, відстеження прогресу та оцінювання ефективності реалізованих заходів щодо оцифрування [21]. Ураховуючи важливість забезпечення надійності статистичних даних цифрової економіки для прискорення економічного відновлення, важливим є вдосконалення методів оцінювання показників цифрової економіки та зміцнення статистичної інфраструктура для формування додаткових показників, що описують нове середовище, зумовлене цифровізацією з урахуванням досвіду розвинених країн [22].

Водночас в Україні рівень збору даних про цифровізацію залишається відносно нерозвиненим, унаслідок чого виникає проблема у здатності здійснювати порівняння показників розвитку цифрової економіки з іншими країнами. Недоліком в оцінюванні стану справ цифрової економіки в Україні з точки зору наявності даних, необхідних для розрахунку індикаторів, є відсутність затвердженої методології та методів розрахунку цифрових показників для вимірювання цифрової конкурентоспроможності, а також чітко визначених, кількісно вимірюваних критеріїв. Міністерство цифрової трансформації України створює нові цифрові стандарти спецв'язку, які включають технічні (пов'язані з тим, як працює інфраструктура Інтернету), веб (пов'язані з використанням вмісту) та мобільні стандарти для документування цифрових геопросторових даних [23]. Водночас не визначено методологію збору даних, набір показників для вимірювання у визначених секторах економіки та перелік тематичних показників ІКТ у досягненні Цілей сталого розвитку, у тому числі щодо доступу до *ІКТ*, використання *ІКТ*, а також навичок у роботі *ІКТ* відповідно до Цілей сталого розвитку.

Відставання у впровадженні нових та вдосконалених інструментів доказової бази для вимірювання цифрової економіки, як фактора економічного зростання, суттєво звужує здатність відображення використання цифрових ІКТ у вітчизняній економіці, зокрема таких, як штучний інтелект та аналіз даних,

Інтернет речей, 3D-друк, автоматизація та робототехніка, хмарні обчислення, мобільний широкопasmуговий зв'язок 5G, блокчейн-технології в різних галузях економіки та їх впливу на зміну в сукупній доданій вартості.

Список використаних джерел

- 1/ Office of Management and Budget Standards and Guidelines for Statistical Surveys. URL: https://www.samhsa.gov/data/sites/default/files/standards_stat_surveys.pdf
2. For related measurement issues regarding other transmission technologies see Biggs et al. (2016), Harnessing the Internet of Things for Global Development. Geneva: ITU.
3. A Partnership on Measuring ICT for Development. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/intlcoop/partnership/default.aspx#:~:text=The%20Partnership%20on%20Measuring%20ICT,indicators%2C%20particularly%20in%20developing%20countries.>
4. DCMS Sector Economic Estimates Methodology. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/dcms-sectors-economic-estimates-methodology>
5. I-DESI 2020: How digital is Europe compared to other major world economies? URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/consultations>.
6. The Ministry of Internal Affairs and Communications has compiled and published the IoT International Competitiveness Index (2019), which is an indicator of the increasing international competitiveness of the ICT industry in Japan. URL: https://www.soumu.go.jp/main_sosiki/joho_tsusin/rus/pressrelease/2020/1/index.html
7. Technology Integration & Higher Order Thinking. URL.: <https://libguides.bc.edu/c.php?g=628962&p=4506921>
8. International Standard Industrial Classification of All Economic Activities (ISIC) Revision 4. URL: <https://unstats.un.org/unsd/classifications/Family/Detail/27>.
9. OECD Inter-Country Input-Output (ICIO) Tables. URL: <https://www.oecd.org/sti/ind/inter-country-input-output-tables.htm>
10. Trade in Value Added. URL: <https://www.oecd.org/sti/ind/measuring-trade-in-value-added.htm>
11. Extended Balance of Payments Services classification (EBOPS 2010). URL: <https://www.oecd.org/sdd/its/EBOPS-2010.pdf>
12. ICT Development Index 2019 Consultation. URL: https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/IDI2019consultation/BDT_Cir_026_DKH_IDA_R.pdf
13. Measuring digital development: Facts and figures 2020. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Pages/facts/default.aspx>.
14. E-waste Statistics: Guidelines on Classifications, Reporting and Indicators, second edition. URL: <http://collections.unu.edu/view/UNU:6477>
15. Going Digital Toolkit. URL: <https://goingdigital.oecd.org/>

16. Going Digital: Making the Transformation Work for Growth and Well-being. URL: <https://www.oecd.org/going-digital/project/going-digital-information-note.pdf>

17. United Nations Statistical Commission Overview 47th Session (2016). URL: <https://unstats.un.org/unsd/statcom/47th-session/>

18. Digital Government Readiness Assessment (DGRA) Toolkit V.31 Guidelines for Task Teams. URL: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/999901588145595011/text/Digital-Government-Readiness-Assessment-DGRA-Toolkit-V-31-Guidelines-for-Task-Teams.txt>

19. Measuring the Digital Economy. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2018/04/03/022818-measuring-the-digital-economy>

20. Inclusive Digital Economy scorecard. URL: <https://ides.uncdf.org/homepage/>

21. Measuring the Digital Economy. IMF Staff Report. February 28, 2018. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Policy-Papers/Issues/2018/04/03/022818-measuring-the-digital-economy>

22. IMF Staff Report. February 28, 2018. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/PolicyPapers/Issues/2018/04/03/022818-measuring-the-digital-economy>

23. За ініціативи Мінцифри впроваджуються нові сучасні стандарти державного спецзв'язку. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/za-initsiatiivi-mintsifri-vprovadzhuysya-novi-suchasni-standarti-derzhavnogo-spetszvyazku>

І.С. ПЛЯЄВ,

*д-р політ. наук, провідний науковий співробітник
сектору міжнародних фінансових досліджень,*

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

РОЛЬ ДЕРЖАВИ В ГЕНЕТИЦІ СХІДНОАЗІЙСЬКОГО «ЕКОНОМІЧНОГО ДИВА»: НЕОКЛАСИЧНИЙ ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Україна за радянських часів, в умовах зацентралізованої, волюнтаристської одержавленої економіки в гіпертрофованій формі фактично пройшла парадигму старої структуралістської теорії, апробованої в Латинській Америці, Африці та Південній Азії в 1950–1960-ті роки. Це досвід кричущих структурних диспропорцій, порушення всіх порівняльних переваг, неконкурентоспроможності більшості номенклатури (асортименту) продукції переробної промисловості на світовому ринку. За 30 років незалежності Україна набула досить критичного, часто невтішного досвіду транзитивних ринкових реформ, базованих на неолібералізмі та монетаризмі (за яким кількість грошей в обігу є визначальним фактором формування господарської кон'юнктури, динаміки ВВП, ВНП тощо). Країни Центрально-Східної Європи та колишнього СРСР, а також багато країн, що розвиваються, в 1980-х та 1990-х роках дотримувалися цього підходу, що призвело до «втрачених десятиліть» нижчих за середні темпів зростання та більшої частоти криз, ніж до перехідного періоду.

З іншого боку, нові індустріальні економіки, такі як Японія та чотири східноазійські дракони (Корея, Сінгапур, Тайвань, Гонконг), прийняли експортно орієнтовані стратегії замість старої структуралістської стратегії імпортозаміщення. Починаючи з низького аграрного старту, вони змогли швидко піднятися по промислових сходах і до 1980-х років досягти зближення з розвиненими індустріальними країнами щодо структури та рівня доходів. Подібним чином зі спрямованої всередину державної економіки Китай, В'єтнам і Маврикій досягли швидкого та сталого зростання, застосувавши підхід поступового переходу до ринкової економіки у 1980-х і 1990-х роках, замість «шокової терапії», передбаченої вільноринковим Вашингтонським консенсусом, приписам якого слідують країни Центрально-Східної та Південно-Східної Європи, пострадянського простору та багато інших країн, що розвиваються. Важливо зауважити, що в усіх цих успішних випадках саме ринок був основним механізмом розподілу ресурсів, як передбачено теоріями *laissez faire* (економічною доктриною мінімального втручання держави в економіку), раціональних очікувань та Вашингтонським консенсусом. Однак держава також відігравала активну роль у процесі розвитку та перехідного періоду, як передбачали кейнсіанські теорії та структуралістський підхід до розвитку.

Між тим під час перехідного процесу Китай застосував прагматичний, поступовий, «двоколійний» підхід, який виявився вельми успішним. Спочатку уряд покращив стимули та продуктивність праці, дозволивши фермерам у сільськогосподарських колективах застосувати систему домогосподарської відповідальності на базі сімейних ферм. Фермерам було дозволено вільно продавати на ринку залишки своєї продукції після надання обов'язкової квоти державі за фіксованими цінами. Водночас уряд запровадив систему утримання прибутку для державних підприємств, надаючи працівникам право частково брати участь у підвищенні продуктивності праці. Уряд також лібералізував входження приватних підприємств, спільних підприємств та прямих іноземних інвестицій у трудомісткі сектори, в яких Китай мав порівняльну перевагу, але які перебували в пригніченому стані до початку ринкових реформ. Крім того, уряд КНР також активно сприяв зростанню нових галузей, створюючи анклавні зони, такі як спеціальні економічні зони та зони обробки експорту³, щоб подолати «вузькі місця» жорсткої та м'якої інфраструктури у процесі зростання відповідних галузей [1, с. 10.].

Зазначена стратегія транзиту дозволила Китаю підтримувати стабільність, уникаючи краху старих пріоритетних галузей та досягти динамічного зростання, водночас перетворюючи свої порівняльні переваги на конкурентні переваги. Швидке накопичення капіталу та структурна модернізація порівняльних переваг також дозволили Китаю використати потенціал «того, хто спізнився» в процесі модернізації промисловості. Адже перевага «того, хто спізнився» – в тому, що він

³ Зона обробки експорту (ЗОЕ) – це зона, створена для нарощування торговельного та промислового експорту шляхом заохочення економічного зростання за рахунок інвестицій іноземних суб'єктів господарювання. Такі стимули, як звільнення від оподаткування та скасування нетарифних бар'єрів, є головними визначальними рисами ЗОЕ.

може обрати оптимальну саме на сьогодні сферу інвестування на ринках капіталу. Крім того, динамічне зростання нових лібералізованих секторів створило умови для реформування старих пріоритетних секторів. Швидке накопичення капіталу поступово перетворило ці капіталомісткі галузі з порівняльного недоліку Китаю на порівняльну перевагу. Фірми цих секторів стали життєздатними та конкурентноспроможними на відкритому, конкурентному ринку. Як результат, захист та субсидії для їх виживання стають непотрібними, відтак уряд може їх скасувати. Завдяки такому поступовому, «двоколійному» підходу Китай здійснив «реформу без переможених» і планомірно перейшов до стало функціонуючої ринкової економіки.

Подібний підхід спрацював і в кількох інших перехідних економіках – таких як В'єтнам, Камбоджа та Лаос у Південно-Східній Азії, Узбекистан у Центральній Азії, Польща і Словенія у Центральній Європі. Ця невелика група країн з перехідною економікою уникнула масової приватизації своїх великих державних підприємств і замість того, щоб зіткнутися з економічним колапсом, вони зберегли стабільність і зростання (хоча й не завжди стале) у процесі транзиту від планово-адміністративної до ринкової економіки [2]. Наприклад, Узбекистан, використовуючи порівняльні переваги, практично з нуля розбудував за роки незалежності автомобілебудівну галузь, обсяг експорту якої лише за перший квартал 2021 р. становив близько 87,4 млн дол. США [3].

У цьому контексті особливий інтерес становить теорія нової структурної економіки, яка полягає в неокласичному підході до структур та їх динаміки в процесі економічного розвитку. Згідно з цією теорією, ключовою умовою отримання країною найбільшої вигоди від своїх факторів виробництва, є розвиток інфраструктури для доступу до виробничих ресурсів та їх справедливого розподілу. Відтак інфраструктуру належить додати до основних факторів виробництва [4].

Інфраструктура включає «жорстку», за аналогією з *hard power* (тобто матеріальну інфраструктуру (автомобільні дороги, портові споруди, аеропорти, телекомунікаційні системи, електричні мережі та інші комунальні послуги тощо) та м'яку (за аналогією з *soft power*) інфраструктуру (інституції, нормативні акти, соціальний капітал, системи цінностей, інші соціальні та економічні механізми) [4, с. 22]. Інфраструктура має вирішальне значення для життєздатності національних фірм: вона впливає на трансакційні витрати окремої фірми та граничну норму рентабельності інвестицій. Більша частина «жорсткої» інфраструктури і майже вся «м'яка» інфраструктура надаються окремим фірмам екзогенно (зовні) і не можуть бути прямо враховані в їх виробничих витратах та фінансовій звітності, отже, формально не відбиваються в їх індивідуальних рішеннях щодо виробництва конкретних товарів чи послуг. Різниця між класичними факторами виробництва і інфраструктурою полягає в тому, що попит і пропозиція на перші визначаються індивідуально домогосподарствами і фірмами, тоді як остання надається суспільством, громадою або урядами в формі, котра не може бути впроваджена рішеннями окремих домогосподарств або фірм, оскільки вимагає не індивідуальних, а суспільних (комунітарних) дій.

Як зазначає основоположник теорії нової структурної економіки, колишній перший віце-президент та головний економіст Світового банку Джастін Іфу Лін, «мейнстрімні теорії (це, за Ліном, передусім старий структуралізм із підтримуваною ним стратегією імпортозаміщення, економічний, чи державний, інтервенціонізм та неоліберальний монетаризм. – І.П.) не можуть скеровувати успішний розвиток та періоди транзиту, оскільки загалом ці теорії нехтують ендогенною природою відсталості та деформацій у країнах, що розвиваються, та країнах з перехідною економікою. Для успішного розвитку та транзиту в країнах, що розвиваються, економістам важливо змінити основну увагу з розвинених країн на самі країни, що розвиваються. З досвіду економік Китаю та Східної Азії за останні півстоліття, успішний розвиток в країні повинен починатися з того, що у країні є і що країна здатна зробити добре <...> з огляду на свої порівняльні переваги та наділеність факторами виробництва» [1, с. 17–18].

Важливо відзначити, що центр-периферійна парадигма, відображаючи фрактальну природу устрою універсуму (макросвіту, людини, соціуму та мікросвіту), що полягає в самоподібності цілого (загального) і часткового, органічно вписується і в теорію нової структурної економіки на всіх рівнях аналізу, стратегування та практичної економічної політики. По суті навіть у самій відсталій і розореній країні за мудрих рішень державного керівництва можливе формування «ядер» порівняльної конкурентоспроможності, похідних від стану ендогенних, а не екзогенних факторів економічного розвитку.

Державна економічна, зокрема структурна, політика периферійних та напівпериферійних країн, що відстали в своєму розвитку від передових економік світу, має вибудовуватися не стільки на досвіді цих передових високорозвинених економік, скільки на врахуванні факторної наділеності власної національної економіки та використанні порівняльних переваг, зокрема й тих, що пов'язані з відсталістю (надлишкова й дешева робоча сила, потенціал агросектора, малого та середнього підприємництва, наявність великої кількості кваліфікованих фахівців у сфері ІТ, багато з яких мають досвід роботи в інноваційних проєктах, тощо). За оцінками міжнародної компанії GlobalLogic, в Україні є близько 180 тис. кваліфікованих ІТ-фахівців, причому їх кількість у період 2015–2020 рр. зростає вдвічі [5]. Саме підприємствам із наявними порівняльними перевагами – незалежно від того, належать вони до першого чи шостого технологічного укладу, – держава має надавати додаткові стимули (кредитні, інфраструктурні тощо) з метою виходу цих підприємств на зовнішній ринок, залучення іноземних інвесторів, трансферу технологій. Наприклад, державна програма передачі технологій, ініційована в 2013 р. урядом Республіки Корея, сприяла передачі в 2020 р. 444 технологій найбільших корейських компаній 226 малим і середнім підприємствам країни. А в 2021 р. лише Samsung Electronics передасть останнім близько 500 своїх технологій [6].

Водночас Україні не можна відмовлятися від величезного високотехнологічного спадку, що дістався їй зі здобуттям незалежності від колишньої другої наддержави світу. Аерокосмічна промисловість, виробництво надпотужних турбін, ядерна енергетика, високотехнологічні сектори військово-

промислового комплексу (наприклад, виробництво радіолокаторів за замкненим циклом тощо) мають розраховувати на державну, передусім кредитну, матеріально-інфраструктурну, професійно-освітню та науково-технологічну, підтримку для поступової адаптації до конкурентних умов світового ринку.

Отже, з точки зору теорії нової структурної економіки, політика справжнього розвитку та транзиту до дієвої ринкової економіки, здатної, за Копенгагенськими критеріями, витримувати конкуренцію в рамках таких високорозвинених інтеграційних об'єднань, як ЄС, полягає в ініціативній та прагматичній мобілізації обмежених ресурсів під проводом держави з метою усунення вузьких місць у жорсткій та м'якій інфраструктурі, сприяння грамотному використанню порівняльних переваг країни й, відповідно, забезпечення конкурентних переваг для національних виробників на внутрішньому та зовнішніх ринках.

Список використаних джерел

1. Lin J.Y. China's growth miracle in the context of Asian transformation. *WIDER Working Paper*. 2018/92. Helsinki: UNU-WIDER. 21 pp.
2. Lin J.Y. The Washington Consensus Revisited: A New Structural Economics Perspective. *Journal of Economic Policy Reform*. 2014. № 18(2). С. 96–113.
3. Узбекистан увеличил экспорт автомобилей в 2,4 раза. *REGNUM*. 2021. URL: <https://regnum.ru/news/society/3264306.html>
4. Lin J.Y. *New Structural Economics: A Framework for Rethinking Development and Policy*. Washington, DC: World Bank. 2012. 371 p.
5. Кулеш С. Исследование: За 5 лет количество IT-специалистов в Украине выросло вдвое, а женщин в IT — на 79%. *ITC.UA*. 2020. 11 вересня. URL: <https://itc.ua/news/issledovanie-za-5-let-kolichestvo-it-speczialistov-v-ukraine-vyroslo-vdvoe-a-zhenshhin-v-it-na-79/>
6. Shim, W.-h. Samsung Electronics to transfer some 500 technologies to local SMEs. *The Korea Herald*. 2021. May 7. URL: <http://m.koreaherald.com/view.php?ud=20210507000740>

К.І. АНТОНЮК,
д-р екон. наук, доцент,
Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя

Д.А.АНТОНЮК,
д-р екон. наук, доцент,
Запорізький національний університет,
м. Запоріжжя,

А.І. МОКІЙ,
д-р екон. наук, професор,
провідний науковий співробітник, відділу регіональної
економічної політики, ДУ «Інститут регіональних досліджень
ім. М.І. Долишнього НАН України», м. Львів

МУЛЬТИАГЕНТСЬКА ВЗАЄМОДІЯ УЧАСНИКІВ ПРОЦЕСУ УБЕЗПЕЧЕННЯ СПОЖИВАННЯ

Необхідність урахування інтересів багатьох учасників (агентів) процесу забезпечення безпеки споживання на всіх рівнях системної ієрархії в умовах модернізації інституціонального базису обумовлює доцільність застосування мультиагентського підходу [1–3]. За В. Сибірцевим [3], у загальному вигляді мультиагентський підхід передбачає формування переліку агентів (множина $\{A\}$), які відповідатимуть реальним об'єктам $\{O\}$, представленим в процесі забезпечення безпеки споживання. Між такими об'єктами та між відповідними до них агентами виникають зв'язки, які формалізуються множиною $\{R\}$ і утворюють основу мультиагентської системи $R=A \times O$. Агентська модель відображає взаємодію гетерогенних (неоднорідних за поведінкою, прийнятими нормами та структурами) економічних агентів на основі узгодження ціни (P) у межах співвідношення попиту (D) та пропозиції (S) на безпечні товари (послуги) в моделі ринкового механізму забезпечення безпеки споживання [3].

Агентів взаємодії (*Agents*) розділимо на агентів попиту безпечних товарів (послуг) і агентів пропозиції. До першої групи віднесемо суспільство, людину, підприємства, які є споживачами продукції; органи державної влади, міжнародні організації, зарубіжних торговельних партнерів, громадські об'єднання, які також створюють передумови для зростання попиту на безпечні для споживання товари (послуги). Другу групу формують суб'єкти, задіяні у виробництві, розподілі, просуванні та реалізації безпечних для споживання товарів (послуг). Сюди віднесемо також науково-дослідні установи, які удосконалюють товари та послуги для задоволення потреб більш високого рівня. Лідери думок впливають на усвідомлення потреб та обґрунтування критеріїв вибору товарів (послуг). При цьому слід передбачити дифузю учасників між означеними групами агентів, а також те, що виробники також виступають споживачами на B2B ринку.

У запропонованій мультиагентській моделі ціна $\{P\}$ входить до складу множини інтересів (*Interests*) учасників процесу забезпечення безпеки споживання (держава, підприємництво, суспільство). Наявність різних груп інтересів у агентів взаємодії обумовлює складність системи забезпечення безпеки споживання та її взаємозв'язок із інформаційним, міжнародним, соціально-культурним і технологічним середовищем (*Areas*). Агенти процесу забезпечення безпеки споживання взаємодіють в інституціональному середовищі під впливом формальних і неформальних норм (*Institutes*), які модернізуються в процесі євроінтеграції.

З урахуванням цих параметрів мультиагентська модель забезпечення безпеки споживання (рис. 1) відображає взаємодію агентів в рамках інституціональних норм, зорієтована на гармонізацію інтересів держави, підприємництва та суспільства на основі ринкового узгодження ціни в рамках співвідношення попиту та пропозиції на безпечні товари (послуги). При цьому, крім узгодження параметрів попиту й пропозиції, в основу моделі покладається досягнення бажаного рівня задоволення інтересів учасників процесу, тобто максимізація зближення інтересів розглядається як досягнення рівноважного стану системи.

В основу моделі (див. рис. 1) покладені напрями забезпечення безпеки споживання (зростання попиту на безпечні товари (послуги), виробництво товарів на засадах безпечного споживання, підвищення громадської свідомості, виховання на принципах сталого споживання та забезпечення відповідності експорту (імпорту) європейським стандартам).

Згідно з моделлю, зростання попиту на безпечні товари (послуги) визначатиметься попитом з боку споживачів ($D_{sg}^{P_p}$) та пропозицією підприємств-виробників ($S_{sg}^{P_e}$) і торговельних мереж ($S_{sg}^{P_t}$). Зростання вартості попиту в наступному періоді визначатиметься поточною ціною та різницею між попитом і пропозицією безпечних товарів з певним кроком ітерації, що безперечно сприятиме задоволенню економічних інтересів всіх агентів взаємодії: підприємств-виробників (збільшення доходів), держави (підвищення рівня безпечності товарів, збільшення податків) і суспільства (споживання безпечних товарів, забезпечення здоров'я і добробуту населення).

Таким чином, задоволення або гармонізацію економічних інтересів доцільно розглядати як незмінність сформованої системи інтересів та рівня їх задоволення впродовж певного періоду часу ($Interests(t+1) = Interests(t)$) або як відповідність поточного та перспективного рівня задоволення інтересів бажаному значенню ($Interests(t) \equiv Interests'$; $Interests(t+1) \equiv Interests'$).

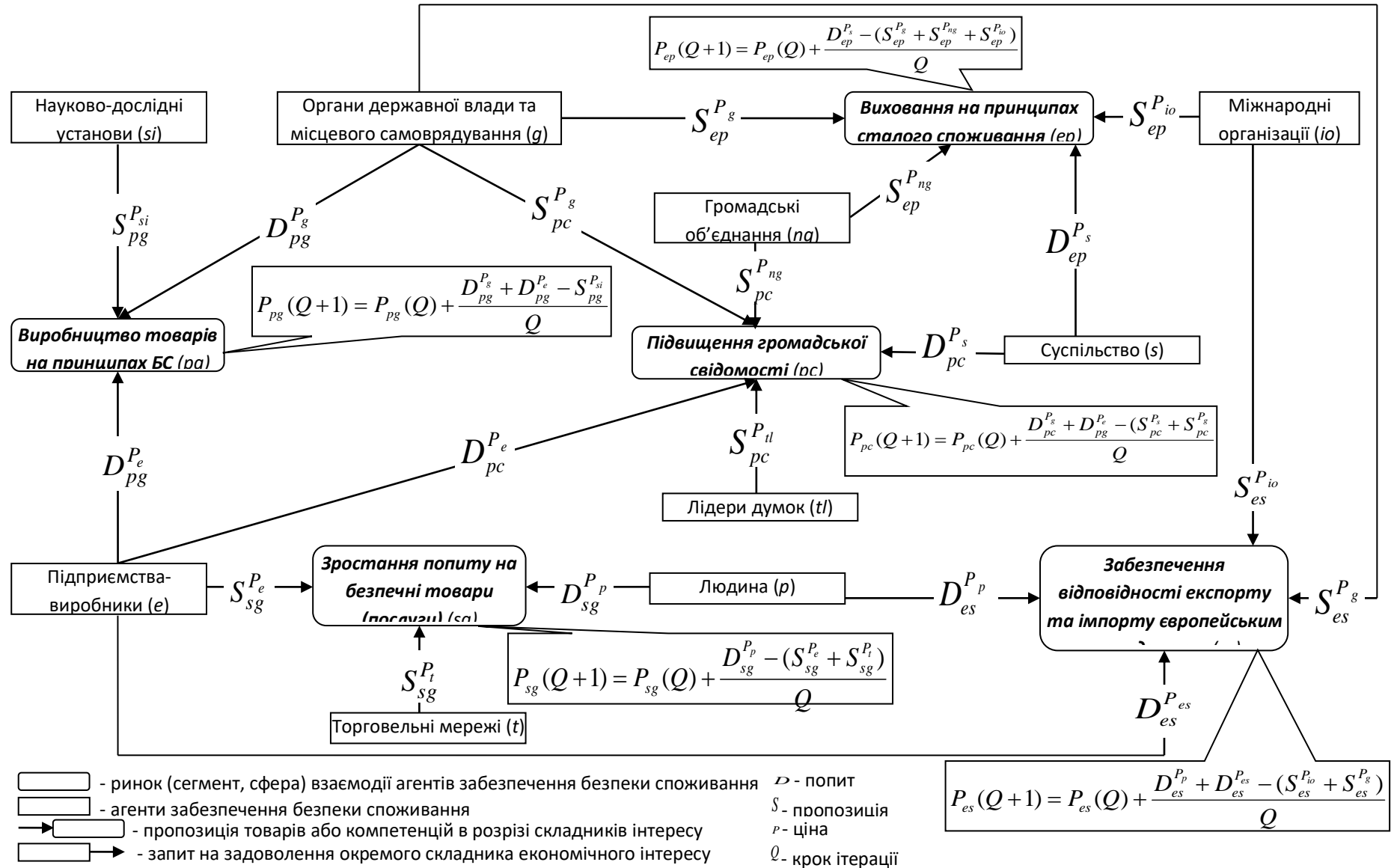

Рис. 1. Модель мультиагентської взаємодії учасників процесу забезпечення безпеки споживання

Джерело: складено з урахуванням [3].

Відповідність інтересів визначається на рівні певного агента процесу забезпечення безпеки споживання ($Agents(Interests(t+1)) \geq Agents(Interests(t))$) або ($Agents(Interests(t)) \equiv Agents(Interests'(t))$). Оскільки досягнення такої повної відповідності інтересів є об'єктивно неможливим, то для мультиагентської моделі введемо діапазон відповідності інтересів: ($Agents(Interests \pm Interests(t+1)) \geq Agents(Interests(t))$).

За результатами ідентифікації всіх учасників (агентів) процесу зміцнення безпеки споживання, формалізації елементів, інституціональних норм, параметрів та обмежень їх взаємодії на основі мультиагентської моделі обґрунтовано необхідність забезпечення ринкового механізму узгодження ціни в рамках співвідношення попиту та пропозиції на безпечні товари (послуги) за визначеними напрямками забезпечення безпеки споживання і з максимізацією наближення інтересів як умови досягнення рівноважного стану системи.

Список використаних джерел

1. Lin H. Architectural design of multi-agent systems: technologies and techniques. New York : Information Science Reference. 2007. 442 p.
2. Іванов Ю. Б., Пилипенко А. А. Інтеграційний розвиток суб'єктів господарювання: теоретичне обґрунтування та організація управління: монографія. Харків: ФОП Александра К. М.; ВД «Інжек», 2012. 400 с
3. Сибірцев В.В. Постанова задачі мультиагентського моделювання інституціонального розвитку національного ринку праці. *Економічний простір*. 2014. № 91. С. 73–83.

Т.О. ПАНФІЛОВА,

*канд. екон. наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник
сектору міжнародних фінансових досліджень,*

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

В.К. ХАУСТОВ,

*канд. техн. наук, старший науковий співробітник,
вчений секретар ДУ «Інститут економіки
та прогнозування НАН України», м. Київ*

СТРУКТУРА ІНВЕСТУВАННЯ В УКРАЇНІ – БЕЗАЛЬТЕРНАТИВНІСТЬ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ ДИВЕРГЕНЦІЇ

Інвестування у матеріальні й нематеріальні активи – це імператив динамічного розвитку будь-якої країни світу. Проте протягом багатьох років в Україні динаміка питомої ваги капітальних інвестицій в структурі ВВП не перевищувала 19,5% (2012 р.), а у 2020 р. досягла критичної величини у 10% (табл. 1). За таких умов економіка не має перспектив стабільного зростання.

**Динаміка питомої ваги капітальних інвестицій в 2010–2020 рр.
у структурі ВВП**

Роки	Валовий внутрішній продукт у фактичних цінах, млрд грн	Капітальні інвестиції у фактичних цінах, млрд грн	Питома вага капітальних інвестицій у ВВП, %
2010	1079,35	180,58	16,7
2011	1299,99	241,29	18,6
2012	1404,67	273,26	19,5
2013	1465,20	249,87	17,1
2014	1586,92	219,42	13,8
2015	1988,54	273,12	13,7
2016	2385,37	359,22	15,1
2017	2983,88	448,46	15,0
2018	3560,60	578,73	16,3
2019	3974,56	623,98	15,7
2020	4194,10	419,84	10,0

Джерело: складено авторами за даними Держстату України.

Україна не є привабливою для іноземних інвестицій: Індекс інвестиційної привабливості України Європейської бізнес-асоціації в другій половині 2020 р. опустився до 2,4 пункту з 5 можливих – найнижчого значення з 2013 р. Серед негативних чинників відзначають: кризу судової влади, відсутність верховенства права та прогресу в боротьбі з корупцією, значний вплив тіньової економіки, нестабільність податкового законодавства, ускладнення взаємодії із податковою службою, митницею, контролюючими та правоохоронними органами.

Протягом 2015–2020 рр. залишки прямих інвестицій в Україну збільшилися лише на 1,3 млрд дол. США, при цьому у 2020 р. відплив за показником «інструменти участі в капіталі» перевищив 4,8 млрд дол. США (табл. 2). Натомість те, що уряд був змушений вдаватися до запозичень на зовнішніх ринках, призвело до зростання обсягів «боргових інструментів» у 2020 р. на понад 2,2 млрд дол. США.

**Динаміка залишків прямих інвестицій в Україну в 2015–2020 рр.,
млн дол. США**

Дата	Прямі інвестиції (усього)	Інструменти участі в капіталі	Боргові інструменти
31.12.2015	43 780,3	35 562,0	8 218,3
31.12.2016	45 195,3	37 054,7	8 140,6
31.12.2017	45 179,2	36 310,3	8 868,9
31.12.2018	44 008,8	35 391,0	8 617,8
31.12.2019	51 386,6	41 662,5	9 724,1
31.12.2020	48 934,6	36 847,9	12 086,7

Джерело: складено авторами за даними Держстату України.

Поряд із непривабливістю інвестиційного середовища варто відзначити низьку участь держави в капітальному інвестуванні. За нашими розрахунками, питома вага держави у фінансуванні капітальних вкладень є вкрай низькою і не перевищувала 14% до 2020 р. (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка капітальних інвестицій у 2010–2020 рр., млрд грн

Роки	Усього	У тому числі за рахунок			Питома вага у загальному обсязі капітальних інвестицій, %	
		коштів державного бюджету	коштів місцевих бюджетів	власних коштів підприємств та організацій	коштів державного та місцевого бюджетів	власних коштів підприємств та організацій
2010	180,58	10,22	5,73	111,37	8,8	61,68
2011	241,29	17,38	7,75	147,57	10,4	61,16
2012	273,26	16,29	8,56	171,18	9,1	62,64
2013	249,87	6,17	6,80	165,79	5,2	66,35
2014	219,42	2,74	5,92	154,63	7,4	70,47
2015	273,12	6,92	14,26	184,35	7,8	67,50
2016	359,22	9,26	26,82	248,77	10,0	69,25
2017	448,46	15,30	41,57	310,06	12,7	69,14
2018	578,73	22,81	50,36	409,59	12,6	70,77
2019	623,98	30,83	56,48	408,28	14,0	65,43
2020	419,84	36,51	43,56	279,33	19,1	66,53

Джерело: складено авторами за даними Держстату України.

Поряд із обсягами інвестування важливою характеристикою є структура інвестицій. У наукових колах протягом останніх десятиліть широко дискутуються концепції постіндустріальної економіки, цифрового суспільства, четвертої промислової революції, індустрії 4.0 тощо.

За Д. Беллом постіндустріальна або інформаційна ера настає внаслідок довгого ланцюга технологічних змін, відповідно до яких можна скласти схему зсувів або змін в економіці будь-якої країни: 1) ресурсна база: сільське господарство і гірничо-видобувна промисловість; 2) легка промисловість: текстильна, взуттєва тощо; 3) важка промисловість: металургія, суднобудування, автомобілебудування, машинобудування; 4) «високі технології»: вимірювальні прилади, оптика, мікроелектроніка, комп'ютери, телекомунікації; 5) галузі, що базуються на наукових досягненнях майбутнього: біотехнологіях, матеріалознавстві, космічних дослідженнях тощо [1].

Дж. Сакс вважає, що наприкінці ХХ століття світ розділився на три регіони – розвинену частину, що виробляє інновації, частину, що розвивається, яка використовує розроблені технології, та відсталу (стагнуючу) частину [2]. Менша частина планети (близько 15% її населення) забезпечує практично всю решту світу технологічними інноваціями. Друга частина (близько половини населення) здатна впроваджувати ці технології у власній системі виробництва і

споживання. І решта (близько третини населення) є технологічно відірваною – вона не виробляє інновації і не впроваджує їх.

Україна за основними показниками технологічного розвитку, серед яких найважливішим є питома вага високотехнологічної продукції у ВВП (на рівні 2–3%), низьким рівнем інноваційної активності національних компаній (до 14% у промисловості), – «тяжкіє» до третьої частини світу.

Обсяг реалізованої інноваційної промислової продукції (товарів, послуг) у % до загального обсягу реалізованої промислової продукції у 2019 р., за даними Держстату, становив лише 1,3%, а у 2017–2018 рр. не перевищував 0,8%.

Азбука економічної теорії – інновації неможливі без інвестицій, у тому числі у нематеріальні активи. У структурі капітальних інвестицій інвестиції у нематеріальні активи в останні роки не перевищують 5%.

У структурі іноземних інвестицій, які залишаються в економіці України, превалюють: переробна промисловість (22–25% загального обсягу), оптова та роздрібна торгівля (14–16%), добувна промисловість і розроблення кар'єрів (7–10%), фінансова та страхова діяльність (14–9%), операції з нерухомим майном (6,6–9,3%), постачання електроенергії та газу (2,6–7,8%). Сумарно на зазначені сфери та галузі у 2020 р. припадало близько 65% інвестицій (табл. 4).

При цьому залишки іноземних інвестицій протягом 2015–2020 р. становили близько 6% загального обсягу в сфері інформації та телекомунікацій, та 4–4,5 у сфері професійної, наукової та технічної діяльності. В умовах пандемії коронавірусу та невизначеності щодо подальшого її перебігу вкрай гостро постала необхідність переоснащення системи охорони здоров'я. Дані табл. 4 свідчать, що іноземні інвестори практично не вкладали в охорону здоров'я (питома вага залишків не перевищує 0,15–0,3%) та освіти (залишки на рівні 0,03–0,06%).

Дещо інакше виглядає структура капітальних інвестицій за видами економічної діяльності (табл. 5). Серед «пріоритетних» сфер інвестування протягом 2015–2020 рр. опинилися: промисловість (32–40,7% загального обсягу), державне управління й оборона (5–13%), сільське господарство (14–8,7%), будівництво (16–9%), оптова і роздрібна торгівля (9–7%). Досить низькою є питома вага сфер: інформація та телекомунікації – до 5%, професійна, наукова та технічна діяльність – до 2%. Неприпустимо низькою є питома вага капітальних інвестицій у наукові дослідження та розробки (близько 0,3%), в освіту (до 0,8%), а також охорону здоров'я та надання соціальної допомоги (до 1,5%).

У структурі капітальних інвестицій у промисловість протягом останніх п'яти років відбувся зсув на користь добувної промисловості, питома вага якої збільшилася до понад 29%, а частка добувної та переробної промисловості перевищує 75% (табл. 6). У переробній промисловості домінують інвестиції у виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (15–13%) та металургійне виробництво (14–12%). При цьому питома вага інвестицій у виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів не перевищує 2%, а у виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції – 0,5–0,3%.

Таблиця 4

**Прямі інвестиції в Україну: залишки за видами економічної діяльності
станом на кінець року, %**

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Прямі інвестиції в Україну (усього)	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське, лісове та рибне господарство	4,76	1,74	2,07	2,23	1,49	1,66
Промисловість	34,71	32,05	35,84	37,80	40,85	39,71
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	8,12	6,92	6,79	7,74	10,15	9,41
Переробна промисловість	22,42	22,40	25,26	25,76	23,63	22,42
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	4,03	2,59	3,62	4,19	6,97	7,77
Водопостачання каналізація, поводження з відходами	0,14	0,14	0,16	0,12	0,10	0,11
Будівництво	2,31	2,57	2,52	2,03	1,66	2,01
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	14,96	15,45	15,28	14,60	14,27	16,03
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	3,32	3,39	3,66	3,42	3,91	3,22
Тимчасове розміщення й організація харчування	0,61	0,74	0,72	0,68	0,57	0,59
Інформація та телекомунікації	5,80	6,44	6,68	6,07	5,76	6,29
Фінансова та страхова діяльність	13,50	13,95	9,40	8,88	10,05	9,23
Операції з нерухомим майном	6,61	8,91	8,70	9,70	9,22	9,32
Професійна, наукова та технічна діяльність	4,21	5,40	5,44	4,28	4,42	3,77
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2,66	2,87	3,18	3,57	1,70	1,63
Освіта	0,03	0,06	0,05	0,04	0,05	0,04
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,15	0,14	0,15	0,14	0,24	0,30
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,44	0,34	0,30	0,28	0,32	0,30
Нерозподілено за видами економічної діяльності	5,90	5,91	5,95	6,22	5,43	5,87

Джерело: складено авторами за даними Національного банку України.

Таблиця 5

Капітальні інвестиції за видами економічної діяльності за 2015–2020 рр.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Усього, млрд грн	273,12	359,22	448,46	578,73	623,98	419,84
Структура, %						
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	11,04	14,05	14,32	11,42	9,48	8,68
Промисловість	32,10	32,78	31,95	34,54	40,74	36,52
Будівництво	15,91	12,37	11,64	9,67	9,99	9,05
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	7,56	8,34	7,51	8,95	7,08	7,31
Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами	2,07	2,77	1,95	3,43	2,93	3,53
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6,85	6,99	8,91	8,65	7,02	6,31
Наземний і трубопровідний транспорт	2,97	4,43	4,96	5,36	3,94	4,04
Водний транспорт	0,11	0,06	0,06	0,03	0,04	0,04
Авіаційний транспорт	0,24	0,17	0,29	0,26	0,28	0,11
Поштова та кур'єрська діяльність	0,04	0,06	0,08	0,07	-	0,12
Тимчасове розміщення й організація харчування	0,51	0,41	0,47	0,46	0,45	0,40
Інформація та телекомунікації	8,41	4,36	4,10	5,16	3,38	5,03
Видавнича діяльність, радіомовлення, телебачення	0,84	0,79	0,80	0,82	0,92	1,10
Телекомунікації (електрозв'язок)	7,15	2,98	2,85	3,68	1,88	3,36
Комп'ютерне програмування та надання інших інформаційних послуг	0,41	0,59	0,46	0,66	0,57	0,57
Фінансова та страхова діяльність	2,36	2,14	1,80	1,84	1,80	2,37
Операції з нерухомим майном	4,36	5,48	5,02	4,76	4,51	4,09
Професійна, наукова та технічна діяльність	1,49	1,83	1,78	1,87	1,91	2,58
Діяльність у сферах права та бухгалтерського обліку, архітектури та інжинірингу, технічні випробування та дослідження	1,19	1,38	1,24	1,34	1,33	1,96
Наукові дослідження та розробки	0,19	0,21	0,25	0,26	0,33	0,38
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	2,40	2,81	2,84	2,05	1,88	1,85
Державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування	5,10	6,23	7,32	7,71	8,70	13,25
Освіта	0,56	0,63	0,78	0,77	0,77	0,73
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	0,87	1,25	1,50	1,41	1,52	1,42
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	0,38	0,27	0,37	0,63	0,67	0,29

Джерело: складено авторами за даними Держстату України.

Таблиця 6

Структура і динаміка капітальних інвестицій за видами промислової діяльності у 2015–2020 рр.

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Промисловість, усього, млрд грн	87,66	117,75	143,30	199,90	254,20	153,32
Структура, %						
Промисловість, усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	21,07	19,15	24,81	27,00	26,96	29,19
Переробна промисловість	52,73	52,84	51,56	50,6	41,65	45,22
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	15,46	18,08	13,21	15,11	12,55	13,39
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів з шкіри та інших матеріалів	1,13	1,53	1,31	0,93	0,59	0,66
Вироблення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	4,60	4,21	4,77	3,77	3,93	5,11
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	0,66	0,65	0,68	0,75	0,72	1,00
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	1,92	1,45	2,08	1,40	0,98	1,27
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	1,85	1,36	1,31	1,22	0,96	1,75
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	4,36	5,32	7,29	6,57	4,28	4,32
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім машин та устаткування	14,23	12,45	12,44	13,20	12,23	12,28
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	0,48	0,46	0,53	0,48	0,26	0,27
Виробництво електричного устаткування	0,66	1,19	1,03	0,95	0,69	0,76
Виробництво машин та устаткування не віднесених до інших угруповань	2,22	1,97	2,30	2,03	1,25	1,45
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	4,32	2,88	3,34	2,79	2,11	1,12
Виробництво меблів, іншої продукції; ремонт і монтаж машин і устаткування	1,37	1,32	1,26	1,28	1,11	0,99
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	24,36	26,10	21,65	20,90	29,74	23,55
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	1,85	1,91	1,98	1,63	1,64	2,05

Джерело: складено авторами за даними Держстату України.

За наведених тенденцій структури іноземного інвестування та капітальних інвестицій у середньостроковій перспективі в Україні може сформуватися пастка дивергентності технологічного розвитку із загальносвітовими тенденціями формування цифрової економіки та індустрії 4.0.

Українські низькі темпи та обсяги інвестування в економіку України протягом останнього десятиліття потребують активізації державного регулювання в цій сфері з використанням добре відомих методів та інструментів стимулюючого характеру щодо поширення і впровадження в країні надважливих технологій сучасності. Серед ключових технологій виділяють: технології альтернативної енергетики; адитивні технології з застосуванням 3D-принтерів; технології, що забезпечують функціонування Інтернету (зокрема, Wi-Fi); штучний інтелект; Інтернет речей; GPS; віртуальну і доповнену реальність; технології отримання нових матеріалів; «хмарні» технології, застосування розподілених реєстрів (тобто технології блокчейн, яка стала популярною після створення на її основі криптовалюти) тощо.

Четверта промислова революція базується на таких технологіях, як: Інтернет речей (ІоТ дозволяє обмінюватися інформацією не тільки між людьми, а й між машинами, пристроями і датчиками), цифрові екосистеми і платформи (моніторинг та управління фізичними процесами здійснюються з використанням технологій Industrial Internet of Things), аналітика великих даних (складні інформаційні системи, відкриті для використання клієнтами і партнерами). За прогнозами Всесвітнього економічного форуму, більшість технологій Четвертої революції стане повсякденністю вже в 2027 р.

Технологічний розвиток будь-якої країни світу неможливий без інвестицій у нематеріальні активи, а їх ефективність визначається створенням об'єктів права промислової власності, передусім подачами заявок на патенти за процедурою Договору про патентну кооперацію ВОІВ (РСТ). У 2020 р., незважаючи на кризу, зумовлену пандемією COVID-19, кількість міжнародних патентних заявок РСТ, поданих по лінії Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), продовжила зростати. У 2020 р. кількість міжнародних патентних заявок, поданих за процедурою Договору РСТ, зросла на 4% і становила 275 900 заявок, досягнувши рекордного значення за всю історію, незважаючи на прогнозоване зниження світового ВВП на 3,5%. Найбільшим користувачем системи РСТ ВОІВ у світі залишився Китай (68 720 заявок, +16,1% річного приросту), випередивши США (59 230 заявок, + 3%), Японію (50 520 заявок, -4,1%), Республіку Корея (20 060 заявок, +5,2%) і Німеччину (18 643 заявки, -3,7%). Достатньо високі темпи зростання продемонстрували і такі країни, як Саудівська Аравія (956 заявок, +73,2%), Малайзія (255 заявок, + 26,2%), Чилі (262 заявки, +17,0%), Сінгапур (1278 заявок, +14,9%) і Бразилія (697 заявок, +8,4%) [4].

В Україні протягом 2020 р. надійшло 111 заявок від національних заявників для патентування винаходів за процедурою РСТ в іноземних країнах, що майже на 35 % менше за показник попереднього року. Водночас від іноземних заявників до національного відомства для захисту немайнових прав

за процедурою РСТ надійшло 1 580 подач, а від національних заявників – лише 3 [5, с. 10, 11].

Серед різних сфер техніки найбільша частка опублікованих заявок в світі в 2020 році за процедурою РСТ припадала на комп'ютерні технології (9,2% від загального числа заявок), цифровий зв'язок (8,3%), медичні технології (6,6%), електромеханіку (6,6%) і контрольно-вимірювальне обладнання (4,8%) [4]. У 2020 р. в шести з десяти найбільш затребуваних сфер техніки зафіксовано двозначний приріст, причому найвищі темпи відзначені в секторах аудіовізуальних технологій (+ 29,5%), цифрового зв'язку (+15,8%), комп'ютерних технологій (+ 13,2%), контрольно-вимірювального обладнання (+ 10,9%), напівпровідників (+ 10,1%) і фармацевтики (+ 10%).

В Україні продовжується практика превалювання подач заявок на патент за національною процедурою, що забезпечує захист прав винахідника лише на внутрішньому ринку. Низькою залишається винахідницька активність у промисловості (табл. 7): промисловими підприємствами в 2020 р. подано 41 заявку на винаходи, що становить лише 5,3% від 759 подач. Найбільш активними в поданні заявок у промисловості були підприємства з виробництва машин і устаткування (12 заявок), електричного устаткування (12 заявки), автотранспортних засобів (5 заявок) і виробництва комп'ютерів, електронної та оптичної продукції (4 заявки).

Таблиця 7

Розподіл заявок на винаходи від національних заявників-юридичних осіб за видами промислової діяльності, од.

	2016	2017	2018	2019	2020
Усього	1 206	1 201	1 162	1 185	759
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	3	2	1	2	–
Переробна промисловість, у т.ч.	58	44	32	48	40
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	3	1	1	1	4
Текстильне виробництво, виробництво одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів	–	–	–	–	–
Виготовлення виробів з деревини, виробництво паперу та поліграфічна діяльність	–	–	–	1	–
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	–	–	–	–	–
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	–	1	1	5	–
Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів	15	15	4	3	1
Виробництво гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції	3	1	1	6	–
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин і устаткування	10	2	4	5	1

Закінчення табл. 7

	2016	2017	2018	2019	2020
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	–	3	2	6	4
Виробництво електричного устаткування	3	8	3	5	12
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	17	7	11	13	12
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів	5	3	4	3	5
Виробництво меблів, іншої продукції, ремонт і монтаж машин і устаткування	2	3	1	–	1
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	–	–	–	–	1
Водопостачання; каналізація, поводження з Відходами	1	2	–	–	–

Джерело: складено авторами за даними [5, с. 53].

Україна повинна прямувати за світовими трендами впровадження та розвитку інновацій, передусім патентування, а також забезпечення належного доступу до мережі Інтернет по всій території країни, що дасть можливість оцифрування доступу до послуг.

В умовах невизначеності щодо подальшого перебігу пандемії коронавірусу варто зосередитись на інвестуванні в сферу охорони здоров'я, модернізацію лікарень, діагностичних центрів і лабораторій. Пріоритетним завданням заходів політики мають бути заходи щодо власного розроблення, виробництва і поширення вакцин, методів лікування, інфраструктури охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. Белл Д. Третья технологическая революция и ее возможные социально-экономические последствия. Москва, 1990. 336 с.
2. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ. Москва: Academia, 1999. 787 с.
3. Новая карта мира по Джеффри Саксу. *Зеркало недели*. 2000. № 300. 15 июля.
4. Новаторы не сдаются: в 2020 году, несмотря на пандемию COVID-19, число поданных в ВОИС международных патентных заявок продолжило расти / ВОИС. Женева. 02-03-2021. PR/2021/874. URL: https://www.wipo.int/pressroom/ru/articles/2021/article_0002.html
5. Промислова власність у цифрах. Показники діяльності у сфері промислової власності за 2020 рік / Державне підприємство «Український інститут інтелектуальної власності». Київ, 2021. 68 с.

О.М. КУШНІРЕНКО,
*канд. екон. наук, доцент,
старший науковий співробітник відділу промислової політики
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

НАПРЯМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ АДАПТАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ВИРОБНИКІВ ДО ГЛОБАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ВИКЛИКІВ

Людство опинилося перед загрозливими викликами, що призводять до глобальних потрясінь сучасної цивілізації, зокрема це зміна клімату, технологічні виклики Індустрії 4.0, експансія цифрових технологій, пандемічні обмеження, які вимагають рішучих дій щодо подолання їх негативних наслідків. Водночас виникають нові загрози. Це підтверджується у 16 виданні «Звіту про глобальні ризики» Світового економічного форуму, де наголошено на посиленні впливу ризиків для забезпечення здоров'я людей, зростанні безробіття, розширенні цифрових розбіжностей, розчаруванні молоді та геополітичній фрагментації. Деградація навколишнього середовища, як і раніше, становить екзистенційну загроза для людства, а у поєднанні з трансформаціями у соціально-економічній організації життя суспільства може спричинити важкі наслідки. Найбільш небезпечним проявом перерахованих трендів є глибока соціальна нестабільність як порушення рівноваги всередині соціальних систем, зміна структури, функцій, які деформують ці системи і загрожують їх цілісності, і, як наслідок, спричиняють низький рівень реалізації інтересів та потреб великої частини населення. У такій ситуації виникає гостра необхідність трансформації суспільних інститутів та ролей, які б взяли на себе управлінські функції щодо адаптації до глобальних викликів, одне зі значних місць у структурі яких посідає цифровий технологічний виклик, пов'язаний з поширенням цифрових технологій Індустрії 4.0.

Особливо відчутний вплив «цифровий технологічний виклик» здійснює на розвиток реального сектора економіки. Ті, підприємства, що не встигають оцифровувати свої виробничі процеси, втрачають конкурентоспроможність та опиняються на узбіччі економічних потоків створення доданої вартості. Неготовність та небажання відповідальних осіб приймати вірні управлінські рішення може виключити великі когорти робітників і компаній з ринків майбутнього. Порушення у розвитку промисловості спричиняють фундаментальні зрушення в економічній стабільності в масштабі всієї країни, що може загрожувати забезпеченню національної безпеки. Україні, яка опинилась перед глобальними викликами, пов'язаними зі стрімким розвитком цифрових технологій, украй необхідно здійснити якісні зміни, пов'язані з прискоренням адаптації української промисловості до нових умов організації виробництва. А це вимагає наукового обґрунтування напрямів трансформації ролі держави з урахуванням існуючих ризиків.

Критично важлива роль у сприянні адаптації виробників до новітніх технологічних трендів впровадження мережевих цифрових технологій у

виробничий цикл, вертикальної та горизонтальної інтеграції процесів і зміни ролі людини як учасника виробничого процесу належить державі як інституту, що повинен забезпечити дієві стимули для налагодження ефективної взаємодії між бізнесом і наукою. Необхідність активної участі держави в реалізації стратегії Індустрії 4.0 визначається такими факторами:

- держава, акумулюючи в одному джерелі значні ресурси, має великі можливості й несе відповідальність за стан і долю країни, рівень конкурентоспроможності економіки, її місце в глобальному економічному і технологічному просторі, за національну безпеку суб'єктів господарювання;

- держава формує інвестиційний клімат, загальні правові рамки і норми здійснення інноваційної діяльності підприємств з урахуванням специфічних умов її здійснення і високого ризику. Сприятливий інноваційний клімат включає надання преференцій для учасників інноваційного процесу: компенсації підвищених витрат періоду освоєння принципово нової техніки і технологій (особливо заснованих на вітчизняних винаходи); пільгові кредити для здійснення інноваційно-інвестиційних проєктів; систему страхування інноваційних ризиків. На жаль, податкові та митні пільги для стратегічних інноваційних пріоритетів як сприятливі умови для інновацій і інвестицій були скасовані з метою зменшення корупції в Україні;

- базисні інновації вимагають довгострокових інвестицій з великим терміном окупності, на що не здатні суб'єкти господарювання, що характеризуються низьким рівнем прибутковості. Тому початкові вкладення в освоєння інновацій доцільно було би здійснювати на державному рівні разом з підприємствами, поступово збільшуючи їх частку;

- держава повинна сприяти розвитку інноваційної інфраструктури та підприємницького сектора економіки. Ці два напрями діяльності тісно пов'язані. Як показує зарубіжний досвід, малі підприємства є першими, які освоюють інноваційні досягнення, обґрунтовуючи необхідність проведення інноваційної діяльності. Інноваційна інфраструктура, сприяючи цьому, водночас є провідником, який доводить науково-технічні досягнення у виробництво;

- важливим фактором управління інноваційним оновленням промисловості України є регламентація і захист інтелектуальної власності. Однією з проблем є неефективне використання найважливішої частини національного багатства країни – інтелектуального продукту (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, програмного забезпечення, топографії інтегральних мікросхем, баз даних). Здійснюючи експертизу і оцінку заявок на винаходи, державний патентний орган повинен виділяти найбільш перспективні та ефективні з них, надавати допомогу їх патентуванню, сприяти їх використанню підприємствами всіх форм власності для створення принципово нової продукції або технології, визначати порядок розподілу отриманих від реалізації винаходу доходів (включаючи інтелектуальну квазіренду) між усіма партнерами: винахідниками, підприємствами і державою.

Аналіз чинного в Україні механізму державного стимулювання адаптації промисловості до цифровізації та новітніх технологічних трендів свідчить про відсутність системного підходу до його формування, незрілість механізмів управління та слабку системну координацію між ключовими стейкхолдерами: державними інституціями, науковими закладами та бізнесом, громадянами. Водночас успішність економіки пов'язана з двома ключовими чинниками: наявністю інноваційного потенціалу та умовами для його реалізації. За оцінками Світового банку (Worldwide Governance Indicators (WGI)), видно, що порівняно з країнами-сусідами, ефективність державного управління в Україні хоч і покращилася (з одного з найнижчих рівнів у 2010 р. – 24 бали до 39,9 бала у 2014 р.), проте так і не змінилась у 2019 р. – все ті ж 39,9 бала (рис. 1).

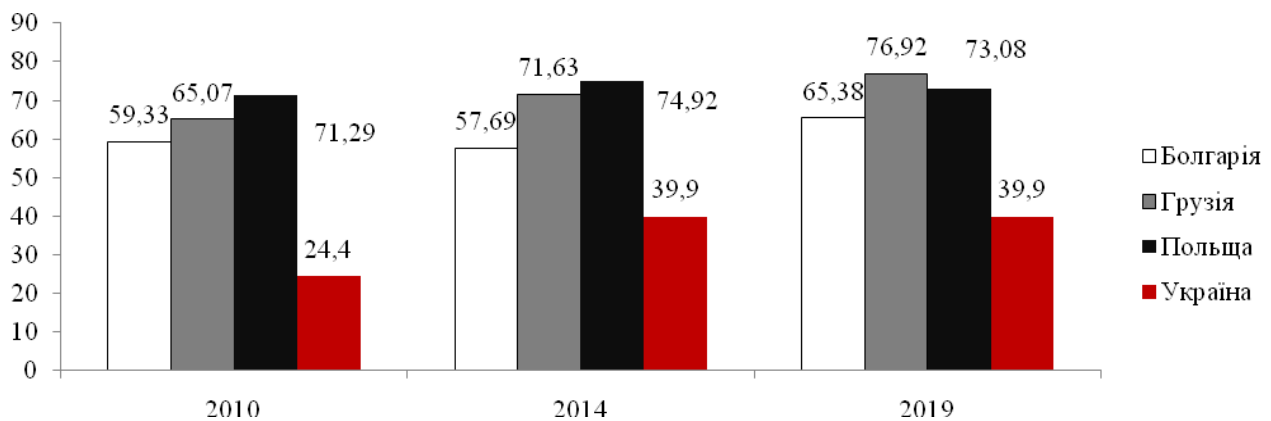

Рис. 1. Оцінка ефективності державного управління референтних країн за 2010, 2014, 2019 роки за даними Світового банку Worldwide Governance Indicators (WGI)

Джерело: складено за даними Світового банку [1].

Слід звернути увагу на те, чому одні країни є технологічними лідерами Індустрії 4.0, темпи інновацій в них різко прискорюються, вони згодом отримують конкурентні переваги та технологічне лідерство, а інші країни не мають можливості долучитися до інноваційних здобутків, залишаючись на узбіччі світової економічної системи зі значним рівнем бідності. Причиною може бути відсутність в цих країнах доктрини економічного розвитку суспільства, зумовленої культурним та інтелектуальним розвитком, станом моральності та політико-правовою культурою суспільства, як цілісної, гармонічної системи принципів, поглядів, уявлень, ідей, концепцій і модельних норм щодо ролі державних інституцій, підприємницьких утворень та бізнес-структур, наукових інституцій та навчальних закладів, громадських організацій, де передбачена взаємна відповідальність всіх зацікавлених осіб: бізнесу, держави, громадськості, науки, суспільства. При цьому державне управління складається з традицій та установ, за допомогою яких здійснюється влада в країні. В таку систему включається процес відбору, контролю та заміни урядів; спроможність уряду ефективно формувати та реалізовувати обґрунтовану політику; а також повага громадян до інституцій, що регулюють економічну та соціальну взаємодію між ними.

Для того щоб українській промисловості можна було би адаптуватися до технологічних викликів Індустрії 4.0, важливим є визначення центрів стимулюючого впливу у сферах промислового, інноваційного та цифрового розвитку. Це завдання може бути виконано на взаємопов'язаних рівнях: державному, місцевому (регіональному) та локальному, що показано на рис. 2.

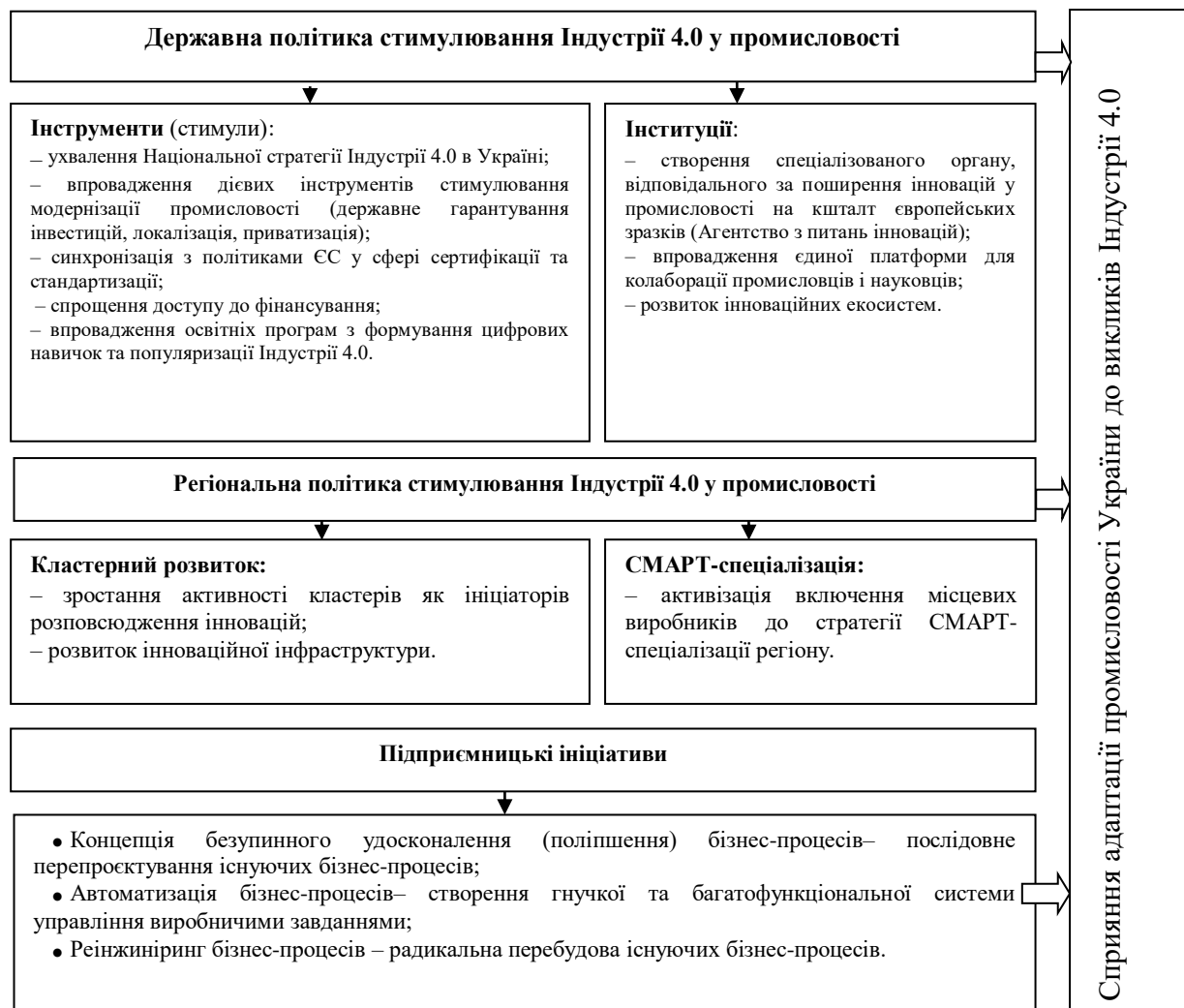

Рис. 2. Комплекс інструментів сприяння адаптації промисловості України до викликів Індустрії 4.0

Джерело: розроблено автором [2].

Комплекс інструментів сприяння адаптації промисловості України до викликів Індустрії 4.0 проявляється на наступних рівнях:

1. Мікрорівень (підприємницькі ініціативи) – промислові виробники, підприємства – суб'єкти господарювання проводять цифрові трансформації та інноваційне оновлення матеріально-технічної бази виробництва; впровадження нових способів переробки, нових матеріалів; вдосконалення існуючих методів виробництва і управління, розробку і впровадження нових видів продукції, введення нових виробничих потужностей, розбудову організаційної системи, підготовку високопрофесійних наукових, інженерно-технічних та робітничих кадрів підприємства;

2. Регіональний рівень – впровадження дієвих заходів підтримки на рівні регіонів та місцевих громад для перетворення відстаючих регіонів у регіональні інноваційні кластери. Локальний рівень передбачає інноваційну трансформацію міст і мегаполісів в точки росту з визначенням технологічного лідера. Кластери підтримуються за допомогою окремих кластерних програм або шляхом інтеграції в інші програми економічної підтримки. Найчастіше кластерна політика пов'язана з інноваціями, дослідженнями, розробками і технологічною підтримкою. Більшість кластерних політик реалізують змішану стратегію, формуючи новітні та підтримуючи зрілі галузі, а також функціонують як каталізатори змін.

Також необхідно відзначити можливості європейських підходів до державного стимулювання інноваційних трансформацій у промисловості шляхом перетворення регіонів в інноваційні точки зростання на основі стратегій СМАРТ-спеціалізації. Вони об'єднують урядові організації, місцеві органи влади, науково-дослідні установи, підприємства, асоціації, громадські установи, МСП на регіональному рівні, сприяють коопетиції, тобто плідній співпраці конкуруючих підприємств в одній галузі для зниження собівартості продукції, що випускається.

3. Державний рівень – формування ефективної промислової політики, модернізація інституційної інфраструктури, що передбачає системне проведення реформ у всіх сферах економіки і підвищення якості державного управління на всіх рівнях;

4. Суспільство – культурна та творча адаптація населення, зокрема зміцнення можливостей активного навчання з метою формування пріоритетних цифрових навичок і трансформація системи освіти, а саме придбання навичок комплексного вирішення проблем, аналітичного та критичного мислення, емоційного інтелекту, стресостійкості, знання технологій і вміння ними користуватися, посилення комунікації в суспільстві;

5. Міжнародний рівень – сприяння інтернаціоналізації, доступу до глобальних ланцюгів доданої вартості і нових ринків, міжнародне співробітництво та можливості міжнародної допомоги, яка може надати необхідні кошти (матеріальні: промислове обладнання і устаткування, сировина, матеріали; фінансові (грошові ресурси); інтелектуальні (ноу-хау, трансферт технологій); трудові (висококваліфіковані фахівці); інформаційні ресурси (консалтинг, тренінги, програми навчання).

Таким чином, обґрунтовано, що прискорення адаптації української промисловості до технологічних викликів Індустрії 4.0 залежить від розроблення та впровадження програм модернізації промисловості; інтеграції у стратегічні ланцюги доданої вартості (циркулярні тощо); створення умов для підготовки персоналу з цифровими компетенціями; розвитку інноваційної інфраструктури (інноваційних кластерів), що сприятиме розробленню та впровадженню вітчизняних інноваційних розробок у виробництво, що в свою чергу може стати запорукою економічного зростання та зміцнення конкурентоспроможних позицій України.

Список використаних джерел

1. Worldwide Governance Indicators (WGI), 2021. URL: <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports>
2. Кушніренко О.М. Трансформація промисловості України в умовах Індустрії 4.0: автореф. дис. ... док. екон. наук : 08.00.03. Київ, 2021. 40 с.

О.М. БОЙКО,

канд. екон. наук, с.н.с.,

провідний науковий співробітник відділу інноваційної політики,

економіки та організації високих технологій,

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД СУЧАСНОГО ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Державне регулювання інноваційної діяльності в Україні здійснюється з допомогою комплексу законів, серед яких провідне місце посідають: Закон України «Про інноваційну діяльність», Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні», Закон України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закон України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій», Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», Закон України «Про індустріальні парки», Закон України «Про наукові парки», тощо. Реалізація окреслених завдань у цих нормативно-правових документах набуває особливого значення в зв'язку з реалізацією програм міжнародного співробітництва. Зокрема це стосується Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом (Статті 157, 159, 372, 375, 376 та ін.), якою передбачено створення сприятливого середовища з передачі технологій, спрощення комерційного використання інноваційних продуктів.

Одним із напрямів інноваційного розвитку України є питання функціонування спеціальних форм організаційної діяльності, які розглядалися як складова розбудови Національної інноваційної системи на парламентських слуханнях, 2007 р. У подальшому обговорювались на парламентських слуханнях «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», 2009 р. також згодом було схвалено Кабінетом Міністрів України «Концепцію розвитку національної інноваційної системи на 2009–2013 роки».

В умовах сьогодення важливим документами, що визначають напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні є «Стратегія сталого розвитку "Україна – 2020"» (№5/2015 від 21 січня 2015 р.) та Програма діяльності Кабінету Міністрів України [1–2]. Вона підготовлена КМУ відповідно до Конституції України, Закону України «Про Кабінет Міністрів України». Основна мета полягає у виконанні Угоди про асоціацію між Україною з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної

енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, а також положень Угоди про Коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України восьмого скликання. Згодом вийшло розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в інноваційній сфері на 2015-2019 роки» (від 04 червня 2015 р. №575-р.) [3].

Ще одним документом, який врегульовує питання функціонування спеціальних форм організації інноваційної діяльності є затверджена «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року» (постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. №385) [4]. Міністерством енергетики та захисту довкілля України проводиться робота з підготовки нової редакції Енергетичної стратегії України. Необхідно відзначити і той факт, що згідно з Планом дій Уряду на 2016 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 травня 2016 р. №418-р.) передбачено розроблення Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 року. Відповідна Стратегія була підготовлена Міністерством розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, 2016 р.

Розроблено Концепцію Державної цільової економічної програми розвитку інноваційної інфраструктури на 2017–2021 роки (2016 р.) Міністерством освіти і науки України [5]. Слід зазначити, що створення та розвиток зокрема індустріальних парків може сприяти частковому вирішенню таких цілей та завдань, які визначені в Державній стратегії регіонального розвитку на період 2021–2027 року (постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2020 р. № 695): стимулювання розвитку “точок зростання” та підтримки економічно менш розвинених територій країни; формування сприятливого інвестиційного клімату, позитивного інвестиційного іміджу та просування на зовнішній ринок інвестиційних можливостей області; розвиток інфраструктури, винесення промислових зон за межі міста; залучення інвестицій у будівництво та/або реконструкцію вулично-дорожньої мережі, інженерної та соціальної інфраструктури міста, поліпшення транспортної доступності в межах регіону; підвищення рівня інноваційної та інвестиційної спроможності регіону через удосконалення регіональної інвестиційно-інноваційної інфраструктури, а також системи правової, кадрової та інформаційної підтримки інноваційної діяльності; підтримка формування на основі наявних потужностей науково-дослідних та освітніх установ (закладів) міста, розвиток інтелектуального капіталу, стимулювання співробітництва між навчальними закладами, науково-дослідними установами і підприємствами регіону; підтримка інтегруючої ролі області як центра економічного та соціального розвитку; посилення взаємодії в системі «органи місцевого самоврядування — бізнес-громада»; використання потенціалу та механізму державного замовлення для налагодження виробництва окремих видів продукції в рамках індустріального парку; створення умов для продуктивної праці населення, для підвищення рівня заробітної плати в регіоні, розв’язання проблеми зайнятості населення та маятникової міграції, активізація економічної ініціативи, розвиток підприємництва на місцевому рівні.

Функціонування індустріальних парків відповідає завданням регіонального розвитку, визначеним в Стратегії розвитку областей на 2021–2027 роки.

Сучасна ситуація у сфері створення та діяльності індустріальних парків в Україні характеризується низкою існуючих бар'єрів, які заважають формуванню асоціативних відносин між Україною та ЄС у цьому напрямі та потребують свого вирішення. Зокрема, найбільш вагомими з них є:

- недосконалість договірно-правових відносин у частині регулювання питань використання земельних ділянок державної і комунальної власності, на яких можуть бути створені індустріальні парки (в частині використання винятково договорів оренди землі);
- відсутність чітко встановленого переліку видів діяльності, які доцільно впроваджувати в межах індустріальних парків. Така ситуація може призвести до того, що вже діючі підприємства (поза межами індустріальних парків) з метою отримання встановлених законодавством преференцій будуть зацікавлені переносити свої виробництва в індустріальні парки без запровадження нових видів виробництва;
- недосконалість норм чинного законодавства, зокрема в частині визначення оптимальних форм стимулювання залучення інвестицій, необхідних для облаштування індустріальних парків шляхом звільнення від сплати ввізного мита на устаткування, обладнання та комплектуючих до них матеріалів та ін.

Незважаючи на існуючі бар'єри, створення індустріальних парків є новим етапом у застосуванні організаційно-економічних механізмів стимулювання інвестиційної діяльності в Україні. Тому визначення основних напрямів і завдань державної політики стимулювання розвитку індустріальних парків у рамках формування асоціативних відносин між Україною та ЄС має базуватися на їх подоланні. Це передбачає застосування комплексу заходів, а саме, гармонізації нормативно-правової бази у сфері створення та розвитку індустріальних парків згідно з європейською моделлю. За останні кілька років обговорюється питання щодо розширення інструментів стимулювання діяльності індустріальних парків. Зокрема це стосується проекту Закону «Про внесення змін до розділу XX "Перехідні зміни" Податкового кодексу України щодо розвитку вітчизняного виробництва шляхом стимулювання залучення інвестицій в реальний сектор економіки за допомогою індустріальних парків» (номер реєстрації 2554 а-д від 25.04.2016 р), а також проекту Закону «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо розвитку виробництва шляхом стимулювання залучення інвестицій в реальний сектор економіки через індустріальні парки» (номер реєстрації 2555 а-д від 25.04.2016 р). Це встановлення дієвих податкових та митних стимулів для резидентів ІІ (звільнення на перші 5 років від податку на прибуток, на наступні 5 років – ставка удвічі менше за базову (сьогодні 9%); звільнення від імпортного ПДВ, ввізного мита на обладнання і обладнання для здійснення господарської діяльності в межах індустріального парку (обмеження на його відчуження протягом 5 років); звільнення на три роки від податку на нерухоме майно, земельного податку та орендної плати за використання земельної ділянки

державної/комунальної форми власності, на якому створено індустріальний парк); законодавчого створення механізму функціонування транскордонних індустріальних парків; реалізації ефективної політики розвитку індустріального парку, можливої в результаті запровадження заходів щодо поліпшення інвестиційного клімату; розробки моделей використання механізму державно-приватного партнерства з метою залучення недержавних інвестиційних ресурсів для розвитку індустріальних парків.

На сьогодні актуальним є проєкт Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України, спрямованих на залучення інвестицій в промисловий сектор економіки шляхом запровадження стимулів в індустріальних парках» (номер реєстрації 3724 від 23.06. 2020 р.), а також проєкт Закону «Про внесення змін до Митного кодексу України, спрямованих на залучення інвестицій в промисловий сектор економіки шляхом запровадження стимулів в індустріальних парках» (номер реєстрації 3725 від 23.06.2020 р.). Метою законопроєктів є сприяння залученню іноземних та вітчизняних інвестицій у створення нових виробництв шляхом розвитку індустріальних парків.

На сьогодні Комітет з питань інтеграції в Європейський Союз ВРУ розглядає два законопроєкти, що передбачають створення і стимулювання діяльності індустріальних парків. Зокрема, це проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про індустріальні парки» щодо спрощення створення та стимулювання діяльності індустріальних парків (номер реєстрації 4416 від 24.11.2020 р.), який передбачає полегшення механізму доступу до участі в індустріальних парках, введення додаткових стимулів, таких як кредитування та державні інвестиції в їх інфраструктуру. За своєю метою він не суперечить міжнародно-правовим зобов'язанням України у сфері європейської інтеграції, але вимагає укладення Антимонопольного комітету України щодо впливу на конкуренцію. Аналогічний висновок отримав і альтернативний проєкт Закону про внесення змін до Закону України «Про індустріальні парки», спрямованих на залучення інвестицій у промисловий сектор економіки шляхом запровадження стимулів в індустріальних парках (номер реєстрації 4416-1 від 10.12.2020 р.). Метою законопроєкту є сприяння залученню прямих інвестицій у створення нових виробництв через механізм індустріальних парків задля перетворення їх на рушійну силу економічного та промислового розвитку шляхом запровадження низки інвестиційних стимулів, що відповідають сучасним світовим тенденціям та підвищать конкурентоспроможність вітчизняних індустріальних парків.

Законопроєктом, пропонуються такі стимули для індустріальних парків: визначити об'єкти, що можуть розміщуватися у складі індустріального парку; компенсація керуючим компаніям, ініціаторам створення – суб'єктам господарювання та учасникам індустріальних парків п'ятдесяті відсотків витрат на підключення та приєднання до електромереж; компенсація учасникам індустріальних парків відсоткових платежів за кредитами залежно від частки експорту продукції власного виробництва у загальному доході від їх господарської діяльності; часткова компенсація інвестицій учасників

індустріальних парків у створення виробництва, здійснених протягом перших трьох років господарської діяльності в межах індустріального парку.

Інноваційна діяльність на основі формування кластерів, як засвідчує світовий досвід, в останні десятиліття відбувається активно. Серед інструментів підтримки створення та розвитку кластерів, які широко використовуються в країнах світу, є: законодавче забезпечення захисту прав інтелектуальної власності та авторських прав; надання позик, у тому числі без виплати відсотків (Швеція); створення фондів впровадження інновацій з урахуванням можливого комерційного ризику (Велика Британія, Німеччина, Нідерланди, Франція, Швейцарія); надання безоплатних позичок, які досягають 50% витрат на впровадження нововведень (Німеччина); зниження ставки державного податку для індивідуальних винахідників і надання податкових пільг (Австрія, Німеччина), відстрочка сплати або звільнення від податку в разі, якщо винахід причетний до енергоефективності (Австрія); безкоштовне ведення діловодства за заявками від індивідуальних винахідників, надання безкоштовних послуг патентних повірених, звільнення від сплати податку (Німеччина, Нідерланди), та ін. Аналіз створення та реалізації програм, які сприяють розвитку кластерів наведено в табл.

Таблиця

Світовий досвід щодо розроблення спеціальних програм функціонування кластерів

Країна	Програми, які сприяють розвитку кластерів
Австрія	Розроблена національна інноваційно-дослідна програма "TIP", через яку відбувається реалізація політики стимулювання розвитку зв'язків між дослідними інститутами і промисловим сектором, зниження регуляторних бар'єрів в інноваційних програмах, спеціалізація кластерів та формування центрів конкурентоспроможності.
Болгарія	На території країни діє програма "PHARE", завдяки якій були сформовані перші промислові кластери: деревообробки і виробництва меблів (м. Розлоги); парфумерії, косметики та ефірних масел (м. Пловдив); винний кластер (м. Ресі); виробництва меблів (м. Троян); туристичних послуг (Родопи); ІКТ (м. Софія); "Морський кластер Болгарії" (м. Варна); енергетичних конструкцій (м. Варна); подорожей і туризму (м. Варна) тощо.
Данія	Датська компанія "REG X – The Danis Cluster Academy" (оператор державної кластерної програми) реалізує 2 програми: навчання кластерних менеджерів (навчальні модулі, що включають стратегію кластера, міжнародне просування кластера, створення комунікацій в кластері тощо); реалізація сучасної інноваційної політики та інноваційних програм.
Естонія	Прикладом є державна "Інноваційна стратегія науки і розробок та інновацій Естонії 2007–2013 рр.", основним завданням якої є створення економічних кластерів. Розроблена "Програма розвитку кластерів" (2008 р.), метою якої є збільшення міжнародної конкурентоспроможності підприємств за рахунок реалізації спільних кластерних проєктів, підтримки кластерів на рівні попереднього (картування спільних інтересів партнерів кластера, пошук необхідних партнерів для співпраці, дослідження можливого співробітництва в середині та поза межами кластеру, вивчення міжнародного досвіду створення та розвитку кластеру, пошук партнерів для співробітництва, розробка спільної Стратегії розвитку та Плану діяльності кластеру, тощо) і

Країна	Програми, які сприяють розвитку кластерів
	повного (пошук партнерів кластеру, проведення досліджень з маркетингу, а також координація спільного маркетингу і розподілу виробничих потужностей, картування необхідного для здійснення спільних заходів людського ресурсу, ініціювання і координація інших спільних проєктів учасників кластера, тощо) клопотання.
Німеччина	Приватна німецька компанія "VDE-IT" (оператор федеральної кластерної програми), яка представляє інтереси і виступає від імені Міністерства економіки та технологій Німеччини, сприяє реалізації Програми розвитку центрів компетенцій (Competence Networks Germany), спрямовану на підтримку розвитку кластерів у регіонах. Програму підтримки кластерів розділено на 2 категорії: орієнтована на підтримку найбільш перспективних досліджень з проявом мережевої кооперації дослідницьких організацій та бізнесу, метою яких є створення нових технологічних структур (програми: "BioRegio/BioProfile", Bioindustrie -); орієнтовані на зміну структури регіонів (програма "Innoregio" ті ініціатива "Регіональні очки зростання" в межах програми "Unternehmen Region", а також "Netzwerkmanagement Ost", "Inno Watt").
Норвегія	Державна компанія "Innovation Norway" реалізує першу кластерну програму "Arena" (2002 р.), а потім другу – "Norwegian centers of expertise" (2006 р). Остання спрямована на підтримку найбільш динамічних і перспективних кластерів світового рівня".
Словенія	Урядом реалізуються програми, а для цільового фінансування відібрано 11 кластерів (автомобільний, верстатобудівний, транспортно-логістичний).
Україна	Розроблено проєкти нормативно-правових актів щодо формування основ державної політики в сфері кластеризації економіки України, серед яких: – "Концепція створення кластерів в Україні" (2008 р.), в якій визначено перспективи впровадження кластерного підходу в економіці, виділено переваги кластерної організації виробництва для вітчизняної економіки, визначено концептуальні засади розвитку кластерів; – "Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України до 2017 року" (2008 р.), реалізація якої передбачала впровадження моделі кластерної організації промисловості; – "Національна стратегія формування та розвитку транскордонних кластерів" (2009 р.), основна мета якої полягає у вирішенні проблем, пов'язаних з асиметрією розвитку регіонів України, відтоком трудових, інтелектуальних та інших ресурсів з прикордонних регіонів країни, а також відставанням України від інших країн Європи за показниками якості життя, рівня інвестиційної привабливості, конкурентоспроможності та розвиненості інноваційного середовища. Подолання цих недоліків передбачається за рахунок запровадження транскордонного співробітництва у сфері створення та розвитку транскордонних кластерів.

Необхідно зазначити, що, на відміну від індустріальних парків, інституційно-правове забезпечення функціонування кластерів в Україні відсутнє, тому до основних завдань щодо цього в Україні слід віднести: створення та розвиток кластерів (розроблення нормативно-правової бази щодо створення та функціонування кластерів, зокрема, визначення понять «кластер», «кластерна політика», «кластеризація» на законодавчому рівні; створення та

реалізацію державних програм сприяння розвитку кластерів; створення Реєстру кластерів в Україні); розвиток кластерних зв'язків та мережевого співробітництва (залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у пріоритетні за видами економічної діяльності кластери; формування і просування кластерних ініціатив; розвиток людського капіталу; економічна освіта суб'єктів кластера та спеціалістів навчальних закладів; фінансування спільних наукових досліджень; створення інформаційного поля для суб'єктів кластера; розробка програм розвитку постачальників; розміщення державного замовлення на продукцію підприємств кластера; контроль якості продукції і послуг, які постачаються виробниками кластера в рамках програми державної закупівлі; програми розвитку конкурентного середовища; створення інфраструктурного забезпечення кластерних зв'язків; взаємодія місцевих органів влади з суб'єктами кластера; трансфер технологій у кластері; формування співробітництва у середині кластера та ін.); збільшення впливу і відповідальності місцевих органів влади в умовах децентралізації стосовно забезпечення розвитку кластерів; реалізацію ефективної кластерної політики, що можлива в контексті комплексу заходів стосовно суттєвого покращення інвестиційного клімату; розробку моделей використання механізму державно-приватного партнерства з метою залучення недержавних інвестиційних ресурсів для розвитку кластерів, перш за все забезпечення території необхідною інфраструктурою; законодавче визначення механізму створення транснаціональних кластерів. Зокрема укладання на рівні урядів країн-учасниць двосторонніх угод про створення транснаціональних кластерів, узгодження стратегій і планів розвитку національних частин транснаціональних кластерів. Досвід функціонування таких структур свідчить про їх позитивний вплив на соціально-економічний розвиток та міжнародне співробітництво країн-учасниць, стимулювання ділової активності, приплив інвестицій і вирішення проблем зайнятості.

Отже, кластери є сучасною формою інтеграції підприємств, здатною підвищувати конкурентні переваги кожної фірми – учасника кластера; міжнародний досвід свідчить про високий рівень ефективності їх функціонування; в кожній країні існують особливості кластерного розвитку; специфікою кластера є отримання синергетичного ефекту, який проявляється зростанням конкурентоспроможності, а його відмінною рисою є інноваційна орієнтованість; питання фінансування створення і розвитку кластерів сконцентровані на бюджетних ресурсах або ж ресурсах інвестора.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку "Україна -2020"». URL: <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
2. Програма діяльності Кабінету Міністрів України. URL: <http://www.kmu.gov.ua/ua/diyalnist/programa-diyalnosti-uryadu>
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції реформування державної політики в

інноваційній сфері на 2015-2019 роки» (від 04 червня 2015 р. №575-р.). URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2015-p>.

4. Постанова Кабінету Міністрів України «Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року» від 6 серпня 2014 р. №385) URL: http://www.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP140385.html

5. Проект Рекомендації парламентських слухань на тему: «Національна інноваційна система: стан та законодавче забезпечення розвитку» (21 березня 2018 року). URL: http://www.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DH6M300A.html

Є.В. РЕДЗІЮК,

канд. екон. наук, доцент,

старший науковий співробітник сектору

міжнародних фінансових досліджень

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ЕФЕКТИВНЕ ДЕРЖАВНЕ СТИМУЛЮВАННЯ І ПРІОРИТЕТИ ПРИ ІНВЕСТУВАННІ В ЕКОНОМІКУ

Раціональне й стратегічно зважене стимулювання інвестиційної діяльності передбачає комплекс інституціональних передумов, фіскальних та фінансово-кредитних важелів стосовно підвищення зацікавленості інвесторів-резидентів та інвесторів-нерезидентів в нарощенні фінансування проектів розширення виробничих потужностей пріоритетних галузей і сфер діяльності, інфраструктури, а також у розвиток людського капіталу. Завдяки запуску цього механізму формується стійке економічне зростання за рахунок системної технологічної модернізації та якісної, структурної перебудови економіки.

Відзначимо, що в сучасних умовах лише мобілізація внутрішнього інвестиційного ресурсу та широке залучення зовнішніх інвестицій можуть забезпечити здійснення модернізаційних перетворень, які суттєво підвищать конкурентоспроможність економіки. В цьому аспекті важливість інвестицій для будь-якої країни сучасного світу є беззаперечною; особливо ця значимість існує для країн, що розвиваються, які потребують значних інвестиційних ресурсів для розбудови більш досконалого соціально-економічного середовища та підвищення матеріального стану своїх громадян. До таких держав відноситься і Україна, тому, на наш погляд, необхідно виявити, в чому саме проявляється критична недоінвестованість вітчизняної економіки, які канали інвестицій не функціонують або малоефективні, що потрібно виправити для покращення стану інвестиційної діяльності.

Україна, на сучасному етапі розвитку своєї економіки вважається сировинно орієнтованою країною з недосконалою структурою економіки, застарілою інфраструктурою і суттєво недоінвестованим людським капіталом. При цьому, кошти, що отримані експортними галузями завдяки періодично високим світовим цінам на руду, метали і аграрну продукцію,

використовуються недостатньо ефективно – процесу перетікання цих коштів у більш високоінтелектуальні і високопродуктивні виробництва майже не спостерігається. У вітчизняній економіці понад 20–25 років переважають низькотехнологічні виробництва, тому рівень продуктивності праці в рази нижчий від переважної кількості країн пострадянського простору (в 1,8–3 рази), Східної (3–10 разів) та Західної Європи (10–20 разів). Такий стан призвів до того, що в Україні спостерігається критичний стан зношування основних засобів, висока ресурсо- та енергоємність виробництва; відзначається й низький технологічний рівень і низька інноваційна спроможність економіки. Крім того, триває зниження рівня матеріальної бази основних галузей соціальної сфери, що створює суттєві перешкоди для якісного розвитку людського потенціалу [1, 2].

В XXI ст. на підвищення продуктивності праці впливають такі фактори, як фондоозброєність та підвищення кваліфікації кадрів, процес/ефект реалокатії, тобто активізація міжсекторного і міжгалузевого перетікання робочої сили в сфері діяльності, що найбільш активно і високопродуктивно розвиваються. Запуском цього процесу є наявність інвестиційних та інтелектуальних ресурсів з відповідним сприятливим інституційно-інфраструктурним забезпеченням. В Україні ці процеси, на жаль, відбуваються епізодично і несистемно, а результат за даними міжнародних індексів і макроекономічної статистики в основному неефективний. Тому визначальним фактором системного розвитку для економіки України є формування сприятливої нормативно-правової бази, інфраструктурного та інституційного забезпечення, що залучатимуть та збільшуватимуть потоки інвестиційних та інтелектуальних ресурсів у вітчизняну економіку [3].

Частково інвестиційна політика в Україні впроваджується, але її заходи ще не мають системних успіхів. З позитивного в цій сфері можна відзначити те, що депутати Верховної Ради України 17.12.2020 року ухвалили Закон «Про державну підтримку інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями» №1116-ІХ, який підписав Президент України підписав 10.02.2021 р. Цей Закон виокремлює новий вид інвестора – такого, що має значні інвестиції, і передбачає для нього низку преференцій. Відтепер цих інвесторів під час здійснення їхніх проєктів супроводжуватимуть персональні радники, уповноважені Кабінетом Міністрів України: державні інвестиційні менеджери. Закон перелічує вимоги до інвестиційного проєкту, який претендує на державну підтримку. Зазначається, зокрема, що розмір капіталовкладень має перевищувати 20 млн євро та передбачати створення не менш ніж 80 робочих місць. У законі наведено також обмежений перелік сфер промисловості, в яких такі проєкти можуть реалізуватися. Зокрема, визначено можливість отримання податкових пільг, забезпечення інвестиційних проєктів об'єктами суміжної інфраструктури, надання переважного права землекористування земельними ділянками державної або комунальної власності для реалізації інвестиційних проєктів, закріплення гарантій інвестора через укладення прямого договору з урядом України. При цьому загальний обсяг державної підтримки не має перевищувати 30% від суми інвестицій у проєкт. Згідно з документом,

підтримка надаватиметься підприємствам, які працюють у переробній промисловості, транспортній галузі, освіті, науковій та науково-технічній галузях; охороні здоров'я, мистецтві, культурі, спорті, туризмі та курортно-рекреаційній сфері. Також передбачено створення спеціальної урядової уповноваженої установи, що займатиметься супроводом інвестиційних проєктів, допомогою інвесторам від початку проєкту і протягом усього часу його тривалості. Що ж до суті пільг, то йдеться про звільнення від певних видів податків та мит, забезпечення переважного права землекористування тощо [4].

Крім того, Україна проводить імплементацію українського законодавства в контексті «промислового безвізу» з країнами ЄС. Для цього необхідно 80 нормативних актів ЄС гармонізувати із законодавством України. Так, щодо 67 документів експерти дійшли висновку, що законодавчі акти ЄС належним чином транспоновані. Ще щодо 13 документів робота триває. За 6 з них були надані проєкти відповідних нормативних актів ЄС [5].

Також 11 травня 2021 р. в Україні затверджено положення про «Офіс з розвитку підприємництва та експорту», метою діяльності якого є сприяння розвитку та підтримка малого і середнього підприємництва, підтримка та просування експорту товарів, робіт та послуг українських виробників відповідно до програмних документів Кабінету Міністрів України, інших документів державного планування [6].

Зазначені вище заходи та інститути мають покращити стан інвестиційної політики в нашій країні, але поки що не спостерігається суттєвого збільшення інвестицій, підвищення продуктивності праці, а ступінь зношування основних фондів на підприємствах посилюється. При цьому ІТ-сектор України розвивається більш потужно і системно, ніж інші сектори економіки, працюючи в основному в тіні. Тому ефективне державне стимулювання має більше уваги приділяти розвитку освіти, науки, молодіжній політиці, формуванню сприятливого інноваційно-цифрового середовища.

Ефективні реформи державного стимулювання інвестування в економіку України, на наш погляд, мають включати такі заходи:

1. Держава має відчутніше стимулювати саме інклюзивний економічний розвиток і забезпечувати відповідні європейські соціальні стандарти для населення країни.

2. Необхідне удосконалення механізмів та інструментів державної політики, спрямованих на забезпечення титулів власності в українські активи; формування прозорих, чітко функціонуючих і зосереджених на інтереси громадянського суспільства стійких інститутів правоохоронної та судової гілки влади.

3. Стратегічно виважена інвестиційна політика держави має базуватись на прорахованих і ретельно розроблених тактичних заходах, а також забезпечена відповідними інститутами, інфраструктурним забезпеченням та іншими ресурсами, що має сприяти розширенню довгострокового інвестиційного потенціалу держави та активізації інвестиційної діяльності підприємств.

4. Обмеженість державних інвестиційних ресурсів обумовлює їх зосередження у максимально продуктивні канали формування критичної

інфраструктури для економіки України та у вироблення товарів з найвищими показниками доданої вартості. На державному рівні мають бути озвучені чіткі пріоритети, ресурси і заходи в часі з їх реалізації.

5. Державно-приватне партнерство має спрямовуватись на мультиплікаційний ефект, коли 1 грн державних коштів створює 3–5–10 грн у товарах, послугах, перспективних патентах, що збільшуватиме місцевий і державний бюджет, при цьому активно стимулюючи приватні вкладення. На наш погляд, найбільш ефективними методами є створення сучасних інноваційних та індустріальних парків біля крупних українських міст з максимальним інфраструктурним забезпеченням для підприємців (електро- і водозабезпечення, інтернет і зв'язок, підведення логістичних шляхів і комунікацій, складські приміщення, каналізація і утилізація промислових відходів; послуги з правового оформлення, ІТ-забезпечення, охорони, клінінгу, ведення бухгалтерського обліку; консалтинг з управлінських, маркетингових та ін. питань).

6. Вдосконалення податкового, земельного, корпоративного, митного та спеціального інвестиційного законодавства, підвищення рівня захисту інтересів приватних інвесторів, дерегуляція і посилення заходів боротьби з корупцією і бюрократизованістю у сфері інвестиційної діяльності.

7. Покращення фінансово-інвестиційного механізму забезпечення інвесторів, формуючи більш дієвий, прозорий і ефективний фондовий ринок та поступово знижуючи облікову ставку НБУ, що в цілому здешевить залучення та кредитні ресурси для розвитку підприємницьких структур.

8. Впровадження сприятливої і стимулюючої політики амортизаційних відрахувань, спрямованої на можливість мати більші фонди амортизації, а також більш швидкі темпи оновлення активів на підприємстві. В цьому контексті, на нашу думку, малим і середнім підприємствам машинобудівної сфери, переробної промисловості, інноваційного сектора і ІТ-сфери можна було б запропонувати замінити податок на прибуток впровадженням податку на виведений капітал, а сировинним підприємствам навпаки впровадити ренту, яка б обмежувала дохідність від різких цінових коливань на світових ринках.

9. Розробка і впровадження оновленого законодавства щодо фокусування крупного вітчизняного корпоративного сектору на вертикально інтегровану диверсифікацію. Кожна крупна корпорація має займатись своїм чітко визначеним профільним направленням і вдосконалювати його, системно інвестуючи в нього. В цьому контексті є сенс переосмислити і перезавантажити антимонопольне законодавство України.

10. Надання більше можливостей для опосередкованої підтримки малому і середньому бізнесу машинобудівної сфери, переробної промисловості, інноваційного сектора і ІТ-сфери, особливо при експортних поставках готової продукції (страхування і кредитування продукції, надання гарантій; логістичного, маркетингового і консультаційного забезпечення тощо).

Підсумовуючи відзначимо, що навіть існуючі, значні виклики, такі, як деглобалізаційні процеси, пов'язані з пандемією, або посилення конкуренції між країнами та бізнес-структурами в світі, все ж таки дають можливості

Україні розвинути сучасну економіку за рахунок певних пріоритетів – це, на наш погляд, є машинобудівна галузь, переробна експортно орієнтована промисловість, ІТ-сектор, інноваційний сектор. Саме ці чотири надважливі сфери держава Україна має законодавчо, інституційно й інфраструктурно підтримувати, а також ефективно стимулювати приватних вітчизняних і закордонних підприємців інвестувати в ці сфери діяльності. Автори бестселера Тью Блуммарт, Стефан Ван ден Брук в своїй книжці «4-та промислова революція і бізнес» зазначили: Лінійне мислення марне в нелінійному світі! Майбутнє не є продовженням минулого. Воно – низка стрибкоподібних змін. Тільки прийнявши ці зміни і навчившись з ними справлятися, ми отримаємо шанс вижити і добитися успіху в ХХІ столітті. Тому Україні потрібно, врахувавши свої помилки, шукати можливості, ресурси і завойовувати своє місце в новій динамічній і глобалізованій світовій економіці [7].

Список використаних джерел

1. Пріоритети інвестиційної політики в контексті модернізації економіки України / за ред. Я.А. Жаліла. Київ: НІСД, 2013. 80 с.
2. World Development Indicators / World Bank. URL: <http://wdi.worldbank.org/table/2.4#>
3. Касич А.О. Продуктивність праці як індикатор ефективної економічної політики держави. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2019. № 7–8 (218–219). С. 119–129.
4. Президент підписав закон щодо державної підтримки інвестиційних проектів зі значними інвестиціями / Офіс Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-shodo-derzhavnoyi-pidtrimki-investi-66453>
5. «Промисловий безвіз»: перший звіт експертів місії ЄС дає позитивну оцінку щодо високого ступеню імплементації українського законодавства до європейського / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 17.05.2021. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
6. Уряд ухвалив рішення щодо створення «Офісу з розвитку підприємництва та експорту» / Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. 18.05.2021. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
7. Блуммарт Тью, Ван ден Брук Стефан. Четвертая промышленная революция и бизнес: Как конкурировать и развиваться в эпоху сингулярности. / пер. с англ. Москва: Альпина Паблицер, 2019. 204 с.

Е.І. ШЕЛУДЬКО,
*канд. екон. наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу промислової політики
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

М.Ю. ЗАВГОРОДНЯ,
*канд. екон. наук, науковий співробітник
відділу промислової політики
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИКИ ЗАЙНЯТОСТІ В ПРОМИСЛОВОСТІ

Сучасні тренди сфери зайнятості України формуються під впливом чинників демографічного, технологічного, глобалізаційного, інституціонального характеру і обумовлені рядом макроекономічних і соціальних проблем: швидким старінням населення, скороченням кількості осіб працездатного віку, збільшенням економічного тягаря на зайнятих громадян, зростанням трудової та освітньої міграції серед працездатного населення та наявністю ризиків у сфері зайнятості через можливе зростання безробіття, технологічну трансформацію ринку праці і люмпенізацію.

Хронічними стали дисбаланси через нерівномірність на ринку праці та ринку освітніх послуг в професійному, територіальному та регіональному вимірах (за даними МОН 80% випускників закладів загальної середньої освіти України продовжують навчання у закладах вищої освіти, тоді коли найбільша потреба ринку праці є у кваліфікованих робітниках); зареєстроване безробіття та значну кількість економічно пасивного населення – близько 5 млн осіб працездатного віку); дефіцит необхідних кваліфікованих фахівців і незатребуваність наявних; нераціональне використання кадрів (значна частина випускників ЗВО працює не за отриманою кваліфікацією або використовується на ринку праці як низькокваліфікована робоча сила).

Значною мірою безробіття походить від труднощів у співвідношенні попиту та пропозиції щодо зайнятості. Ці труднощі пов'язані, зокрема, і з перешкодами для географічної мобільності людей, які шукають роботу. Закриття кордонів та погіршення ситуації на ринках праці європейських країн значно збільшили зворотній потік трудових мігрантів в Україну. Проте, за даними Державної служби зайнятості, рівень безробіття і кількість зареєстрованих безробітних у центрах зайнятості України вочевидь знижується. На 1 травня 2021 року кількість безробітних, зареєстрованих в службі зайнятості, становила 356 тис. осіб (або 88,6% від кількості осіб, які були зареєстровані на відповідну дату минулого року). З них, на 01.05.2021 р., зареєстровано безробітних за видами економічної діяльності промисловості: у добувній промисловості і розробленні кар'єрів – 3,4 тис. безробітних (82% від минулорічного періоду), у переробній промисловості – 49,8 тис. (76,2%), у постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – 7,3 тис. (78%), у водопостачанні, каналізації, поводженні з відходами – 3,1 тис. осіб

(або 90,2% на відповідну дату минулого року). Водночас кількість вакансій за видами економічної діяльності за цей період зростає, зокрема у переробній промисловості – на 51%, і становила на 01.05.2021 р. – 13059 осіб проти 8622 осіб (2020 р.). Кількість претендентів на 1 вакансію у промисловості становила (станом на 01.05.2021 р.): у добувній промисловості і розробленні кар'єрів – три особи на одну вакансію, у переробній промисловості – чотири, у постачанні електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря – чотири, у водопостачанні, каналізації, поводженні з відходами – дві особи на одну вакансію.

Соціальні наслідки кризи вимагають більш структурованої та більш скоординованої політики та дій у цій сфері як на національному рівні, так і державної підтримки економічної активності на місцевому рівні – як важливого інструменту в умовах пандемії COVID-19.

До цього часу проблеми зайнятості відводяться на другий план, їх вирішення не координується із інвестиційною, соціальною, промисловою та ін. політиками. В цих умовах основним і невід'ємним інструментом при прийнятті складних рішень у самих різноманітних сферах людської діяльності є Форсайт [1]. Форсайт передбачає участь багатьох зацікавлених stakeholders, часто за провідної ролі державних установ або спеціально утворених органів, у формуванні образу майбутнього і його реалізації [2]. Наявним науковим дослідженням бракує конкретних підходів щодо з'ясування мети, способів і функцій забезпечення інституціоналізації відносин зайнятості. Потребує наукового уточнення і характер відносин держави, недержавних інститутів, громадянського суспільства. Мало вивченою проблемою залишається й процес інтеграції всіх стейкхолдерів для забезпечення і втілення політичних, економічних та соціальних рішень.

Майбутній вигляд ринків праці також може бути зумовлений результатами форсайт-досліджень і сформований на цій основі політиці у сфері науки, технологій та інновацій [3]. Значна частина провідних країн уже активно випробовує різні стратегії та політичні заходи з метою осмислення негативних ефектів мінливої структури ринків праці та протидії їм, одночасно стимулюючи позитивні тренди для створення робочих місць і загального збільшення зайнятості. Новітні дослідження щодо еволюції умов зайнятості в довго- та середньостроковій перспективі базуються на орієнтованому на майбутнє аналізі технологій, превентивному імітаційному моделюванні, форсайт-дослідженні, в результаті якого формулюються і реалізуються спеціальні заходи політики.

В Україні започатковано формування стратегічного бачення осучаснення освітньої та професійної парадигм, а також основних тенденцій змін структури зайнятості за ВЕД та професіями. Актуалізувались прикладні дослідження щодо визначення трендів формування та розвитку ринку праці, попиту на затребувані цифрові навички, професійні кваліфікації, з урахуванням впливу глобальних світових тенденцій: розвитку Індустрії 4.0 та зокрема цифровізації, автоматизації робочих місць. Це також породжує суттєве зростання кількості

безробітного населення через невідповідність кваліфікації робочої сили потребам ринку праці визначених видів економічної діяльності.

Нині в Україні істотною проблемою є втрата трудових ресурсів, насамперед спричинена такими факторами: низькою оплатою праці багатьох професійних груп на території України; скороченням обсягів виробництва та збуту продукції вітчизняними підприємствами, нестачею робочих місць та важкими умовами праці; потребою у самореалізації у більш розвинених країнах Євросоюзу; підвищенням вартості комунальних послуг (що сприяє переорієнтації внутрішньої трудової міграції в зовнішню); воєнними діями на сході країни. Ця проблема спричинила трансформації трудового ринку всередині держави та ринку освітніх послуг, а також вплинула на економічний розвиток країни.

Першими кроками до змін на ринку праці в Україні стало визначення Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України відповідальним за формування й реалізацію державної політики у сфері зайнятості населення (згідно Закону України № 341-ІХ від 5 грудня 2019 р.), що робить визначальною економічну політику держави у розвитку ринку праці; розроблення Стратегії розвитку державної служби зайнятості на 2020-2022 рр., яка націлена на впровадження нових підходів у роботі Державного центру зайнятості, поширення серед персоналу служби нових цінностей для поліпшення взаємодії, комунікації з працівниками, насамперед, в частині профорієнтації та професійного зростання, що має проводитися узгоджено з потребами ринку праці. Головним пріоритетом при цьому стають навички, вміння та знання. Вагомою альтернативою загальній традиційній системі освіти стає неформальне та інформальне навчання. З метою адаптації освітніх програм навчання до потреб ринку праці нагальним стає аналіз Державною службою зайнятості (спільно з Мінекономіки) реального стану справ на ринку праці.

Отже, для розв'язання проблем втрати трудових ресурсів та зниження трудової міграції необхідний системний підхід на основі моделі МОП як рамкової основи для державного антикризового регулювання та протипандемічної політики. Така політика у сфері праці визначає чотири напрями: стимулювання економіки та зайнятості; підтримку життєдіяльності підприємств, збереження робочих місць та доходів; посилення захисту працівників на робочому місці; опору на соціальний діалог для прийняття узгоджених рішень. В умовах загострення конкуренції за робочу силу та інтелектуальний ресурс українських фахівців першими і найбільш дієвими кроками державної політики мають бути:

- політика закріплення фахівців через надання можливостей відкриття власної справи на Україні; стимулювання трудових мігрантів як носіїв виробничого і життєвого досвіду, підприємницьких навичок та демократичної культури до підприємництва;

- розв'язання проблем щодо працевлаштування на перше робоче місце та зменшення дискримінації для людей поважного віку, вирішення питань соціального захисту, відповідної зарплати та гідних умов праці; створення системи державної інформаційної і консультаційної підтримки мігрантів;

- вдосконалення законодавства України щодо забезпечення державного регулювання в трудовій сфері в умовах в пандемії; урахування завдань регуляторної протипандемійної політики України у державних та регіональних стратегіях і програмах; навчання цифровим навичкам громадян для стійкості і гнучкості економіки в умовах коронакризи;
- залучення інвесторів, створення умов для релокації різних виробництв із застосуванням імпаکت-інвестування (співфінансування);
- стимулювання внутрішнього споживання населенням продукції вітчизняного виробництва;
- підтримка збереження підприємницького потенціалу для стабілізації ситуації на ринку праці (податкові пільги та канікули при створенні робочих місць, гранти на створення робочих місць, субсидії та гранти на підготовку й навчання персоналу);
- попереднє навчання та підвищення кваліфікації робочої сили, насамперед, використовуючи наявні спроможності українських спеціалістів у цифрових, сервісних технологіях і створенні гнучких умов обслуговування клієнтів;
- забезпечення регуляторної політики держави для переходу на гнучкі форми зайнятості;
- створення пільгових умов оподаткування для тих підприємств, що запроваджують новітні технології для безпеки на робочому місці.

Висновки

Проблеми зайнятості можуть мати концептуальні рішення шляхом сприяння розширенню сфери застосування праці, що досягається в основному макроекономічними заходами з використанням інструментарію кредитно-грошової, інвестиційної, бюджетної політики, податкового регулювання; а також підвищення конкурентоспроможності робочої сили через фахову передвищу та вищу освіту, професійне навчання, стимулювання гідної праці, заохочення соціального захисту працівників.

Умовами повної і продуктивної зайнятості є прийняття змін до професійних стандартів; змін до порядку формування держзамовлення, ліцензування, оновлення вимог до освітніх програм; змін до порядку формування держзамовлення; методології та аналітики потреби у професійних кваліфікаціях, аналізу ринку праці в цілому; пропозицій до Рамок професійних цифрових компетентностей працівників основних професійних груп.

Список використаних джерел

1. Frame: skills for the future. Foresight / European Training Foundation, 2014. URL: <https://www.voced.edu.au/content/ngv%3A63470> (дата звернення – 12.05.2021).
2. Квітка С.А. Форсайт як технологія проектування майбутнього: новітні механізми взаємодії публічної влади, бізнесу та громадянського суспільства. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 8 (34). С. 5–15.

3. Да Фонсека Рикардо Сейдль. Будущее занятости: оценка эффектов Форсайта в сфере науки, технологий и инноваций. *Форсайт*. 2017. № 4. Т. 11. С. 9–22.

Н.В. КУДРИЦЬКА,

*канд. екон. наук, старший науковий співробітник
відділу розвитку виробничої інфраструктури,*

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

МОДЕРНІЗАЦІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ ЩОДО РОЗВИТКУ КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА У СЕКТОРІ МОРСЬКОГО ТРАНСПОРТУ В НОВІТНІХ УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Зі стрімким поширенням процесів глобалізації у світовому господарстві роль транспорту, особливо морського, залишається незмінно високою. У системі глобалізаційних процесів, які відбуваються у світовому господарстві, транспорт займає особливе місце – він є чинником, що зміцнює зв'язки між найвіддаленішими куточками планети. Транспортні перевезення та процеси глобалізації є взаємозалежними явищами у світовому господарстві. Транспорт функціонує на різних рівнях глобалізації, забезпечуючи доступ окремих компаній до світового рівня, який характеризується посиленням економічної взаємозалежності країн і регіонів, переплетенням їх господарських комплексів та економічних систем.

Зважаючи на сучасні умови функціонування національного господарства України, тенденцій розвитку світогосподарських зв'язків, нагальною проблемою є визначення цільових напрямів державного регулювання функціонування морського транспорту, розроблення концептуальних основ вдосконалення його механізму та шляхів підвищення ефективності. Необхідним напрямом створення сучасної системи державного регулювання функціонування морського транспорту України є спрямування зусиль на проведення змін, які мають бути спрямовані на розвиток конкурентних відносин, що сприятиме більш ефективній адаптації до ринкових умов господарювання, а також забезпечить реалізацію довгострокової стратегії розвитку.

Стратегічні напрями, цілі та завдання модернізації функцій держави щодо розвитку конкурентного середовища у секторі морського транспорту, а також терміни їх досягнення визначені Угодою про асоціацію України з ЄС, Транспортною стратегією України на період до 2030 року, Стратегією розвитку морських портів України на період до 2038 року.

Важливим напрямом реформ у цьому контексті є дерегуляція, що спрямована на спрощення ведення бізнесу та покращення інвестиційної привабливості цього сектора транспорту.

Дерегуляція – це обмеження втручання державних органів у економічну та виробничу діяльність суб'єктів підприємництва, тобто скорочення переліку видів діяльності, які підлягають ліцензуванню, скорочення кількості отримання дозволів, пом'якшення податкових умов для бізнесу, зменшення числа контролюючих органів.

У 2020 році Україна зайняла 64-ту позицію у рейтингу легкості ведення бізнесу *Doing Business*, що на сім позицій краще, ніж у 2019 р. [1]. Безпідставне розширення кількості дозвільних документів не відповідає курсу Уряду щодо дерегуляції економіки і спрощення дозвільної системи. До того ж багаторівнева система контролю створює підґрунтя для можливих корупційних проявів.

Тому Мінінфраструктури України передбачило, що кількість документів, які надаються капітаном судна капітану морського порту при заході в акваторію, зменшена в 6 разів. Замість 23 копій документів, які раніше надавалися капітаном судна, зараз залишено надання всього 4, таких як:

- класифікаційне свідоцтво;
- свідоцтво про реєстрацію;
- міжнародне обмірне свідоцтво;
- міжнародне свідоцтво про вантажну марку.

Відбулося суттєве скорочення кількості контрольних процедур. Раніше оформлення судна здійснювалося на борту судна щонайменше п'ятьма контролюючими органами і тривало кілька годин. Відтепер судовий агент має всі необхідні для оформлення документи завчасно, до моменту прибуття судна в порт. Сама перевірка здійснюється в службовому приміщенні контролюючого органу. Така кардинальна зміна усунула вплив людського фактора, зекономила час і гроші учасників процедур. Нововведення скоротили час перебування суден у портах та збільшили пропускну спроможність портів на 15%. Скоротився час неефективного простою, за який раніше доводилося сплачувати вантажовласникам [2].

Важливим напрямом модернізації функцій держави щодо розвитку конкурентного середовища морського транспорту є удосконалення системи дипломування українських моряків відповідно світових вимог. Фахівцями Мінінфраструктури України та Інспекції з питань підготовки та дипломування моряків розроблено план першочергових заходів щодо удосконалення системи дипломування моряків. Основною метою розроблених заходів є оптимізація та спрощення системи шляхом приведення її до практики провідних морських країн. Планом передбачено такі заходи:

- 1) дерегуляція системи дипломування моряків.
- 2) підвищення об'єктивності оцінки кваліфікації моряків та запобігання потенційних корупційних явищ;
- 3) підвищення прозорості та ефективності роботи Державної кваліфікаційної комісії та Державного реєстру документів моряків України [3].

Також необхідно відзначити, що розвиток конкурентного середовища морського транспорту передбачає скорочення видів послуг, які надаються державними установами. У ст. 19 Закону України «Про морські порти України» визначено, що «у морських портах надаються послуги з обслуговування суден,

здійснення операцій з вантажами, у тому числі проведення вантажно-розвантажувальних робіт, послуги з обслуговування пасажирів та інші послуги, передбачені законодавством... Виключно державними підприємствами, установами та організаціями надаються послуги з:

- 1) регулювання руху суден;
- 2) забезпечення проведення аварійно-рятувальних робіт;
- 3) навігаційно-гідрографічного забезпечення мореплавства;
- 4) картографічного забезпечення мореплавства;
- 5) забезпечення запобігання і ліквідації розливу забруднюючих речовин»

[4].

Таким чином, до послуг, які можуть надаватися у портах приватними підприємствами, відносяться вантажно-розвантажувальні роботи, послуги з обслуговування пасажирів, митне оформлення вантажів, організація екскурсій тощо.

З метою інтеграції морського транспорту України до світового транспортного простору необхідне сприяння залучення приватного та іноземного капіталу, надання рівних прав недискримінаційного доступу приватним операторам до об'єктів транспортної інфраструктури, які не є стратегічно важливими. У сучасних умовах глобалізації інвестиційний розвиток конкурентного середовища морського транспорту передбачає впровадження системи кредитування під гарантії уряду, укладання договорів концесії, оренди, інших форм державно-приватного партнерства.

Актуальним є впровадження економічно обґрунтованої тарифної системи, яка залежить від кон'юнктури ринку, забезпечення її стабільності, передбачуваності та гнучкості; удосконалення тарифів у сфері надання спеціалізованих послуг портів, оптимізація і встановлення на конкурентоспроможному рівні тарифів на переробку вантажів та портових зборів. Портові збори в українських портах – найвищі на Чорному морі і є одними з найвищих у світі. В умовах глобалізації світової економіки, розвитку морських перевезень, зростання конкуренції між портами кожен долар в логістичних витратах відіграє ключову роль при виборі способу і маршруту перевезення.

Одним із важливіших напрямів модернізації функцій держави щодо розвитку конкурентного середовища морського транспорту є приведення стандартів екологічної безпеки роботи морських портів у відповідність з міжнародними. Як зазначено у Білій книзі «Транспорт. План розвитку єдиного європейського транспортного простору – на шляху до конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи»: «екологічні показники морських перевезень можуть і повинні бути покращені як за рахунок технологій, так і кращих видів пального і кращої організації перевезень: загалом викиди вуглецевого газу в ЄС, які припадають на морський транспорт, повинні бути скорочені на 40% (якщо практично можливо – 50%) до 2050р. порівняно з рівнями 2005р.» [5].

Наприкінці слід відзначити, що хоча перспективи розвитку морських перевезень у майбутньому представляються позитивними, доцільно виявляти

обережність у цих оцінках з урахуванням невизначеності щодо стійкості економічного зростання. Така невизначеність значною мірою обумовлена поєднанням геополітичних і економічних ризиків, що пов'язано з торговельною політикою та структурними зрушеннями, такими як перебалансування економіки Китаю, уповільнення зростання глобальних виробничо-збутових ланцюгів і змін у світовому енергетичному балансі. Цьому сприяє також поява нових тенденцій, зокрема поширення цифрових технологій, які можуть змінити вигляд світового судноплавства і потоки та схеми морських перевезень [6].

Спостерігається і низка негативних факторів, які призвели до уповільнення темпів зростання морської торгівлі, а саме: торговельна напруженість і протекціонізм; «Brexit»; економічні трансформації у Китаї; геополітичні негаразди; перебої з боку пропозиції у нафтовому секторі, пандемія коронавірусу.

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, ухвалення Закону «Про морські порти України», інших нормативно-правових актів, процеси дерегуляції, створення умов для покращення ведення бізнесу та пов'язані з цим зміни у системі управління та господарювання у секторі морського транспорту є запорукою підвищення рівня конкурентоспроможності України на світовому ринку надання цього виду послуг.

Список використаних джерел

1. Плюс семь. Украина поднялась в рейтинге Doing business-2020. URL: <https://biz.liga.net/ekonomika/all/novosti/ukraina-podnyalas-v-reytinge-doing-business-2020>.
2. Реформи в галузі водного транспорту. URL: <https://mtu.gov.ua/content/reforma-v-galuzi-vodnogo-transportu.html>.
3. Мініфраструктури пропонує удосконалити систему дипломування моряків. URL: <http://www.mtu.gov.ua/content/reforma-v-galuzi-vodnogo-transportu.html>
4. Закон України від 17.05.2012 №4709-17 «Про морські порти України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4709-17#Text>
5. Біла Книга – Транспорт. План розвитку єдиного європейського транспортного простору — на шляху до конкурентоспроможної та ресурсоефективної транспортної системи». URL: https://brdo.com.ua/wpcontent/uploads/2016/01/1_Bila-knyga-transport-plan-rozvytku-yedynogo-yevropey-skogo-transportnogo
6. Обзор морского транспорта 2018 год. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/rmt2018_ru.pdf.

Н.Г. ГАХОВИЧ,

*канд. екон. наук, старший науковий співробітник
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

СТРАТЕГІЧНІ ПРІОРИТЕТИ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Боротьба зі змінами клімату на планеті вже давно стала мейнстримом у більшості розвинених країн. Спроби вирішити проблему глобального потепління, спричиненого викидами діоксиду вуглецю (CO₂), відбулись ще у 2015 р., коли 196 країн приєдналися до консенсусного документа «Паризька угода», що містить перелік заходів для зменшення викидів CO₂, починаючи з 2020 р. Водночас зростання забруднення навколишнього середовища і загроза повного виснаження природних ресурсів поставили людство перед необхідністю перегляду економічної парадигми, побудованої на принципах максимізації споживання. На зміну їй прийшла стратегія сталого розвитку, орієнтована на дотримання балансу економічних, екологічних і соціальних інтересів. Серед базових вимог сталого розвитку розглядається облік природних обмежень і необхідність гармонізації економічних і екологічних процесів. Однією з головних умов такої гармонізації є перехід економіки від лінійної моделі функціонування до циркулярної. Це підтверджується ухваленою у 2019 р. Європейською зеленою угодою – документом, який повинен перетворити Європейський континент на нейтральний до зміни клімату. 22 квітня 2021 р. відбувся перший саміт з питань боротьби зі зміною клімату, який відкрив президент США Джо Байден [1]. Це перший великий міжнародний захід, організований новою американською адміністрацією, приурочений до міжнародного Дня Землі, який відзначається 22 квітня. Раніше також проводились екологічні заходи, такі як: Конференція ООН з навколишнього середовища (Програма з довкілля, ЮНЕП), 1972 р. в м. Стокгольм (Швеція); Всесвітній екологічний саміт «Ріо-1992»; Кіотський протокол, 1997 р.; конференція «Ріо+20», 2012 р.; Паризька угода, 2015 р. Усі ці заходи спрямовані на розбудову циркулярної економіки та подолання змін клімату.

Перехід від індустріального суспільства до постіндустріального в 60-х роках ХХ ст., заснований на технологічному і технічному прогресі, зумовив появу в науковій літературі поняття «циркулярна економіка». Вперше циркулярну економіку як самостійний напрям дослідження визначили Д. Пірс і Р. Тернер понад 30 років тому [2]. Проте дотепер у науковій літературі та на практиці відзначається досить широка сфера розуміння основного змісту і цілей цього поняття. Циркулярна економіка являє собою модель, яка заснована на замкнутих циклах, із багаторазовим використанням ресурсу, високим ступенем переробки відходів, що сприяє їх скороченню. Фонд Еллен Макартур визначає циркулярну економіку як економіку, орієнтовану на відновлення і націлену на збереження корисних властивостей та цінності продуктів, компонентів, матеріалів. Це мінімізує потребу в нових матеріальних і енергетичних ресурсах

при одночасному зниженні негативного впливу на навколишнє середовище від видобутку ресурсів, викидів і відходів. Така модель виходить за рамки простого управління відходами та вимагає ефективного і раціонального використання природних ресурсів упродовж усього їх життєвого циклу. Таким чином, циркулярна економіка дає можливість створювати додану вартість, сприяє зростанню і створенню робочих місць, одночасно знижуючи забруднення навколишнього середовища [3]. Тобто перехід до такої системи надає не тільки екологічні, а й економічні переваги за рахунок створення нових робочих місць, економії витрат і запобігання забрудненню навколишнього середовища.

Цей тип економіки розглядається як частина Четвертої промислової революції, що, на думку науковців, матиме позитивний вплив на економічні процеси та сприятиме підвищенню раціональності у використанні ресурсів (у тому числі природних). Економіка ставатиме більш прозорою, передбачуваною, а її розвиток – швидким і системним [4].

З часів промислової революції світова економіка йшла шляхом лінійної моделі, суть якої зводиться до принципу «створення – користування – захоронення відходів». Із стрімким зростанням населення землі і більш активним споживанням стали помітні його побічні ефекти: деякі ресурси можуть бути вичерпані, виробництво багатьох товарів обходиться дорожче, ніж їх разове використання, а вплив постійно зростаючих відходів чинить згубний ефект на навколишнє середовище.

За даними звіту Ellen MacArthur Foundation і McKinsey & Company, в 2010 р. для виробництва споживчих товарів було використано 65 млрд т сировини, а у 2020 р. ця цифра досягла 82 млрд. Це значно прискорить темпи споживання.

Наслідком тенденцій зростання стане дефіцит ресурсів, підвищення рівня цін і формування величезної кількості відходів. Відмінність ситуації, що склалася з відходами в Україні, порівняно з іншими розвиненими країнами, полягає у великих обсягах утворення відходів та у відсутності інфраструктури поводження з ними (рис. 1).

Рис. 1. Відходи в Україні

Джерело: за даними Держстату України, 2019.

Річний обсяг генерування промислових відходів в Україні становить приблизно 420 млн т (серед яких 50 млн т вугільних та 100 млн т металургійних шлаків). Так, за даними Держстату України обсяг накопичення промислових відходів у спеціально відведених місцях або об'єктах становить майже 14 млрд т [5].

Високий рівень утворення відходів та низькі показники їх використання як вторинної сировини призвели до того, що в Україні щороку в промисловості та комунальному секторі нагромаджуються значні обсяги твердих відходів, з яких лише незначна частина застосовується як вторинні матеріальні ресурси, решта ж потрапляє на звалища.

За підрахунками Світового банку, до 2025 р. у світі буде утворюватися 2,2 млрд т відходів на рік. Традиційними підходами з їх утилізацією не впоратися. Залишається йти шляхом збільшення терміну служби речей, мінімізації кількості відходів та впровадження нових методів їх переробки. Все це чітко вбудовується в принципи циркулярної економіки. Вона саме прагне до мінімізації використання первинних ресурсів, збільшення можливого терміну служби товарів, впровадження «зелених» бізнес-моделей, повторного використання та організації більш ефективної і екологічної переробки відходів. Іншими словами, ремонт, повторне використання і переробка перетворюються на стрімко зростаючий бізнес з великою кількістю нових робочих місць. Україна не повинна втрачати цю нагоду. Малий бізнес, соціально активні підприємці відіграватимуть тут основну роль. Індустрія ремонту і відновлення може сформувати велику кількість нових робочих місць, чинити позитивний вплив на добробут населення. Наприклад, перероблений пластик може бути на 20% дешевший за вироблений з нафти, відповідно, компанії будуть в ньому зацікавлені, дедалі більше, щоб економити на витратах на закупівлю сировини. Це означає, що інвестори і підприємці стануть придивлятися до організації переробки пластику, що сприятиме створення нових робочих місць. В Євросоюзі завдяки новому Плану щодо просування циркулярної економіки в найближчі 10 років можуть бути створені понад 700 тис. нових робочих місць.

Циркулярна економіка не може залишатися абстрактною концепцією, вона повинна реалізовуватися через конкретні бізнес-моделі, цікаві приватному бізнесу. Є класичні моделі, наприклад використання переробленої сировини. Це стосується сфери використання пластику. Дедалі більше підприємств намагаються організувати систему зворотного збору своїх продуктів (упаковок), щоб налагоджувати їх переробку і тим самим замикають цикли всередині власного виробництва.

Розвиток циркулярної економіки дозволить тільки в Європі до 2030 р. підвищити продуктивність ресурсів на 3%, забезпечити економію витрат у розмірі 600 млрд євро на рік і ще 1,8 трлн євро у вигляді інших економічних вигод.

При цьому у країн з перехідною економікою більш високий потенціал для переходу до циркулярної економіки. Такі країни, як Німеччина чи Франція, на етапі активного промислового розвитку накопичили величезний обсяг відходів. Німеччині довелося інвестувати 10 млрд євро в утилізацію накопичених за всі

ці роки відходів. Крім того, за період промислового розвитку в Німеччині склалася культура одноразового споживання: люди готові викидати ті речі, які ще не відслужили свій термін. А у небагатих державах населення більш підготовлено до таких трансформацій, так як люди на особистому досвіді бачать, що скорочення відходів і підвищення терміну служби речей дозволяють заощадити. Тому в Україні люди мають більш позитивне ставлення до того, щоб використовувати речі повторно, ремонтувати їх. Це може служити гарною відправною точкою для розвитку економіки замкнутого циклу.

Сьогодні електроніка і електроприлади часто викидаються або тому, що в них «закладений» вихід з ладу, наприклад, через рік, або тому, що вони не можуть бути відремонтовані так, щоб відповідати сучасним потребам. Якщо це змінити, то економія грошових витрат домогосподарств швидко стане очевидною. Наприклад, у Франції обов'язкове маркування придатності продукції до ремонту та уведені високі штрафи за продукцію, що ламається передчасно і має дефекти. Тому замість купівлі речей необхідна оренда, а замість звалищ – рециклінг. В останні роки набирають популярність так звані сервісні бізнес-моделі, налаштовані не на продаж продуктів, а на надання їх у користування. Найпоширеніший і зрозумілий для пересічного споживача приклад – це прокат електроприладів, будівельних інструментів, сюди ж відноситься каршерінг.

Також на Renault Group відкрите виробництво з відновлення запасних деталей до автомобілів, тобто відновлені запчастини (від водяних pomp до двигунів) продаються з гарантією 1 рік за ціною 50–70% від вартості нових. На підприємстві працює понад 300 осіб, річний прибуток становить близько 270 млн дол., рентабельність не гірша, ніж на основному виробництві автомобілів. Загалом, за оцінками Європейської Асоціації постачальників авто компонентів, європейський ринок відновлених запчастин має річний потенційний обсяг в 10–12 млрд євро. Ще щорічно на суму понад 1,5 млрд дол. продають на експорт б/в мобільні телефони та побутову електроніку, яку відправляють на відновлення або переробку до Мексики, Індії, Гонконгу і Китаю.

Стан розвитку циркулярної економіки в Україні перебуває на початковому етапі. Так, наприклад, Україна вже переходить на стандарти і вимоги ЄС щодо утилізації електронного обладнання, екодизайну та екомаркування. Інший позитивний приклад – новий Закон про публічні закупівлі, який відкриває можливості для розвитку «зелених» закупівель та закупівель на основі «життєвого циклу».

Пріоритетними сферами, де можуть знайти себе вітчизняні підприємства, – це:

- папір, картон, PET і скло — в Європі переробляють до 50%, у нас все ще дуже мало, настав час перетворювати це на бізнес;

- будівельне сміття – це найбільший за обсягами вид відходів в Європі. Однак на відміну від європейців ми не так успішно справляємося із завданням утилізації такого роду матеріалів. Часто це закінчується скиданням на віддаленому пустирі, фактично формується нове звалище. Між тим дроблення

будівельного сміття, сортування і перепродаж (дороги і повторне будівництво) – це стабільний і прибутковий бізнес;

➤ старий одяг – H&M і Marks & Spencer збирають використаний одяг, використовуючи спеціальні програми стимулювання. Лідер у сфері переробки компанія I:CO (Дочірнє підприємство SOEX). У Німеччині у неї найбільші сортувальні потужності та працюють 600 працівників. Ще у компанії є підприємства в Індії та США. Зі старого одягу витягають пряжу, волокна для утеплювачів, автопромисловості тощо;

➤ органічні відходи – це потенційне джерело натуральних добрив для сільського господарства. Рациональне використання такого ресурсу допоможе Україні скоротити імпортозалежність цілої галузі, згладити ціновий тиск на сільськогосподарських виробників за рахунок підвищення конкуренції в секторі добрив і скоротити використання мінеральних добрив, які можуть чинити негативний вплив на довкілля;

➤ ремонт і відновлення побутової техніки – у нас є приклади майстерень і народних умільців, які ремонтують пральні машини або холодильники, але в промислових масштабах ніхто цього не робить. Ринок країн, що розвиваються, хоче отримувати всі блага цивілізації, але за менші гроші. Відновлені побутові товари за конкурентною ціною – це хороший продукт. Хто перший приведе до нашої країни таке виробництво, пожинатиме плоди нової економіки в дії;

➤ автомобільні шини мають значний потенціал переробки. З них, наприклад, можна робити мати для дитячих та спортивних майданчиків, метал і волокна вдруге продавати, також відомі бренди роблять із них підошву для взуття.

Цими та другими пріоритетними напрямками може зайнятися малий та середній бізнес, який створюватиме для економіки додаткові робочі місця з мінімальними загрозами для довкілля і парниковим викидами в атмосферу. Але треба розуміти, що розвиток економіки замкнутого циклу вимагає участі як державного, так і приватного фінансування для масштабування просунутих технологій і процесів, побудова інфраструктури і ланцюжки повернення продукції для вторинної переробки або відновлення. Для цього бізнесу в першу чергу потрібний доступ до фінансування. Більш доступним варіантом можуть бути комерційні програми фінансування всередині країни. Є так звані «екокредити», які реалізуються українським банками в рамках міжнародного партнерства. Є можливість поповнення оборотних коштів для старту або розширення бізнесу зі вторинної переробки або переобладнання підприємства відповідно до більш жорсткими екологічними нормами.

Таким чином, прискорення адаптації української промисловості до переходу на модель циркулярної економіки залежить у першу чергу від самих підприємців, і почати потрібно з найменшого – переходу до електронного документообігу (організаційна та екологічна ефективність); заміни ламп на світлодіодні; відмови від одноразового посуду на користь фарфорового або скляного; роздільний збір відходів на постійній основі та брати участь у фінансуванні системи збору та переробки відходів з метою підтримки розвитку циркулярної економіки.

Водночас необхідність активної участі держави в реалізації впровадження розвитку циркулярної економіки визначається такими стратегічними пріоритетами, як:

- розробка та затвердження плану дій із розвитку циркулярної економіки, який визначатиме три рівня циркулярної економіки: у межах підприємства, промислового парку, міста та провінції;

- збільшення фінансування з бюджету природоохоронної діяльності на основі участі держави та бізнесу в реалізації спільних проєктів щодо циркулярної економіки;

- створення Фонду стратегічних інвестицій для розвитку циркулярної економіки який інвестуватиме в ризиковані проєкти у сфері циркулярної економіки;

- розроблення законопроекту щодо впровадження міжнародних стандартів регулювання екологічно безпечних продуктів;

- розроблення законопроекту щодо сприяння зменшенню відходів відповідно до європейських практик управління відходами та ефективності використання ресурсів у промислових секторах (BREF) та новий класифікатор відходів;

- посилення норм екологічного регулювання шляхом уведення додаткових санкцій за порушення екологічних нормативів.

Економіка, в тому числі циркулярна, виграє, якщо компанії чітко усвідомлюватимуть, в якому напрямі змінюватиметься законодавство і які пріоритети ставить перед собою держава. Тобто при русі національної економіки до циркулярної немає необхідності відразу ж змінювати законодавство, але важливо, щоб була позначена позиція, наприклад «до такого стану ми хочемо прийти через 10 років». Тобто треба зрозуміти, що нова, більш екологічна, економічна модель і сучасні вимоги світу – це не тягар, а можливість. Економія, раціональне використання і велика ефективність споживання – все це повинно бути закладено в основу кожного бізнесу.

Список використаних джерел

1. Міжнародний саміт з питань клімату - 2021. 22.04.2021. URL: <https://tass.ru/mezhdunarodnyu-sammit-po-klimatu-2021>

2. Pearce David W., Turner R. Kerry. Economics of Natural Resources and the Environment Paperback. December 1, 1989.

3. Офіційний сайт Ellen MacArthur Foundation. URL: <https://ellenmacarthurfoundation.org>

4. Економіка замкненого циклу. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

5. Про промислові відходи: чи готова Україна до циркулярної економіки. URL: <https://ecolog-ua.com/news/pro-promyslovi-vidhody-chy-gotova-ukrayina-do-cyrkulyarnoyi-ekonomiky>

А.Б. ГЛАЗОВА,
канд. екон. наук, науковий співробітник
сектору міжнародних фінансових досліджень
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ У СТИМУЛЮВАННІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Фундаментальний характер цифровізації зумовлюється постіндустріальною фазою розвитку та цифровою трансформацією економіки. Імплементация інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у різних сегментах економіки як на національному, так і на глобальному рівнях зумовила до виникнення цифрової економіки, що визначається четвертою промисловою революцією.

Концепція Індустрії 4.0. передбачає повністю автоматизоване виробництво, управління яким здійснюється в режимі реального часу з урахуванням впливу зовнішніх умов. Світові промислові країни лідери (такі як США, Німеччина, Італія, Японія тощо) розуміють цифрову економіку саме як процес створення і використання єдиних виробничо-сервісних систем [1]. ***В Україні цифровізація сконцентровується на запровадженні нових послуг (сервісів), що базуються на зборі та аналізі різних даних та не охоплюють питання кардинальної зміни ситуації у виробничій системі, підходів до проектування, виробництва, збуту та експлуатації цих фізичних об'єктів, що закладено в концепцію Індустрії 4.0.***

У цьому контексті деякі країни світу забезпечили собі перехід до цифрової економіки і суттєво її розвинули – це в основному країни G7, а також такі країни, як Сінгапур, Ізраїль, Естонія, Швейцарія, Швеція, Тайвань тощо. Так, частка у ВВП високоінтелектуальних послуг і програмного забезпечення цих країн становить: Сінгапур – 75,2%; Ізраїлю – 69,5%; Естонії – 68,8%; Норвегії – 66,5. На відміну від зазначених країн, Україна має лише 5%.

Згідно зі звітом Global Innovation Index 2020 р. [2], що порівнює інноваційну діяльність 131 країни та економік світу, Україна в 2020 р. посіла 45-те місце, увійшовши до ТОП-2 країн економічної групи lower-middle income. Лідерами з інноваційного розвитку є Швейцарія, Швеція, США, Велика Британія.

Відповідно до звіту Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) за 2019 р., за рівнем розвитку технологій та інновацій Україна серед 100 країн світу посіла 60-ту позицію. За показниками структури виробництва і рушійних сил, Україна посіла 70-те і 59-те місця, відповідно. Тобто Україну віднесено до групи країн, які відстають [3].

Особливості цифровізації економіки в Україні та світі	
Україна	Розвинені країни (США, Японія, Німеччина тощо)
Цифровізація визначається як процес створення нових видів послуг (сервісів) у форматі віддаленого доступу, що ґрунтується на зборі, аналізі та обробці даних, не охоплюючи виробничу сферу.	Цифровізація – першочергово, процес трансформації виробничої сфери, проектування, збуту, експлуатації фізичних об’єктів, модернізація виробництва за рахунок імплементації інновацій у виробничий процес, а також створення та розвиток додатків та сервісів для оптимізації економічних відносин; Процес створення і використання єдиних виробничо-сервісних систем [1].
<i>Трактування концепції Індустрія 4.0</i>	
Придбання (імпорт) відносно нового обладнання з метою модернізації.	Абсолютна цифрова інтеграція підприємства по вертикалі та горизонталі, перехід на нові бізнес-моделі, удосконалення сервісів.
<i>Галузева структура поширення цифровізації</i>	
Сфера послуг, логістика, фінансовий сектор – відносно цифровізовані; Реальний сектор економіки України перебуває в укладі Індустрія 3.0, з недостатньою автоматизацією виробничих процесів.	Цифровізується як реальний сектор економіки (виробництво матеріальних та нематеріальних благ, товарів та послуг), так і фінансовий сектор.

У сучасних умовах прискорення інноваційного розвитку ґрунтується на впровадженні саме цифрових технологій, що сприяють формуванню нових моделей бізнесу. Взаємозв’язок інноваційного розвитку підприємства та цифровізації ґрунтується на інноваційних способах прискорення передачі інформації і замикання її у певні типи внутрішніх протоколів інформаційних систем, використання мобільних додатків зі спеціалізованим цифровим кодуванням та комп’ютеризація різних систем і їх повна автоматизація за рахунок використання Інтернету. За оцінками, в Україні рівень витрат підприємств на розробку нових технологій і продуктів та стан інвестування в інновації є абсолютно незадовільним, якщо подивитися на нього, порівняно зі світовими лідерами, і катастрофічним, якщо оцінити його з позиції перспектив розвитку країни (рис. 1) [5]. За даними Держстату, на виконання досліджень і розробок підприємства України у 2017 р. витратили 10 954 млн грн [6] (400–450 млн дол. США.). Тоді як згідно із доповіддю «Global Innovation 100» сукупний обсяг витрат 1 000 найбільших компаній світу на НДДКР у 2017 р. досяг 702 млрд дол. США. Витрати на НДДКР лідера рейтингу Amazon становили 16,1 млрд. дол. США., Volkswagen – 12,5 млрд. дол. США [7]. Найважливішими партнерами інноваційних підприємств із співробітництва залишаються переважно постачальники обладнання, матеріалів, компонентів або програмного забезпечення (26,1%), а також споживачі (13,7%). Частка підприємств, які співпрацювали з науковими організаціями (консультантами, комерційними лабораторіями, університетами та іншими ВНЗ та науково-

дослідними інститутами) становить в Україні лише 8,4% [8]. За даними Держстату, за результатами 2018 р. інноваційною діяльністю у промисловості займалося лише 16,4% підприємств. У розвинених країнах частка інноваційно активних підприємств є у 4–5 разів вищою і становить 50–60% загальної кількості підприємств. Частка інноваційно активних підприємств у середньому в ЄС складає 51%. Найвищий рівень у Бельгії – 68%, Португалії – 67%, Фінляндії – 65%, Німеччині – 64%, Люксембурзі – 64%. Найнижчий у Румунії – 10% та Польщі – 22%³². В Україні лише 3,9% підприємств витрачали кошти на науково-дослідні розробки (внутрішні та зовнішні). Частка інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції вже багато років перебуває на рівні 6–7%. Наукоємність ВВП в Україні суттєво скоротилася.

Таким чином, наразі обсяг фінансування інноваційної діяльності в Україні становить менше 1% ВВП, у той час як в ЄС – приблизно 2,14 %.

Рис. 1. Обсяг фінансування інноваційної діяльності в Україні

Джерело: [8].

Тому першочергова роль держави у стимулюванні цифровізації полягає у правильному трактуванні категорії (не лише створення сервісів, а й модернізація підприємств на основі введення інноваційних технологій у виробництво, збут тощо). Цифровізація реального сектора економіки України у вигляді інноваційного виробництва не спостерігається. Цифровізація економіки більше представлена у фінансовому секторі.

Зважаючи на сучасну структуру фінансового ринку України і стан запровадження інформаційно-комунікаційних технологій у фінансовому секторі, встановлено, що процеси цифровізації більшою мірою позначились на банківському секторі, що втілюється у наявності розвинутого інтернет-банкінгу (ПриватБанк, Укрсиббанк, Альфа Банк, Монобанк).

Дослідження проявів цифровізації у різних сегментах вітчизняного фінансового ринку дозволило встановити, що фондовий ринок значно відстає від сегмента банківських операцій за ступенем впровадження віртуальних технологій. Основними інструментами біржової торгівлі в Україні сьогодні є цінні папери першого порядку (державні облигації, облигації підприємств, акції), а операції з деривативами підлягають законодавчим обмеженням (непокриті деривативи заборонені) щодо кількості базових активів, емітентів, місця торгівлі цими цінними паперами. З одного боку, така нерозвиненість торгівлі похідними інструментами на фондовому ринку України усуває ризик виникнення спекулятивної цифровізації. Водночас така ситуація є свідченням невідповідності розвитку вітчизняного фондового ринку загальносвітовим тенденціям торгівлі деривативами. Наразі цифровізація проявляється лише у формі введення програмних продуктів учасниками фондового ринку, а основною технологією електронного трейдингу є ECN, на якій базується діяльність ПФТС. Пріоритетним завданням розвитку фінансового ринку є законодавче стимулювання цифровізації фондового ринку, перспективними напрямками якої визначено: консолідацію бірж з метою створення сильного інституційного підґрунтя сталого розвитку фондового ринку; модернізацію функціональної інфраструктури на базі ІТ з метою розвитку торгівлі похідними цінними паперами; універсалізацію біржових інститутів; модернізацію депозитарної системи України; розвиток електронних комунікаційних мереж з метою створення альтернативних торговельних систем (позабіржової торгівлі); а також законодавче регулювання позиції криптовалют та стимулювання розвитку світових позабанківських електронних платіжних систем розрахунків.

Список використаних джерел

1. OECD Digital Economy Papers / OECD. URL: https://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oecd-digitaleconomy-papers_2071682
2. Global Innovation Index 2020. URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2020.pdf
3. The Global Competitiveness Report 2019 / World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf
4. Пищуліна О. Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти / Razumkov centre. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf
5. Цифровая экономика и пути ее развития / Центр международной торговли Москвы. 2 октября 2018 г. URL: <https://wtcmoscow.ru/services/international-partnership/analytics/tsifrovaya-ekonomika-i-puti-ee-razvitiya>
6. Global Top 100 companies by market capitalization / PwC. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/audit-services/publications/assets/global-top-100-companies-2019.pdf>
7. Влияние технологий искусственного интеллекта на экономику и бизнес / T Adviser. URL: [https://www.tadviser.ru/index.php/Компания:Gartner_\(Гартнер\)](https://www.tadviser.ru/index.php/Компания:Gartner_(Гартнер)).

8. Інноваційна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / УкрІНТЕІ. 2020. 45 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/innovatsii-transfer-tehnologiy/2020/08/za-2019-1-1.pdf>

Л.Ю. ЧМИРЬОВА,

*науковий співробітник відділу розвитку виробничої інфраструктури,
ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ*

ДЕРЖАВНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

Екологічні зміни, викликані зростанням світового виробництва, використанням викопного палива, неефективним споживанням енергії, підвищенням автомобілізації, поставили під загрозу соціально-економічний розвиток країн світу. Так, у 2019 р. концентрація вуглекислого газу, який займає найбільшу частку у загальних викидах парникових газів (ПГ) в атмосфері, досягла рекордного рівня та становила 415,26 ppm, зростання ПГ у порівнянні з 1990 р. у світі становило 43%, а середньорічна концентрація CO₂ продовжує стабільно зростати. Автомобільний транспорт є основним споживачем нафти з часткою 50–60% загального споживання нафти, часто слугує основним джерелом місцевого забруднення повітря та закислення навколишнього середовища в більшості країн, що розвиваються.

У зв'язку зі зростанням ПГ в багатьох розвинених країнах світу, які складають 80% глобального автомобільного ринку, посилюють екологічні норми для автотранспорту. Для забезпечення контролю автомобільних викидів ЄС починаючи з 1992 р. почав запроваджувати на своїй території екостандарти, які встановлювали гранично допустимий вміст шкідливих речовин у вихлопних газах автомобілів, під час виробництва автомобілів, їх експлуатації та якості палива, які ставали більш жорсткими та полягали у поступовому впровадженні інноваційних рішень щодо конструкції автомобіля. Враховуючи те, що адаптація європейських стандартів є актуальним завданням як для національної економіки, так і для впровадження принципів сталого розвитку, Україна поступово їх уводить.

ЄС проводить політику щодо посилення екостандартів, і Україна взяла на себе зобов'язання їх імплементувати. З вересня 2015 р. в ЄС введено норми Євро-6, тоді як Україна, згідно з чинним законодавством, з 1.01 2014 р. тільки перейшла на стандарт Євро-4, а з 1.01 2016 р. – на стандарт Євро-5 (у ЄС стандарт Євро-5 застосовується з 2009 р.) Тож в Україні екостандарти Євро впроваджуються із запізненням у 8–14 років. Перша причина такої ситуації пов'язана з тим, що коли в Європі почали вводити екостандарти, в Україні відбувалося становлення нової незалежної держави і уведення таких нормативів не становило першочергове завдання. Україна почала вводити євро стандарти, починаючи з Євро-2, у 2006 р., проте треба зауважити, що в ЄС перехід від Євро-3 до Євро-5 зайняв 11 років, а Україні довелося подолати цей шлях за чотири роки. Значне відставання України при введенні екостандартів відбувається тому, що переналаштування виробництва

під нові вимоги й на сьогодні є складним завданням, яке вимагає впровадження нових технологічних процесів.

Перехід України на Євро-6 мав відбутися у 2018 р., що було врегульовано Законом України «Про окремі питання ввезення та реєстрації транспортних засобів на території України». Спочатку термін перенесли на 2020 р., проте наприкінці 2019 р. Верховна Рада знову відклала таке впровадження до 1 січня 2025 р. Така відстрочка, окрім іншого, пов'язана з тим, що Україна не має зобов'язань щодо чітких термінів приведення національного законодавства у відповідність до технічних регламентів ЄС, пов'язаних з імплементацією екологічного стандарту Євро-6.

Оцінка ринку автомобілів показала, що поповнення автомобільного парку України в останні роки здійснюється здебільшого за рахунок вживаних автомобілів. Так, протягом 2015–2019 рр. імпорт вживаних автомобілів збільшився більш ніж у 8 разів, а частка імпортованих вживаних автомобілів від загальної кількості перших реєстрацій у 2019 р. становила 82%, тоді як у 2015 р. – 26%, і така негативна тенденція продовжилась і на початку 2020 р. За даними митниці, вік більшості розмитнених вживаних автомобілів становив понад 15 років і відповідно це автомобілі стандартів Євро-2 та Євро-3, а середній вік транспортних засобів в Україні зараз становить близько 19–20 років, тобто де-факто відповідає стандартам Євро-0 – Євро-2.

Причинами різкого зростання імпорту вживаних автомобілів в Україні є такі.

1. В європейських країнах норми Євро є обов'язковими для виконання тільки автозаводами, а автомобілі, які перебувають в експлуатації, проходять екологічний огляд на атестованих станціях, за результатами якого отримують зелений талон відповідності автомобіля еконормам. За невідповідність нормам власник автомобіля має сплачувати екологічний збір, який є достатньо високим, причому чим нижча норма Євро, тим вищою буде плата. Тому європейським автовласникам дешевше купити новий автомобіль з більш високими нормами євро, ніж обслуговувати старий, що стало однією з основних причин, за якою європейці почали продавати такі автомобілі, а українці почали активно їх купувати, тому що вони коштують дешевше.

2. У 2019 р. простежується тенденція до збільшення частки імпорту автомобілів із США, які перебували у використанні та які найчастіше продаються після ДТП. Частина таких автомобілів має незначні дефекти, проте через них автомобіль стає значно дешевшим. Так, із загальної кількості імпортованих в Україну автомобілів, які перебували у використанні, у 2019 р. американські автомобілі становили близько 20%, і якщо порівнювати їх з ідентичними авто з ЄС, вони на 20–30% дешевші, через що користуються попитом на українському ринку. Найголовнішим аргументом проти ввезення таких автомобілів на ринок України є питання безпеки, тому що зазначені автомобілі були пошкоджені при ДТП і на американському ринку вони не підлягають реєстрації. На думку окремих експертів галузі, американські автомобілі, навіть у пошкодженому стані безпечніші ніж європейські, до того ж для допуску автомобілів в експлуатацію вони мають пройти сертифіковану перевірку на відповідність українським стандартам. Проте треба зазначити, що більшість американських автомобілів не відповідають українським

стандартам через технічні особливості. Так наприклад, згідно з українським законодавством показники поворотів мають бути жовтими, що унеможливило їх сертифікацію або сприятиме корупційній складовій при їх реєстрації.

Для запобігання такій ситуації планується змінити правила реєстрації автомобілів шляхом подання документів про реєстрацію транспортного засобу за кордоном і перекладу їх українською мовою, тоді як наразі вживані автомобілі можна зареєструвати на підставі «картки про утилізацію». Це ускладнить завезення американських автомобілів на український ринок через відсутність точного переліку документів, які видаються різними органами та за різними умовами [1].

На нашу думку, ввезення американських авто не зашкодить забезпеченню сталого розвитку України за умови якісного проходження їх сертифікації. В цьому питанні, на нашу думку, введення додаткових заборон призведе до того, що такі автомобілі почнуть завозити через сусідні країни, що не зменшить їх кількості на українських дорогах, проте їх вартість для українців стане вищою.

3. Останніми роками спостерігається ще один негативний чинник, який послаблює принципи сталого розвитку автомобільного транспорту, – це лібералізація умов розмитнення і можливості легалізації автомобілів, які порушили умови транзитного або тимчасового перебування в країні, що стимулює розвиток ринку вживаних транспортних засобів в Україні. Останніми роками це набуло великих масштабів та призвело до зростання вживаних автомобілів у структурі імпорту. Так, було ухвалено ряд законів, згідно з якими з імпорту вживаних автомобілів знято будь які екологічні вимоги. Крім того, Законом України № 2611-VIII було дозволено протягом 90 днів, з дати набрання Законом чинності, розмитнення автомобілів на єврономерах здійснювати за пільговими ставками акцизного податку, що призвело до стрімкого збільшення в Україні вживаних автомобілів.

За даними Державної фіскальної служби, в Україні перебуває 24505 автомобілів з іноземною реєстрацією, термін увезення яких уже закінчився, і 27604 автомобілів, які перебувають у країні з порушенням транзитних термінів; у режимі тимчасового ввезення, з початку 2017 р. в Україну потрапив 380521 автомобілів, тоді як за 2016 р. таких було 588326, за 2015 р. – 472 тис. [2].

У кінці 2019 р. було подано два законопроекти № 2342 та № 2345 щодо внесення змін до Податкового та Митного кодексів, якими пропонувалося спростити процедуру розмитнення автомобілів шляхом, по-перше, визначення ставки акцизного збору для авто без урахування вікового коефіцієнта, а по-друге, відтермінування застосування штрафів для автомобілів, які порушили умови розмитнення. Перший пункт прийнято не було, а відтермінування штрафів, яке було дійсне до кінця 2019 р., продовжили і на 2020 р. І нарешті в кінці 2020 р. власників автомобілів на європейських номерах дозволено притягувати до адміністративної відповідальності.

Періодично розглядаються законопроекти щодо введення пільг для розмитнення таких автомобілів, проте, на нашу думку такі дії матимуть негативні наслідки: 1) за рахунок збільшення кількості вживаних автомобілів; 2) через масове поповнення ринку транспортними засобами нижче стандарту Євро-5; 3) через втрату частини акцизного податку з увезених на митну територію України

пального і транспортних засобів, який наповнює ДДФ і відповідно зменшує його дохідну частину, яка йде на відновлення автомобільних доріг, що наразі є одним з основних пріоритетів розвитку національної економіки.

4. Ще одним фактором є те, що Росія, Білорусь та інші країни СНД заборонили ввезення вживаних авто зі стандартами нижче Євро-5, тому Україна може зайняти перше місце за імпортом вживаних автомобілів низьких стандартів, а також автомобілів, термін експлуатації яких становить понад 10 років і, відповідно, які через 10–15 років потрібно буде утилізувати, що створить надмірне навантаження на національну економіку.

Усі перераховані вище причини вже призвели до того, що українці замість придбання нових екологічних, але більш дорогих автомобілів купують старі вживані автомобілі з Європи та Америки, чим наносять ще більшу шкоду навколишньому середовищу України, адже для українців на сьогодні пріоритетом виступає саме ціна на автомобіль, а не його екологічність.

Список використаних джерел

1. Поталов М. Чи заборонять авто із США? Спойлер: ні, але з'явиться чимало проблем. *Економічна правда*. 2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/07/22/663210/>

2. Овчар П.А. Регулювання розвитком автотранспортної галузі в умовах трансформації національної економіки: дисертація на здобуття ступеня доктора економічних наук. Київ. 2019. URL: <https://nam.kiev.ua/files/tesis/dyss-ovchar.pdf>

І.П. МАКСИМЕНКО

*викладач Фахового коледжу інформаційних систем
і технологій ДВНЗ «Київський національний економічний університет
ім. Вадима Гетьмана»*

МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Макроекономічні зрушення, яких сьогодні потребує Україна, неможливі без ефективного державного регулювання або цілеспрямованого впливу, навіть жорсткого контролю, для спрямування економіки до поставлених цілей, завдань та інтересів країни. Підкреслимо: саме соціальних інтересів, бо Україна взяла напрям на євроінтеграцію, що неможливо без досягнення високих соціальних стандартів життя населення. Звернимо увагу, що, згідно з дослідженням Global Wealth Report, у якому вивчається рівень добробуту в усьому світі, сьогоднішня реальність відносить Україну до третіх країн світу, тобто українці переважно живуть на суму, меншу за прожитковий мінімум. Без належного державного регулювання, контролю соціально-економічних процесів, покращення рівня добробуту українців неможливий. У розвинених країнах саме держава виступає соціально-економічним гарантом – як унікальний за своїми правами та можливостями суб'єкт.

Механізм формування та реалізації державного управління – це сукупність і логічний взаємозв'язок соціальних елементів, процесів та закономірностей, через які суб'єкт державного управління «схоплює» потреби, інтереси і цілі суспільства в управляючих впливах, закріплює їх у своїх управлінських рішеннях та діях і практично втілює в життя, зважаючи на державну владу [1].

Визначимо негативні чинники, які впливають на формування механізму державного управління економіки України у сьогодишніх реаліях:

- пандемія і, як вимушений захід, локдаун, спричинили хвилю безробіття;
- суттєво зросли і зростатимуть надалі тарифи;
- низька спроможність уряду щодо підтримки незахищених верств населення;
- фактична відсутність інвестицій в економіку;
- реальне зменшення обсягів заощаджень;
- кредитні ресурси досі залишаються одними із найдорожчих у світі;
- існує державний борг, який потребує внутрішніх і зовнішніх запозичень;
- високий рівень корупції, тіншового сектора, криміналу та ін. [3].

Усе перераховане вище спричинило соціально-економічну напруженість у державі та потребує негайних дій.

Якщо співпраця України з МВФ залишатиметься малорезультативною і доступ на ринки капіталів також буде обмеженим, зовнішньоторгові позиції країни для 2021 р. навряд чи матимуть критичні (дефолтні) ризики – грудневі 2020 р. валютні надходження знімають ризики для вчасного і повного виконання зовнішніх платежів, принаймні у I півріччі. Навіть якщо частину боргових виплат Україна змушена буде зробити за рахунок резервів (саме тому закладається помітне їх зменшення у 2021 р.), проте їхній рівень залишатиметься достатнім для покриття 4-місячного імпорту.

Головні прогностичні макроекономічні показники для 2021 є такими:

- зростання реального ВВП – +2,5% (ВВП становитиме 149 млрд дол. США);
- інфляція (12.2020/12.2021) – 7,4%;
- середньорічний курс – 29,7 грн/1\$,
- середня заробітна плата – 12,5 тис. грн/міс.,
- зовнішньоторговельний дефіцит – 3,6% ВВП,
- валові резерви – 25 млрд дол. США (4,2 місяців імпорту наступного року),
- зовнішній борг уряду і центрального банку – 49,5 млрд дол. США (30% ВВП) [2].

Уряд України, розставляючи пріоритети, робить наголос на стратегічному плануванні розвитку. З метою забезпечення проведення державної економічної політики КМУ розробив Національну економічну стратегію на період до 2030 року. Проаналізуємо декілька із основних напрямів та шляхів досягнень цілей і завдань.

Напрямок 1. Макроекономічна політика.

1.1. Зменшення податкового навантаження на бізнес. Завданням стратегії є:

- проведення додаткового аналізу та визначення можливості скорочення податкового навантаження на фонд оплати праці за оптимальною моделлю із встановленням компенсаторів для бюджету;
- проведення амністії капіталів;
- зниження рівня дискреційності податку на нерухоме майно та землю, підвищення рівня бюджетних надходжень від цих податків.

1.2. Збереження помірною дефіциту бюджету та ефективне управління державним боргом. Завданням стратегії є:

- впровадження трирівневої системи пенсійного забезпечення;
- впровадження другого рівня пенсійного забезпечення (загальнообов'язкове державне пенсійне страхування) за обраною концепцією;
- переведення всього населення, яке не досягло пенсійного віку, на ефективну накопичувальну пенсійну систему.

1.3. Забезпечення стабільності фінансової системи. Завданням стратегії є:

- очищення усіх сегментів фінансового ринку від проблемних установ, відновлення довіри до фінансового сектора;
- підвищення прозорості фінансового сектора та публічного доступу до інформації;
- запровадження системи державних гарантій на портфельній основі.

Напрямок 2. Верховенство права.

2.1. Удосконалення системи стримувань і противаги між законодавчою, виконавчою та законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади. Завданням стратегії є:

- розроблення законопроектів щодо внесення змін до Конституції України та Законів України стосовно вдосконалення системи стримувань і противаги між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади, удосконалення балансу гілок влади.

2.2. Усунення корупційних ризиків у судовій системі. Завданням стратегії є:

- розроблення в установленому порядку законопроектів щодо:
 - надання суддям доступу до державних реєстрів;
 - встановлення чітких вимог щодо доброчесності до суддів;
 - покращення ефективності механізму моніторингу способу життя суддів та реалізації обов'язку судді підтвердити законність джерела походження майна
 - запровадження змішаного суду для бізнесу в системі господарських судів із залученням делегованих підприємцями присяжних для розгляду господарських справ;
 - впровадження випадкового розподілу справ між судами без урахування територіальної підсудності для розгляду справ засобами електронного судочинства;

– надання Громадській раді доброчесності повноважень перевіряти кандидатів до судів першої інстанції на доброчесність та професійну етику, можливість ініціювати дисциплінарні провадження щодо суддів;

– покращення матеріально-технічної бази судів.

2.3. Запровадження електронних сервісів та електронного суду.

Завданням стратегії є:

- розроблення в установленому порядку законопроектів щодо:

- переведення в електронну форму процесів документообігу в судах;

- запровадження можливості розгляду окремих категорій справ онлайн, незалежно від місцеперебування сторін і суду;

- спрощення судових процедур тією мірою, що не погіршує гарантій судового захисту, прав і свобод людини;

- забезпечення повного функціонування Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи;

- оновлення Єдиного державного реєстру судових рішень на основі доопрацьованої архітектури;

- запровадження системи штучного інтелекту для сприяння самостійному врегулюванню правового спору сторонами, а також для підготовки проектів судових рішень;

- забезпечення значної кількості сервісів судів та судових послуг в електронному режимі.

2.4. Забезпечення участі громадськості у судочинстві. Завданням стратегії є:

- розроблення в установленому порядку законопроектів щодо:

- внесення змін до законодавства для ефективного функціонування суду присяжних;

- запровадження інституту мирових суддів.

Напрямок 3. Регуляторне середовище

3.1. Затвердження ефективного технічного регулювання та ринкового нагляду. Виділимо деякі завдання стратегії:

- імплементація відповідних положень acquis ЄС до національного законодавства;

- поступове впровадження зводу європейських стандартів (EN) як національних стандартів;

- приведення національного законодавства у відповідність з положеннями Регламенту ЄС 2019/1020 про ринковий нагляд та відповідність продукції.

3.2. Оптимізація державного нагляду (контролю).

- створення інституту громадських рад з питань державного нагляду (контролю);

- цифровізація сфери державного нагляду (контролю);

Напрямок 4. Управління державною та комунальною власністю.

4.1. Підвищення інституційної спроможності Фонду державного майна України.

- забезпечення належного фінансування Фонду державного майна України для реалізації технічних, інфраструктурних, кадрових та інших потреб закріплення на законодавчому рівні централізованості управління регіональними філіями Фонду державного майна України;

- розширення функцій Фонду державного майна України щодо процесу передачі державних підприємств у концесію (зокрема збільшення переліку потенційних об'єктів концесії).

4.2. Впровадження політики власності державних підприємств.

- забезпечення впровадження політики власності державних підприємств, що базується на мінімальному втручанні держави у ринкові відносини та охоплює лише стратегічні сфери та природні монополії.

4.3. Велика приватизація державних підприємств.

- забезпечення впровадження механізму для запобігання блокуванню процесу великої приватизації із сторони державних підприємств та органів управління пришвидшення процесу великої приватизації шляхом законодавчих змін;

- залучення більшої кількості потенційних покупців шляхом ефективнішої комунікації;

- впровадження механізму стимулювання органів управління державними підприємствами, який гарантує певну винагороду (відсотки) за успішний кейс приватизації (ініціатива стосується великої і малої приватизації державних підприємств);

- подальше проведення конкурсів щодо відбору радників для підготовки до продажу об'єктів великої приватизації;

- проведення великої приватизації із залученням максимальної кількості покупців;

- завершення процесу великої приватизації державних підприємств.

4.4. Мала приватизація державних підприємств.

- збільшення кількості потенційних покупців шляхом надання повної інформації щодо державного підприємства — об'єкта приватизації та налагодження комунікації з потенційними інвесторами;

- проведення інвентаризації та оцінки усіх державних підприємств малої приватизації;

- формування переліків державних підприємств малої приватизації;

- проведення малої приватизації через онлайн-аукціони;

- завершення процесу малої приватизації державних підприємств;

4.5. Ліквідація державних підприємств.

- розв'язання питань щодо накопичених боргів проблемними державними підприємствами, доступу до інформації (установчих, фінансових документів тощо) та посадових осіб державних підприємств;

- ліквідація або реорганізація усіх нефункціонуючих державних підприємств.

4.6. Концесія державних підприємств.

- формування вичерпного переліку державних підприємств, що мають бути передані в концесію;

• сприяння залученню іноземних та внутрішніх інвесторів до угод концесії [4].

Проаналізувавши викладене вище, можна зауважити про таке.

За сучасних умов формування державного управління в Україні багато акцентується на глобалізаційно-інноваційних процесах, при цьому недооцінено проблему соціального і політичного розвитку суспільства. При реалізації неоліберального глобалізаційного напрямку, яку ми прослідковуємо у розглянутому нормативному документі, існує ризик посилити залежність від країн-лідерів, втрачаючи те до чого ми прагнемо, а саме, самостійність.

Якісне удосконалення, організаційних та процедурно-технологічних засад державного управління в Україні є насамперед оновленням ідеології та інструментарію процесів реформування, які враховують світові тенденції, нову концептуальну основу, ставлячи на другий план національні інтереси. Відбувається адаптація системи державного управління до реалій глобалізації.

З іншого боку, акцентується на якісних послугах між державними органами, приватним сектором та громадянським суспільством, та формування ефективного механізму сучасного державного управління у сучасному світі.

Список використаних джерел

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления: курс лекций. Москва: Юридическая литература, 1997. 400 с.

2. Юрчишин В. Що чекає на економіку України у 2021 році? URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/kurs-dolara-vvp-shcho-bude-z-ekonomikoju-ukrajini-povini-ukrajini-50134816.html>

3. Радчук О. Хиткий баланс: як зміниться українська економіка у 2021 році. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/01/05/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/hytkej-balans-yak-zminytsya-ukrayinska-ekonomika-2021-rozji>

4. Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року» від 03.03.2021 р. № 179. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>

Л.М. ПОБОЧЕНКО

*канд. екон. наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин і бізнесу,
факультет міжнародних відносин
Національного авіаційного університету*

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА ІНВЕСТИЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ ТНК

Світова економіка переживає серйозну кризу, викликану пандемією COVID-19. Її безпосередній вплив на потік прямих іноземних інвестицій (ПІІ) буде драматичним. У тривалішій перспективі прагнення до підвищення стійкості виробничих ланцюжків та автономії виробничої бази може мати

продовженні наслідки. Але COVID-19 – не єдиний фактор, який докорінно змінює картину ПІ. Нова промислова революція, зрушення політики до більшого економічного націоналізму і тенденції стійкості матимуть далекосяжні наслідки для конфігурації міжнародного виробництва протягом десятиліття до 2030 року [2].

Криза COVID-19 викличе різке скорочення ПІ. Прогнозується, що зниження глобального припливу ПІ в 2020 році становитиме до 40% порівняно з рівнем 2019 р. у 1,54 трлн дол., це призведе до того, що вперше з 2005 р. ПІ становитимуть менше 1 трлн дол. США. Прогнозується, що в 2021 р. ПІ скоротяться ще на 5–10% і почнуть відновлюватися в 2022 р. Стрибок під час повернення ПІ до довгострокової тенденції за період до пандемії в 2022 р. можливий, але тільки на верхній межі очікувань [3].

За даними World Investment Report 2020 Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД), у 2019 р. світові потоки прямих іноземних інвестицій (ПІ) зросли на 3% – до 1,54 трлн дол. США порівняно з 1,495 трлн дол. США в 2018 р. За прогнозними даними, в 2020 р. під впливом пандемії COVID-19 глобальні потоки ПІ мали скоротитися до 1,2 трлн дол. США, в 2021 р. мають скоротитися до 800 млрд дол. США, а в 2022 р. почнеться процес відновлення – до 1,26 трлн дол. США [1, 6], (рис. 1).

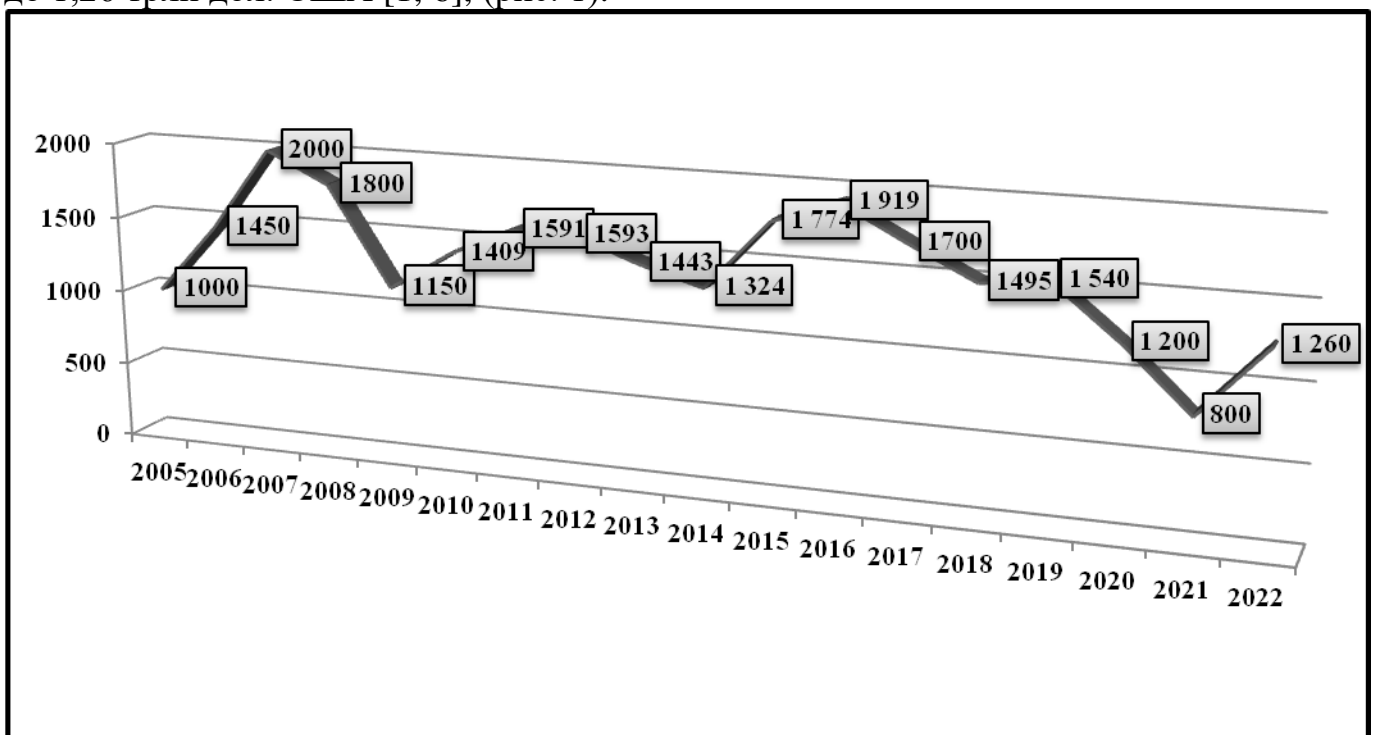

Рис. 1. Глобальні потоки прямих іноземних інвестицій у 2005–2019 рр. та прогноз на 2020–2022 рр., млрд дол. США

Джерело: побудовано автором за даними World Investment Report 2020 (ЮНКТАД).

У 2019 р. обсяг ПІ в Азію скоротився на 5% – до 474 млрд дол. США. Скорочення було викликано падінням інвестицій у Східній Азії на 13% – до 233 млрд дол. США, головним чином через зниження інвестицій у Гонконзі, Китаї та Республіці Корея. У 2019 ПІ в Латинській Америці та Карибському басейні

виросли на 10% – до 164 млрд дол. США, що було викликано збільшенням їх припливу в Бразилію, Колумбію та Чилі. У 2019 р. обсяг ПІІ в Африку вже скоротився на 10% – до 45 млрд дол. США (див. рис. 2), [1, 6].

Пандемія COVID-19 призведе до скорочення припливу ПІІ у розвинені країни на 25–40% порівняно з 800 млрд дол. США в 2019 р.

У 2019 р., після трьох поспіль років скорочення, приплив ПІІ у розвинені країни збільшився на 5% – до 800 млрд дол. США, незважаючи на невизначеність інвесторів, пов'язану із торговими суперечками, Брекзітом та ослабленням макроекономічної динаміки. Приплив ПІІ в Європу виріс на 18% – до 429 млрд дол. США, відігравши частину зниження з 2015 р. [1, 6].

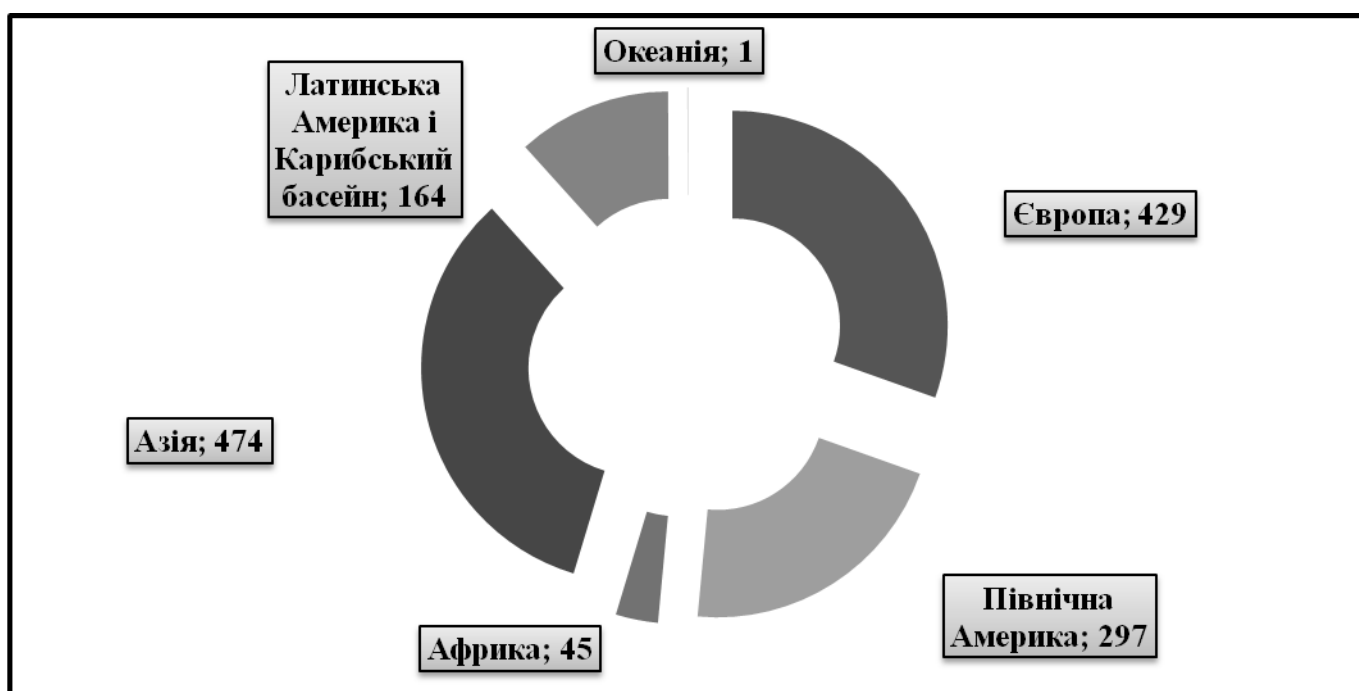

Рис. 2. Регіональний розподіл припливу глобальних ПІІ в 2019 р., млрд дол. США

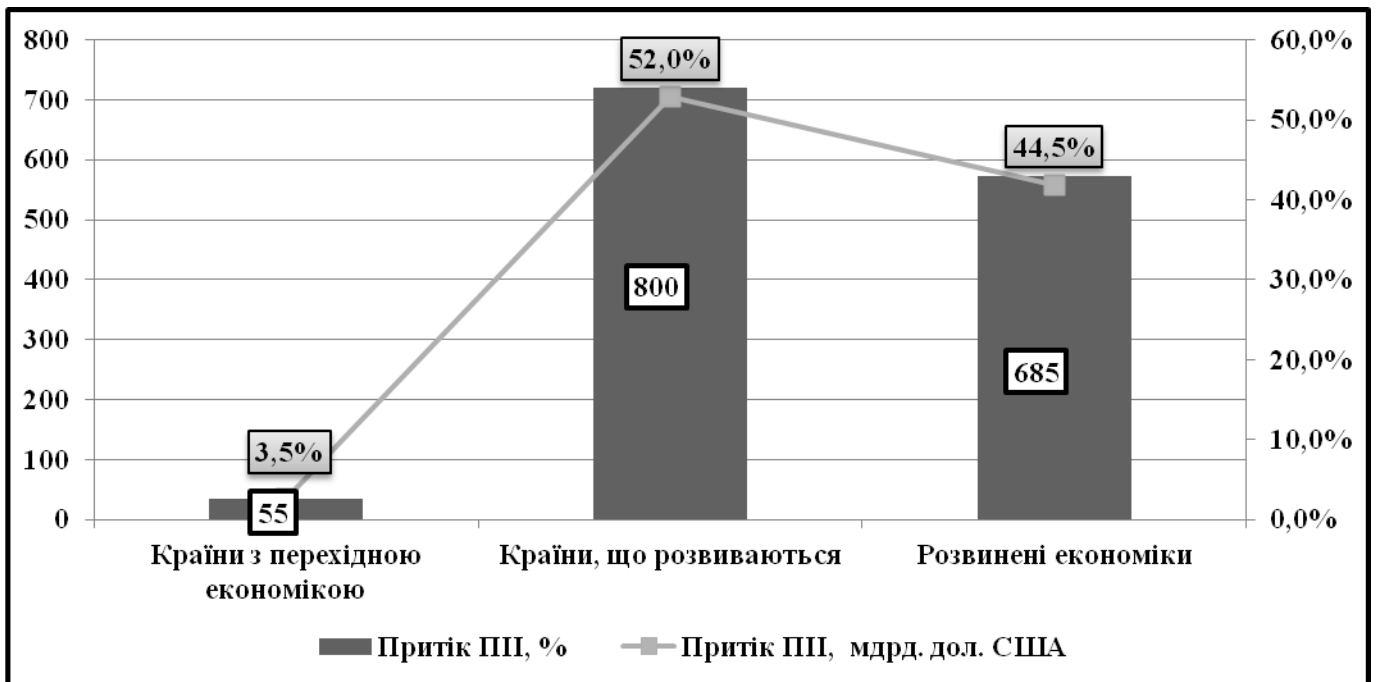
Джерело: побудовано автором за даними World Investment Report 2020 (ЮНКТАД).

За даними ЮНКТАД, приплив ПІІ в розвинені країни збільшився на 5% – до 800 млрд дол. США. Він був сконцентрований в Європі (зростання на 18% – до 429 млрд дол. США), але в основному через стрибки в декількох країнах, таких як Ірландія і Швейцарія, після різкого відпливу в 2018 р. При цьому в деяких великих країнах регіону ПІІ скоротилися [4].

У Сполучених Штатах – найбільшому одержувача ПІІ, вони знизилися на 3% – до 246 млрд дол. США. Приплив ПІІ в країни, що розвиваються, зменшився незначно, на 2% – до 685 млрд дол. США. З 2010 р. приплив у країни, що розвиваються, був відносно стабільним і коливався в набагато більш вузькому діапазоні, ніж приплив у розвинені країни, становивши у середньому 675 млрд дол. США [5].

Країни з перехідною економікою Південно-Східної Європи і Співдружності Незалежних Держав та Грузія сильно постраждали від

економічного спаду, викликаного пандемією. Приплив ПІІ в регіон мав у 2020 р. скоротитися на 30–45% – до 30–40 млрд дол. США. Скорочення припливу ПІІ змінило зростання ПІІ в регіоні в 2019 р. (на 59% – до 55 млрд дол. США), викликаний поживленням ПІІ в Російській Федерації і, меншою мірою, в Україні після декількох років зниження, а також збільшенням ПІІ в Узбекистані, що знову проводив лібералізацію. В іншій частині регіону в 2019 р. приплив в основному залишався на колишньому рівні [1, 6], (рис. 3):

**Рис. 3. Приплив ПІІ по групах країн у 2019 р.,
%; млрд дол. США**

Джерело: побудовано автором за даними World Investment Report 2020 (ЮНКТАД).

США зберегли своє традиційне перше місце за обсягом отриманих іноземних інвестицій. Америка лідувала за цим показником з початку 1980-х, коли ЮНКТАД почала збір даних про фінансові потоки, винятком став лише 2014 р., коли на верхній рядок вийшов Китай. Обсяги залучення ПІІ в США у 2019 р. оцінюються в 254 млрд дол. США, що на 8 млрд дол. США більше, ніж у попередньому році [1, 6].

Друге місце посів Китай з обсягом інвестицій у 138 млрд дол. США, піднявшись з 12-ої позиції у 2015 р., а третю позицію – Нідерланди (114 млрд дол. США). Також до найбільших одержувачів ПІІ відносять: Сінгапур, Гонконг, Німеччину, Австралію, Бразилію та уВелику Британію.

Основними країнами-інвесторами у 2019 р. були: Японія, Німеччина, Канада, Гонконг, Китай, Франція, Нідерланди, Велика Британія, Південна Корея та Сінгапур [1, 6].

Зростання світових потоків ПІІ в 2019 р. також приховує відмінності між групами країн, виділеними за рівнем доходу. В середньому ПІІ по всіх групах із доходом, вищим за середній і середнім рівнем доходу були стабільними або

трохи збільшилися. Тільки в найменш розвинених країнах (НРС) обсяг ПІ скоротився на 5,7% [4].

У 2019 р. значно збільшився вивіз інвестицій МНП розвинених країн. Податкова реформа викликала уповільнення репатріації накопичених іноземних доходів МНП Сполучених Штатів, що призвело до значного негативного показника вивезення ПІ в 2018 р. МНП розвинених країн інвестували за кордоном 917 млрд дол. США, – що на 72% вище за аномально низький показник 2018 р. Японія знову стала найбільшим іноземним інвестором, продемонструвавши стрибок вивезення інвестицій до 227 млрд дол. США, причому більша частина збільшення припадала на одну велику мегаугоду [1, 6].

Таким чином, за прогнозними даними ЮНКТАД, потоки ПІ в 2020 р. мали скоротитися на понад 30%, навіть за найоптимістичнішого сценарію успіху заходів державної охорони здоров'я та економічної підтримки, вжитих урядами для боротьби з пандемією COVID-19 та наслідками рецесії. Приплив ПІ до країн, що розвиваються, зменшиться ще більше, оскільки на сектори, що зазнали серйозного впливу пандемії, включаючи первинний та виробничий, припадає більша частка їх ПІ, ніж у розвинених економіках.

ПІ можуть зіграти важливу роль у підтримці економіки під час та після кризи шляхом фінансової підтримки їх філій, надання допомоги урядам у вирішенні пандемії та внаслідок зв'язків з місцевими фірмами. За останні п'ять років потік ПІ неухильно зменшувався і протягом 2021 р. він може залишатися нижчим за докризовий рівень, якщо державні заходи щодо охорони здоров'я та політика економічної підтримки будуть неефективними.

Список використаних джерел

1. World Investment Report 2020: Special economic zones. URL: <http://unctad.org>
2. UNCTAD Report Details COVID-19 Impacts on Investment Flows URL: <https://sdg.iisd.org/news/unctad-report-details-covid-19-impacts-on-investment-flows/>
3. Impact of pandemic on prospects for foreign direct investment. URL: <https://focus.world-exchanges.org/articles/impact-pandemic-global-prospects-foreign-direct-investment>
4. COVID-19 and Commonwealth FDI: Immediate Impacts and Future Prospects. URL: <https://thecommonwealth.org/sites/default/files/inline/THT-170.pdf>
5. Foreign direct investment flows in the time of COVID-19. URL: <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/foreign-direct-investment-flows-in-the-time-of-covid-19-a2fa20c4/>
6. Офіційний сайт Конференції ООН з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД). URL: <http://www.unctad.org>
7. Задоя А.О. Міжнародна інвестиційна діяльність: навчальний посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 122 с.
8. Рогач О. Глобалізація виробництва та капіталу. *Світова економіка* / за ред. О.І. Шниркова, В.І. Мазуренка, О.І. Рогача. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2018. 225 с.

9. Голівець О.Д., Побоченко Л.М. ПШ як драйвер розвитку окремого бізнесу так і регіонів. *Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики – 2020*: міжнародна науково-практична конференція, 17 квітня 2020 року: тези доп. Київ, 2020. С.425–430.

С.В. БАРТОШ,
аспірант 4-го року навчання
НДФІ ДННУ «Академія фінансового управління»

ОСОБЛИВОСТІ БЮДЖЕТНОЇ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Процеси децентралізації влади у багатьох країнах розпочалися з кінця 1980-х років. Їхні форми характеризуються особливостями, властивими конкретним державам, що пов'язані з політичними та соціально-економічними умовами. Головне завдання децентралізації – підвищення ефективності державного сектора та якості життя населення. Її розглядають як невід'ємний елемент вирішення проблем, зумовлених зростанням вимог, з якими стикаються державні органи, й очікуваннями населення щодо кращого виконання держустановами своїх функцій. Завдяки близькості до громадян місцева влада краще знає потреби людей, а отже, здатна задовольняти їх ефективніше, ніж центральний уряд. Також децентралізація сприяє посиленню громадської активності, підвищенню транспарентності влади та її підконтрольності громадянам.

В Україні процес децентралізації активізувався у 2014 р. Одночасно здійснювалися передача бюджетних повноважень з центрального на нижчий рівні та об'єднання місцевих, часто невеликих, громад у більші, самодостатні об'єднані територіальні громади (ОТГ). Ці абсолютно нові суб'єкти адміністративної й політичної системи отримали як значні бюджетні повноваження, так і прямі трансферти з державного бюджету. Децентралізація стимулює місцеві ради до збереження й розширення власної податкової бази, а також сприяє розширенню співпраці з бізнесом у розв'язанні соціально-економічних завдань та залученню інвестицій [1, с. 116–117]. ОТГ беруть на себе додаткову відповідальність за надання публічних послуг і розвиток інфраструктури. Рівень фінансової забезпеченості ОТГ є одним із головних аспектів у контексті визначення їхньої спроможності до виконання завдань і функціональних зобов'язань. Ефективність здійснення місцевими органами децентралізованих функцій, серед іншого, залежить від обсягів доходів, які отримуються на відповідній території, або від обсягу коштів, що надається центральною владою на виконання делегованих повноважень [1, с. 112]. Згідно зі змінами, внесеними до Податкового та Бюджетного кодексів України, починаючи з 2014 р. до основних податків, які наповнюють місцеві бюджети (міст, ОТГ та ін.), належать: 60% податку на доходи фізичних осіб (ПДФО); 100% єдиного податку; 100% податку на майно (транспорт, нерухомість); 100% земельного податку (та ін.) [3, 4].

Європейський Парламент 11 лютого 2021 р. визнав децентралізацію однією з найуспішніших реформ в контексті імплементації Україною Угоди про

асоціацію з ЄС та закликав завершити її шляхом широкого відкритого діалогу між органами центральної та місцевої влади [5].

Бюджетна децентралізація не є самоціллю чи процесом, що здійснюється заради самого себе, – її мета полягає в максимально ефективній реалізації функцій держави через удосконалення міжбюджетних відносин, а також підвищення ефективності бюджетного процесу [6]. Забезпечується підзвітність місцевої влади громадянам і скорочується число інстанцій, в яких доводиться погоджувати рішення.

Після розгортання децентралізації спостерігається динамічне зростання власних доходів загального фонду місцевих бюджетів – його середньорічний темп протягом 2015–2020 рр. становив 24,55%, тоді як трансферти з державного бюджету до місцевих у 2019 та 2020 рр. порівняно з попередніми роками скорочувались [7].

У ВВП частка доходів загального фонду місцевих бюджетів (без урахування трансфертів з державного бюджету) після початку реформи децентралізації та утворення ОТГ стабільно збільшувалася – з 6,15% у 2016 р. до 6,92% за підсумками 2019 р. (на 2020 р. прогнозувалося 7,32%) [8].

Водночас динаміка частки доходів місцевих бюджетів у доходах зведеного бюджету України характеризувалася суперечливими тенденціями. Протягом 2014–2018 рр. ця частка постійно збільшувалася, сягнувши 51,2% у 2017 р. [9] і 51,5% у 2018 р. [10] (у 2015 р. – 45,6%). Однак надалі тренд змінився: у 2019 р. вона скоротилася до 43,5%, а за підсумками 2020 р. – 34,2%. Без урахування трансфертів із державного бюджету обсяг надходжень до місцевих бюджетів у 2020 р. дорівнював 311,1 млрд грн, або 22,6% обсягу доходів зведеного бюджету (у 2019 р. – 23,3%). Таке становище можна пояснити загальною ситуацією невизначеності, характерною як для світової, так і національної економіки. Конкретно у вітчизняних умовах її, на нашу думку, спричинили політична турбулентність у 2019 рр. (зміна влади в результаті президентських та парламентських виборів) і поширення пандемії коронавірусу а 2020 р., що вплинуло на надходження до місцевих бюджетів.

Обсяг місцевих бюджетів за три роки зріс майже втричі – з 68,6 млрд грн у 2014 р. до 192 млрд грн у 2017 р. і продовжував збільшуватися [11]. У минулому році в умовах пандемії до місцевих бюджетів з урахуванням сум міжбюджетних трансфертів із держбюджету надійшло 471,5 млрд грн, що на 1,8 % менше від плану. Порівняно з 2019 р. фактичні надходження зменшилися на 89,0 млрд грн, або на 15,9%, переважно за рахунок скорочення сум офіційних трансфертів, які отримуються з державного бюджету, на 100,4 млрд грн. Разом із тим проти 2019 р. надходження до загального фонду місцевих бюджетів зросли на 5,4%, у тому числі ПДФО – на 7,4%. Їх збільшення зумовлювалося зростанням середньорічної мінімальної заробітної плати у 2020 р. і середньомісячної заробітної плати, що певною мірою компенсувало втрати від зниження кількості зайнятого населення. Загалом рівень зростання надходжень за 2020 р. (5,4%) майже дорівнював рівню інфляції (5,0%) [12]. Доходи місцевих бюджетів без урахування трансфертів із держбюджету зросли на 11,1%. У їхній структурі найбільшу частку мали: податок та збір на доходи фізичних осіб – 37,7 % (177,8 млрд грн); офіційні трансферти – 34,0 %

(160,2 млрд грн); єдиний податок з фізичних осіб – 5,9% (27,6 млрд грн); орендна плата з юридичних осіб – 3,5% (16,4 млрд грн); внутрішні податки на товари та послуги – 3,3% (15,5 млрд грн); земельний податок з юридичних осіб – 2,3% (10,8 млрд грн); інші податки і збори – 13,4% (63,2 млрд грн). Відповідно, порівняно з минулим роком видатків проведено менше на 88,1 млрд грн, або на 15,6%. [13].

Варто зазначити, що ситуація у 2020 р. була надзвичайною, адже розпочалася пандемія коронавірусу COVID 19, яка зачепила практично всі країни світу і створила ситуацію «суцільної невизначеності» [14]. Фактично це форс-мажорна обставина глобального масштабу, яку за глибиною руйнівного впливу на економіку від її початку стали порівнювати з Великою депресією [15]. Прогнозувалось, що внесені протягом 2020 р. до бюджетного та податкового законодавства зміни [16, 17] призведуть до значних втрат місцевих бюджетів та їх розбалансування. За попередніми розрахунками, сума втрат місцевих бюджетів за зазначеними податками мала становити мінімум 6,3 млрд грн. Передбачалося, що з урахуванням запроваджених заходів із метою протидії COVID-19 втрати місцевих бюджетів могли досягти 15,6 млрд грн, або 5,3% річних надходжень їх загального фонду (без офіційних трансфертів) [18]. Із місцевих бюджетів на заходи, безпосередньо пов'язані з протидією коронавірусу, було витрачено 10,3 млрд грн, або 2,1% обсягу їхніх видатків. Ці видатки (зокрема, на придбання засобів захисту та дезінфікуючих засобів, медикаментів тощо) переважно здійснювалися за рахунок коштів на виконання відповідних бюджетних чи цільових програм. У підсумку фактичні втрати місцевих бюджетів унаслідок пандемії у 2020 р. майже удвічі перевищили прогнозні (28,3 млрд грн, в тому числі: за бюджетами ОТГ – 5,4 млрд грн; за обласними бюджетами – 3,8 млрд грн, за бюджетами міст обласного значення – 9,8 млрд грн, за бюджетами районів – 4,1 млрд грн) [12].

У I кв. 2021 р. спостерігалися позитивні тенденції щодо надходжень до місцевих бюджетів. За березень до них надійшло 27,19 млрд грн (без урахування трансфертів з держбюджету), що на 5,33 млрд грн (24,4%) більше, ніж у минулому році, а також на 4% більше від 1/12 частини річного плану. Загалом планові надходження I кв. виконано на 98,6%. До місцевих бюджетів (без урахування власних надходжень установ та міжбюджетних трансфертів) надійшло 77,33 млрд грн, що на 7,99 млрд грн більше, ніж у 2020 р. Однак і надалі діяли негативні чинники, пов'язані з пандемією коронавірусу, зокрема посилення карантинних обмежень та запровадження «червоних зон», що призвело до спаду ділової активності в окремих регіонах, звільнення частини фізичних осіб – підприємців (перша група) від сплати єдиного податку, який є джерелом надходжень саме місцевих бюджетів тощо [19].

Викладене свідчить, що реформи щодо децентралізації державного управління сприяють зміцненню інституту місцевих бюджетів. Водночас їх формування безпосередньо пов'язане із загальними тенденціями в економіці України, такими як незначне номінальне зростання доходів населення, забезпечення виконання основних соціальних зобов'язань держави, продовження секторальних реформ у сфері адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування та ін. З 2020 р. потужний вплив на

виконання місцевих бюджетів зокрема та держбюджету загалом чинить фактор екзогенного походження – пандемія коронавірусу та карантинні заходи спрямовані на протидію їй. Цей вплив, безперечно, потребує посилення уваги до управлінських рішень, спрямованих на підвищення стійкості реформ із метою запобігання погіршенню окремих показників та втратам місцевих бюджетів.

Список використаних джерел

1. Децентралізація і формування політики регіонального розвитку в Україні: наук. доп. / за наук. ред. д-ра екон. наук Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2020. 153 с. С. 116–117. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-09/decentralizatsiya-i-formuvannya-polityky-regionalnogo-rozvytku-v-ukraini_0.pdf
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
3. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
4. EU Association Agreement with Ukraine: European Parliament resolution of 11 February 2021 on the implementation of the EU Association Agreement with Ukraine (2019/2202(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0050_EN.pdf
5. Возняк Г.В. Переваги та ризики бюджетної децентралізації: теоретико-методологічні аспекти. *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 253–257. С. 254.
6. Дяченко С. А. Аналіз розвитку інституту місцевих бюджетів в Україні: тенденції та прогнози. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 8. С. 63–69. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.8.63>
7. Основні макропоказники економічного і соціального розвитку України на 2021 рік: експертний огляд. 2020. 10 серп. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12690?fbclid=IwAR1D0NT6Lc8eXBHzAK4VS Mic4kp2lNeh2CVvtFY-xGd3PaAyLlzdZliGeg>
8. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування (станом на 10 листоп. 2018) / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/333/10.11.2018.pdf>
9. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналіт. доп. / за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2019. 192 с.
10. Як виконувалися місцеві бюджети у 2020 році – експертний аналіз. 2021. 16 лют. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/13249>
11. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування (станом на 10 листоп. 2018) / Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/333/10.11.2018.pdf>
12. Венцель В., Пилипів В., Слободян Р. Вплив пандемії COVID-19 на місцеві фінанси. 2021. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/716/ULEAD_COVID19_Report_ukr.pdf

13. Видатки місцевих бюджетів у 2020 році впали на 15,6 %. *Finbalance*. 2020. 28 лют. <http://finbalance.com.ua/news/vidatki-mistsevikh-byudzhativ-u-2020-rotsi-vpali-na-156>
14. How the Economy Will Look After the Coronavirus Pandemic / J. E. Stiglitz, R.J. Shiller, G. Gopinath et al. 2020. April 15. URL: <https://foreignpolicy.com/2020/04/15/how-the-economy-will-look-after-the-coronavirus-pandemic/>
15. Gopinath G. The Great Lockdown: Worst Economic Downturn Since the Great Depression. 2020. April 14. URL: <https://blogs.imf.org/2020/04/14/the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression/>
16. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Державний бюджет України на 2020 рік» від 13.04.2020 № 553-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/553-IX>
17. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо додаткової підтримки платників податків на період здійснення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 13.05.2020 № 591-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-20#Text>
18. Бурда В.Є., Петрянч Л.В. Теоретичні аспекти бюджетної децентралізації як одного з механізмів формування ресурсної бази місцевого самоврядування. *Економіка та держава*. 2020. № 5. С. 167–170. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2020.5.167>
19. Марчак Д., Маркуц Ю., Корж Б. Бюджетний барометр № 3 / 2021. *Вокс Україна*. 2021. 12 квіт. URL: <https://voxukraine.org/byudzhetnij-barometr-3-2021-2/>

І.Ю. ПЛЮТА,

молодший науковий співробітник

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», м. Київ

ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЯТОРНОГО ВПЛИВУ НА РОЗВИТОК КОНКУРЕНТНОГО СЕРЕДОВИЩА В СЕКТОРІ ЕЛЕКТРОПОСТАЧАННЯ

Розвиток економіки безпосередньо пов'язаний із конкуренцією, що забезпечує формування ринкового середовища, зокрема, в секторі електроенергетики конкуренція виступає фундаментальним елементом ринку, завдяки якому досягається збалансованість між попитом і пропозицією.

На думку фахівців [1, 2], регулювання конкурентних відносин повинно включати як антимонопольне регулювання, так і захист від проявів недобросовісної конкуренції. Функціонування ринкової економіки на основі чесних методів конкурентної боротьби передбачає регулювання цих двох інститутів у сукупності, без належного регуляторного впливу антимонопольного законодавства забезпечити існування і розвиток добросовісної конкуренції неможливо.

Норми регулювання конкуренції закріплені у Господарському кодексі України, який містить визначення антимонопольної політики як напряму економічної політики держави (ст. 10) та окрему главу, присвячену питанню обмеження монополізму і захисту суб'єктів господарювання і споживачів від недобросовісної конкуренції.

Закон України 2210-III від 11.01.2001 р. «Про захист економічної конкуренції» був розроблений на основі норм європейського законодавства, з урахуванням особливості адаптації та гармонізації національного законодавства із європейськими нормами та стандартами. Норми Закону спрямовані на забезпечення умов створення і розвитку конкуренції на товарних ринках, розвитку добросовісної конкуренції, контролю за процесами монополізації та економічної концентрації, протидії вчиненню монополістичних порушень та вдосконалення державного захисту економічної конкуренції в Україні.

Закон побудовано на якісно нових для України засадах державного регулювання та захисту економічної конкуренції [3].

Сфера діяльності суб'єктів природних монополій потребує особливого механізму регулювання та контролю, деталізація якого здійснена у Законі України «Про природні монополії» від 20.04.2000 № 1682-III та у нормативно-правових актах стосовно діяльності Комісій у сфері природних монополій. Регулятором у сфері природних монополій в енергетиці є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг.

НКРЕКП має забезпечувати на належному рівні моніторинг ринку електроенергії та його організованих сегментів, виявляти порушення законодавства про захист економічної конкуренції, сприяти підвищенню ступеня прозорості ринків електроенергії та, як наслідок, усуненню передумов для вчинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції, їх оперативному виявленню та припиненню. На сьогодні своєчасне та повне оприлюднення моніторингу ринків електричної енергії відсутнє.

Закон України «Про ринок електричної енергії» від 13.04.2017 № 2019-VIII визначає, що ринок електроенергії функціонує на конкурентних засадах, крім діяльності суб'єктів природних монополій, з обмеженнями, встановленими цим законом, функціонування ринку електроенергії здійснюється на принципах добросовісної конкуренції; НКРЕКП має сприяти конкуренції на ринку електричної енергії та реалізації дієвих механізмів захисту прав споживачів.

Інші нормативно-правові акти, що регламентують функціонування ринків електроенергії та діяльність електропостачальних компаній (Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02.03.2015 № 222-VIII, постанови НКРЕКП від 14.03.2018 №307 «Про затвердження Правил ринку», №309 «Про затвердження Кодексу системи передачі», №310 «Про затвердження Кодексу систем розподілу», №311 «Про затвердження Кодексу комерційного обліку електричної енергії», № 312 «Про затвердження Правил роздрібного ринку електричної енергії», Постанова НКРЕКП №1469 від 27.12.2017 р. «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з постачання електричної енергії споживачу») містять вимоги щодо забезпечення прозорості функціонування РДН та ВДР та конкуренції на зазначених сегментах ринку електроенергії, дотримання учасниками принципів добросовісної

конкуренції, забороняються будь-які ринкові маніпуляції та антиконкурентні узгоджені дії, має поважатися вільна і чесна конкуренція з метою формування цін на сегментах ринку, що відображають справедливу конкурентну взаємодію між попитом і пропозицією, має дотримуватися вимога щодо застосування недискримінаційних, конкурентних та прозорих ринкових механізмів.

Забезпечення реалізації правових норм у сфері конкуренції здійснюється Антимонопольним комітетом України, правове становище якого визначено законом «Про Антимонопольний комітет України», а діяльність спрямована на контроль за концентрацією господарських суб'єктів, дотриманням антимонопольного законодавства, надання дозволів на об'єднання підприємств, розгляд порушень законодавства про економічну конкуренцію тощо.

Ринки електроенергії постійно перебувають у фокусі уваги АМКУ як такі, що характеризується високою концентрацією та обмеженою конкуренцією [4]. АМКУ з'ясовує наявність порушень конкурентного законодавства в т.ч. на роздрібному ринку електричної енергії.

З моменту лібералізації роздрібного сегмента ринку електричної енергії спостерігалось значне збільшення кількості електропостачальників: за даними АМКУ впродовж 2019 р. із 263 станом на початок року до 645 станом на кінець року. Наприкінці 2020 р. здійснювали діяльність із постачання понад 700 суб'єктів господарювання, при цьому лише половина з них були активними учасниками ринку.

На виконання Закону України «Про ринок електричної енергії» вертикально інтегрованими суб'єктами господарювання були створені відповідні суб'єкти господарювання, які отримали ліцензії з постачання електричної енергії споживачу відповідно до вимог НКРЕКП – 25 електропостачальників (т.зв. облэнерго), створених у результаті здійснення заходів із відокремлення ОСР, які виконують функції Постачальника універсальних послуг на закріпленій території.

На роздрібному ринку функціонують 32 Оператори системи розподілу (ОСР), які відповідальні за безпечну та надійну експлуатацію, технічне обслуговування та розвиток системи розподілу й забезпечення довгострокової спроможності системи розподілу щодо задоволення об'єднаного попиту на розподіл електричної енергії.

Найбільшу кількість договорів зі споживачами/користувачами про надання послуг із розподілу електричної енергії укладено компаніями: ТОВ «Дніпровські електричні послуги»; ТОВ «Київські енергетичні послуги»; ТОВ «Київська обласна енергопостачальна компанія»; ТОВ «Одеська обласна енергопостачальна компанія»; ПрАТ «Харківенергозбут» [5].

За обсягом постачання найбільшу частку на ринку електричної енергії побутовим споживачам постачальниками за вільними цінами – 40,1% – мали: ТОВ «Д.Трейдінг», ТОВ «Енерго Збут Транс», ТОВ «Київські енергетичні послуги», ТОВ «Дніпровські енергетичні послуги» та ТОВ «Київська обласна енергопостачальна компанія».

У розрізі власників постачальників за вільними цінами найбільшу частку на ринку за обсягом постачання електричної енергії побутовим споживачам

займали: група компаній ДТЕК з часткою на ринку 40,9%, група компаній ТОВ «Енергопоставка» з часткою 10,9% та ТОВ «Енерго Збут Транс» з часткою 7,6% [6].

Для оцінки рівня концентрації на роздрібному ринку електричної енергії використовується індекс Херфіндаля – Хіршмана (Herfindahl-Hirshman index, ННІ), значення якого дозволяє оцінити концентрацію діяльності певних суб'єктів господарювання на ринку.

У 2019 р. індекс Херфіндаля – Хіршмана за обсягом постачання електричної енергії побутовим споживачам за ознакою наявності контролю в розумінні Закону України «Про захист економічної конкуренції» становив 1879, що свідчить про високий рівень концентрації на ринку та низьку конкуренцію.

Аналіз квартальних моніторингових звітів НКРЕКП про функціонування роздрібного ринку електроенергії за 2020 р. дозволив також виявити тенденцію зниження рівня його конкурентності (за показниками Херфіндаля – Хіршмана, сумарної частки ринку трьох найбільших компаній, кількості компаній з часткою ринку понад 5%) [7].

На основі викладеного можна зробити висновки про таке:

– законодавча база, що регулює діяльність у сфері електропостачання та містить норми і правила щодо розвитку конкурентного середовища та забезпечення конкуренції, включає нормативні акти трьох рівнів: перший рівень – Закони України, другий рівень – нормативні акти КМ України та третій рівень – нормативні акти регулятора НКРЕКП;

– законодавча база з питань конкуренції у сфері електропостачання є розвиненою: акценти у відносинах розставлено як на рівні загального закону (щодо монополій загалом), на рівні спеціального закону у сфері електроенергетики, а також на рівні підзаконних актів;

– недосконалість конкуренції на роздрібному ринку електроенергії та існування природних монополій потребують додаткових заходів держави щодо підтримки адекватного рівня концентрації на ринках, вдосконалення конкурентного середовища, максимального задоволення основних вимог споживачів;

– існує необхідність подальшого удосконалення і модернізації існуючої нормативно-правової бази у сфері електропостачання з метою закріплення реальних правил конкуренції та вимоги неухильно дотримуватися прописаних з законодавстві норм усіма учасниками ринків електроенергії.

Список використаних джерел

1. Швидка Т.І. Перспективи розвитку та модернізації конкурентного законодавства України в умовах глобалізації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2018. Вип. 51. Т. 1. С. 128–132
2. Корчак Н.М. Правові питання антимонопольного регулювання підприємницької діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.0. Київ, 1996. 206 с.

3. Бакалінська О.О. Проблеми і перспективи розвитку конкурентного законодавства України. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 17–21.
4. АМКУ з'ясовує наявність порушень конкурентного законодавства на ринку електричної енергії. URL: <https://amcu.gov.ua/news/amku-zyasovuye-na-yavnist-porushen-konkurentnogo-zakonodavstva-na-rinku-elektrichnoyi-energiyi>
5. Звіт Антимонопольного комітету України за 2020 рік. URL: <https://amcu.gov.ua/storage/app/uploads/public/605/4a0/e26/6054a0e268fc0702551413.pdf>
6. Звіт про результати діяльності Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, у 2019 році. URL: https://www.nerc.gov.ua/data/filearch/Catalog3/Richnyi_zvit_NKREKP_2019.pdf
7. Звіт з моніторингу функціонування роздрібного ринку електричної енергії у IV кв. 2020 року. URL: https://www.nerc.gov.ua/data/filearch/monitoring/elektro/2020/monitoring_elektro_IV-2020.pdf?fbclid=IwAR0y_ejBwXdlSWUsGRnnaV9VXZEroZTw8pd1Z7WE5f7Hy0MxlOVBDD1Qhro

Наукове видання

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

**Збірник тез доповідей
міжнародної дискусійної платформи**

19 травня 2021 р.

Відповідальні за випуск *Бажал І.І.,
Чимбай С.В.*

Підписано у світ 09.07.2021 р. Об'єм даних 2,46 Мб

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
сектор міжнародних фінансових досліджень,
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
тел.: (044) 288-92-34
e-mail: eip@ief.org.ua